

A HUNYADVÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
VIII-IK

ÉVKÖNYVE

AZ 1893—1896. ÉVEKRŐL.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTÉK

KUN RÓBERT ÉS TÉGLÁS GÁBOR

TÁRSULATI TITKÁROK.

KOLOSZVÁRT,
AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1897.

TARTALOM.

Értekezések és felolvasások.

	Lap
<i>Gróf Kunin Géza</i> : Elnöki megnyitója a vajdahunyadi vár lovagtermében 1893. évi szeptember 24-én tartott gyűlésen	5
— — — Elnöki megnyitója az 1895. június 16-i közgyűlésen	11
<i>Márkup Ferencz</i> : A vajda-hunyadi és gyalári vassánya fejlődése.....	20
<i>Szintc Gábor</i> : Hunyadmegye címere	27
— — — Sarmizegetusa, Ulpia Trajana (Várhely) amphitheatruma (1 tervrajzzal)	35
<i>Kolumbán Samu</i> : Lozsádi népdalok és táncszök	38
<i>Téglás Gábor</i> : A két Küküllő völgyfejénél látható római végvárak és határtöltések viszonya Dácia katonai és tartományi székhelyeihez vagyis Apulumhoz (Gyulafehérvár) és Sarmizegetusához (Várhely).....	53

Millennáris emlékünnepeink.

Millennáris emlékbeszédek Hunyadmegye 1896. évi május 14-én tartott millennáris díszgyűlésén:	
1. Báró <i>Szentkereszthy György</i> főispán megnyitó beszéde	61
2. <i>Hollaki Arthur</i> alispán beszéde	62
3. <i>Gróf Kunin Géza</i> beszéde	66
4. <i>Réthi Lajos</i> kir. tanácsos, tanfelügyelő emlékbeszéde	73
Vármegyénk millennáris emlékünnepe az 1896. évi szept. 4-én leleplezett vulkáni és a szept. 5-én felavatott vaskapui emlékoszlopnál	79
I. A vulkáni emlékoszlopnál:	
1. Br. <i>Szentkereszthy György</i> megnyitó beszéde	80
2. Dr. <i>Sólyom-Fekete Ferencz</i> emlékbeszéde	81
3. <i>Fazsa Vazul</i> petrozsenyi szbiró beszéde	84
II. A vaskapui emlékoszlopnál:	
1. Br. <i>Szentkereszthy György</i> megnyitó beszéde	87
2. <i>Kun Róbert</i> alkalmi beszéde	88
3. <i>Lády Gyula</i> r. kath. lelkész imája	90
4. <i>Nesztor Miklós</i> román püspöki vikárius ünnepi beszéde	91
5. <i>Hollaki Arthur</i> alispán beszéde	93
6. <i>Pietsch Sándor</i> főszbiró beszéde	94

Hunyadmegye II-ik millenniumi és Pataky László által megfestett Hunyadi János kép leleplezésével egybekapcsolt közgyűlésen tartott beszédek:	
1. Báró Szentkereszthy György főispán megnyitó beszéde	96
2. Réthi Lajos kir. tanácsos, tanselügyelő ünnepi beszéde	97
Társulatunk millenniumi közgyűlése:	
1. Gróf Kuun Géza elnöki megnyitója	101
2. Dr. Márki Sándor tiszteleti tag felolvasása: Európa politikai constellatioja a honfoglalás idejében, 896-ban	106
A dévai m. kir. állami föreáliskola millenniumi ünnepe:	
1. Téglás Gábor igazgató ünnepi beszéde	117
2. Kun Róbert rendes tanár beszéde.....	119
A hunyadmegyei Emke millenniumi díszgyűlése :	
1. Réthi Lajos kir. tanácsos elnöki megnyitója	124
2. Gróf Kuun István: Az EMKE és az ezredév. (Költemény)	126
3. Dr. Farkas Béla : Hunyadmegye jelentősége az első ezredévben	128
Gróf Kuun Géza: Gondolatok a magyar faj hivatásáról az új ezredév kúszóbén	133

Hivatalos rész.

A társulati gyűlések rövid krónikája 1893 januárjától 1896 májusáig	137
A társulat tagjai:	
Tiszteleti tagok.....	146
Elhalálozott tiszteleti tagok	146
Alapító tagok	146
Rendes tagok	149
Vagyonmérleg 1897 február 10-én	152
Tisztikar	152
A társulattal csereviszonyban álló társulatok	152

ÉRTEKEZÉSEK, FELOLVASÁSOK.

ELNÖKI MEGNYITÓ.

Mondotta a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat választmánya által a vajda-hunyadi vár lovagtermében szeptember hó 24-én rendezett felolvasó ülésen gróf KUUX GÉZA.

Tisztelt Közgyűlés!

Valamint a természetben fény és árnyék, világosság és sötétség s az évszakok váltják fel egymást s váltakoznak szüntelenül, úgy a történelemben is az események kifejlődései, a korszakok bontakozásai közt árny és fény, világosság, borúlat és sötétség nyilatkoznak; és valamint az elvetett mag és a növényi élet minden csirája fejlődik, úgy, hogy neki adatott, ha a fejlődésre szükséges feltételek meg vannak, a lég ottan oltan hideg és hidegűlő áramlatai, a növekedő árnyak, az éjjeli sötétség, a hideg évszak daczára is, úgy a történelmi fejlődést meg nem hiusítják az idők mostoha-ságai, az erkölcsi hanyatlás, a zsarnokság, a vakbuzgóság heve a közöny hidege, az árulás vagy valamely mélyre ható országos szerencsétlenség, csak az erkölcsi világrendet megtartó alaperők legyenek meg, milyen az önmagában való bizalom, a hazaszeretet, az Istenben vetett hit, melyből csak annyi, mint a mustármag, a hegyet is megindítja és a melynek semmi sem lehetetlen.

Üdv néked óh, vár, Hunyadiak ősi vára, ezredéves itt lakozásunk ünnepeinek estéjén! Kózel egy félezred óta neved a hősök egyik legnagyobbikához fűződik, s azóta az idők mennyi viszon-tagságait tapasztalád búban és örömben; a szerencse csillaga a hazai egen, hol szertelen igen fénylett falaid pártázata, bástyáid orma felett, hol megint a hazafiak elmondhatták a költővel:

Rosz időket érünk,
Rosz csillagok járnak.

Falaid jól ismerik az örömriadást, a vészjelt s a vészkiáltást, a nyilt ellenséget s a titkolódzót, az egykori zajt s a kriptai csendet, a közöny fagyát s a lelkesedés hevét. Üdv neked óh vár!

Ephialtes nem volt, ki az ellenséget a vajda-hunyadi vár falai közé vezette volna, a viszálkodás gyakran dült hazánkban a hazaifák közt, de árulókról alig tud történetünk. Theopompos megörzte Herostrates nevét a jón városok határozata ellen. A hazai Klio ilyenekről sem tud. Az a tűz, mely 1854. április 13-dikán éjjel a vár északkeleti részében támadt, minden valószínűség szerint vigyázatlanságból eredt s nem Herostratos vagy a boszúállás műve. A ki az akkori romokat látta, a költővel így szólhatott:

S így kiégve
Hunyad éke
Vad viharok durva fészke!

Ámde eljött egy jobb kor s a társadalom és a magyar állam figyelme a jelen életerős alkotásai közt a múlt idők dicső emlékű romjai elől sem zárkózott el s ez nem is lehetett volna másképen, hiszen a nagyság és dicsőség mindig aktualis és soha el nem épül, s eljött az a férfiú, aki a Hunyadi vár felépítésének érdekében szóval, írásban és tettel működni meg nem szünt szive végső dobbanásáig. Megnevezzem é? minek? neve mindenjunk ajkán lebeg, emléke mindenjunk szívében él. A vár nagyrészt felépült, bár még sok a teendő. Reméljük, hogy a befejezés nem fog soká késni.

És a vajda-hunyadvári egylet, a mely itt e vár falai közt alapult, hol van? kérdhetik sokan. Közvetlen működései nincsenek, tagjai többé gyűlésekre össze nem sereglenekek, de hiszem és reménylem, hogy azok száma meg nem apad, sőt a haladó évekkel nagyban fog gyarapodni, mert a jövő nemzedék összesége fog majdan és nemsokára porlepte nyomaikba lépni.

Az emberek élete olyan, mint a földre kiöntött víz, vagy mint az árnyék s csak is az elvégzett munkában nyer tartósságot, az eszmék azonban örökéletűek. Ugyanazon lelkesedés, ugyanazon törekedés, mely a vajda-hunyadvári egylet tagjait áthatotta, biztosan reménylem, a jövő kor közvagyonává lesz, csakhogy az a jövő kor több oly tényező közreműködő ereje által lesz segítve, a mélyeknek az említett egylet segítsége nélkül szűkölködött. A mű-

emlékek iránti érdeklődés nőttön nő, a történelmi tudás tágul és tisztaul, a hazaszeretet minden inkább fogja egyesíteni hazánk testvér-népeit s ekkor Vajda-Hunyad várára, mint a hazai szent föld zarándok helyére el fognak jönni a hazafiak nyelv és vallásfelekezeti különbség nélkül egy hatalmas érzéstől áthatva, egy és ugyanazon vezércsillag tündöklését látva az egen. A győzelmek bő aratásai-ban Hunyadi János vezérlete alatt részt vettek hazánk összes népei s Mátyás király igazságossága mindegyikökre kiterjedt s a művelődésnek általa megszerzett s biztosított jótéteményeiben a magyar szent korona összes népei részesedtek.

»Hullatja levelét az idő vén fája,« mondja a költő, de nyil-ván látjuk, vannak e fának örökzöld, hervadhatlan levelei is, ilyen hervadhatlan levél a »dulcis amor patriae,« az a testvéri szeretet, mely öntudatlanul bár és sokszor láthatatlanul a közös haza gyer-mekeit egymáshoz fűzi, a tökéletesedésről való hit, a philanthropia, a munkásság s az isteni gondviselésben vetett bizalom. Ha elborúl az igazság napja, e hervadhatlan levelek sem láttatnak többé, de az igazság napja előbb-utóbb kivilágosodik, *blandi post nubila soles*, Az iráni népek ősrégi hitregéje a világosság és sötétség harczaирól, melyekből végre is az előbbi lép ki győzőként s biztosítja uralmát az emberi nem történetében, minden jel oda mutat, előbb-utóbb valósággá lesz.

Méltókép hogyan készülődjünk bemenni a nagy kapun, mely évezredet évezredtől választ el?

Méltóbb készülődésünk nem lehet, mint a mukálkodás, a te-vékenység minden terén, munkában az élet, *Isten is munkára fizet*, mondja a régi közmanódás. Így legyen azon kapu évezredes felvo-nulásunk diadalmának kapujává. Nem elég a munka értékét ismerni, hiszen azt minden pénzért cselekedő tudja, nem elég azt szeretni, de világos öntudattal kell bírnia mindenkinél arról, hogy az általa a jóban jól végzett munka része azon közmunkának, melytől ha-zája, nemzete előmenetele függ. Ünnepi készülődéseink egyike ab-ból álljon, hogy mind jobban ismerkedjünk meg azon földrészszel, melyről a Pannónia megvételéről szóló ének így emlékezik:

Lakófölde nagy jó volna,
Hogy annál jobb sehol nem volna,

melyet az idegen Freisingi Ottó, XII. évszázóból való író, Isten pa-radicsomához s Aegyptomhoz hasonlít: *tamquam paradisus Dei*,

vel Aegyptus s melyet mindenjában büszkén és boldogan hazánknak nevezünk. Hazánk egészét úgy ismerhetjük, ha részeit minél alaposabban ismerjük. A «hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat» azon célból alakult meg, hogy megyénk múltját és jelenét lehetőleg felderítse s több már tíz esztendejénél, sőt közel van már a három lustrum betelése, hogy választmánya tagjai ezen célra lankadást nem ismerő munkát fordítottak. Kutatták a megye természeti nevezetességeit, mindenennemű terményeit, a népélet nyilatkozatait, jelesen a népköltészet mezei virágait, a hitregék töredékeit, a népmeséket, a népbabonát, az itt beszélt nyelvjárások sajátosságait, a megyei népviseleteket, a megyében bárholt elszórtan létező s ezen megyére vonatkozó mindenennemű régiségeket, történeti emlékeket, okmányokat, kézírati műveket, nyomtatványokat, nemesi címereket, közpecsétek. E kutatások jelentékeny eredményekre vezettek s megyénk multjának nem egy homályos rejtekét világosították meg. És még sincs monographiánk! Ha anyagi eszközeink megengedték volna, bizonyára már létre jött volna a régtől fogva óhajtva várt Hunyadmegyei monographia, de ennek költségei sokkal többre mennek annál, mint a mit célfainkra áldozhatunk. Magyarszág legtöbb megyéje immár elkészült monographiával s a melynek még nincs, lázasan siet a mulasztást pótolni. Szomszédaink: Arad- és A.-Fehér megye sürgősen íratják monographiáikat, Dobokamegyéé már rég megíratott, Szolnok-Dobokáét jeles tudósunk Réthy László most írja. De nem csak megyék és városok, hanem az országszerte virágzó közművelődési intézetek, jelesen az iskolák, évkönyveik összeszerkesztésével, történetök megírásával készítik elő magokat az országos ünnepre. És nálnk Hunyadmegyeiben mélységes hallgatás egy ily munka megírásáról. Egyesek éjjeli gyertyavilágnál is munkálkodnak ugyan, jegyzetet jegyzetre halmoznak, de a megírandó s közre adandó megyeismének kiválóan sürgős ügye a nyilvánosság előtt évek óta nem tárgyaltatott, arról szó nem volt. Két évtized előtt megyénk egyik lelkes bizottsági tagja indítványára a monographia szerkesztésének ügyét egy több tagú bizottságra bízta, melybe én is bevalasztattam. Ez a bizottság fájdalom! darab ideig csak névszerint élt, s Jassan magában elenyészett. Évek előtt egyik megyegyűlésünkön a régi indítvány elővételét kértem hivatkozással a

változott viszonyokra, az időközben megalakult Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatra, mely az elvégzendő munkával megbízandó lenne. Az indítvány megújítása lelkes fogadtatással találkozott ugyan, de felhozatott, hogy ez idő szerint nincs o'y megyei alap, melyből a megírandó munka költségei fedezhetők volnának. Ismét teltek évek s íme már úgyszólva a millennium küsszöbéhez értünk. A monographia mellett felhozott érvek egyről-egyre érvényben vannak s ezekhez most horzájáról a sürgősségi indok is. Hogyan lehessen az, hogy éj Hunyadmegyeében, a történet klassikus földjén, ne tudjon létre jönni egy a jelenkor kivánlomainak megfelelő monographia, itt, ahol erre országunk egyik legdicsőbb műemléke, Vajda Hunyad vára, és annyi más történeti nevezetességű emlék hallgatagon ugyan, de azért mindenkinek érthetően, ki nem csupán a jelenben s a jelennek él, hatalmasan felserkentenek, e munka teljesítésére indítanak s ahol az erre való előkészületek nagyrészét a hunyadmegyei tört. régészeti társulat évek hosszú során megtette! Még nem késő, vállvctett munkával a monographia létre jöhét, de már nincs többé idő a hosszas előértekezletekre, az irányelvek feletti vitákra, hanem tenni kell nagy serénységgel, mert időnk rohan s két év és néhány hónap elteltével immár a millennium ünnepre fognak megkondúlni hazánk összes harangjai. Az én indítványom, a mikor azt tettem, kivánt sikkerrel nem járt. Talán a nyomós indokokat nem elégfé sejtettem ki? Tegyen most megyei bizottságunk egy más tagja indítványt az érvek teljesebb kifejtésével, hivatkozással az idők intő szavára, az országos mozgalomra a monographiák megírása körül, az ügy sürgősségére és erősen hiszem, az indítvány most sikerre vezetend. És ha a hunyadmegyei tört. és rég. társulat fog megbízatni a munka megírásával, bizonyára éjjelt nappallal összetéve minden igyekezettel azon leszünk, hogy a kivánt munka idejében megjelenhessék s a millenniumi kiállítás azon osztilyában, melyben a többi monographia ki fog állítatni, a mienk se hiányozzék. Vajha hő óhajtásunk teljesednéki! És még egy másik óhajtásomnak adok itt kifejezést, mely nem többé az erdélyi részek egyik megyéjét, hanem az egész régi Erdélyt illeti s ez abból áll, vajha a millenniumi ünnep alkalmából a hírneves történész Benkő József «Specialis Transilvania»-ja nyomtatásban megjelennék! A vaskos kéz-

írati kötet kiadása bizonyára nem kis költséget igényel, de ha e célra az arra vállalkozók vagy vállalkozó részéről kibocsátott felszólítás fog közkézen forogni, nem kétem, a történeti multunk iránt érdeklődők szívesen fogják áldozatok mértékével a nagy célt előmozdítani. A részletekkel itt nincs helyén foglalkoznom, csak óhajtásomnak adtam kiſejezést, mely bizonyára sokaknak óhajtása. minden szép célt áldozattal jár s a haza hű fiaitól tehetségek mértéke szerint áldozatot vár. A hazafiság és a lankadni nem tudó áldozat a haza oltárán hasonlók azon égő csipkebokorhoz, melyet Mózes látott, midőn az Isten hegyéhez jutott, a Horebhez, a csipkebokor ég vala, de meg nem emésztetik vala.

Választmányunk itt e városban e mai napig ugyan felolvasó ülést nem tartott, de azért a hunyadmegyei tört. és rég. társulat részéről nem ma vagyunk itt először Pár évvel megalakulásunk után egyik közgyűlésünkről jöttünk ide hazai tudományunk nagy dísze Pulszky Ferencz s a német régészek egyik vezérfa Benndorf Ottó udvari tanácsos és bécsei egyetemi tanár kíséretében, azon gyűlésünknek mintegy ünnepi jelegét emelve Vajda-Hunyadvár falai közt. És akkor, úgyszintén egy másodszor, mikor a magyarországi történeti társaság tagjaival együtt jelentünk meg e helyen azon társulat nagynevű, kiváló érdemű elnöke Szécheny Antal gr. ō nagyméltósága vezetése alatt, Vajda-Hunyad város kiválóan szíves vendégszeretettel fogadott, melyre mindenkor a résztvevők örömmel fognak visszaemlékezni. A ki a multakért lelkesülni tud. s a történeti impressiókat megkapó közvetlenségökben keresi, a ki látni akarja, mint emelkedik egy város a modern gyáripar vívmányainak felhasználásával a középkor egyik legdicsőbb műemléke tőszomszédságában, jöjjön ide Vajda-Hunyad városába.

A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat választmánya Vajda-Hunyad városa meghívására örömmel s hálaérzettel gyülekezett össze e mai napon e királyi vár falai közt, hogy itt felolvasó gyűlést tartson. Fogadja a városi tanács, a nagyérdemű polgármester, az itteni vasgyár nagyérdemű igazgatója, s a város hazafias közönsége meleg köszönetünket a szíves meghívásért. S ezzel a felolvasó gyűlést megnyitottnak jelentem.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Mondotta a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat« 1895. évi junius 16-án tartott közgyűlésén gróf KUNN GÉZA.

Tisztelt közgyűlés!

»Sok út visz a magasra; s ez útak közt nem egy van, mely mindenkinék hatalmában áll« — írja Kölcsény »Parainesis« című remekművében. Ilyen út Kölcsény szerint a közgyűrért tenni magunkban vagy másokkal együtt. Hiába alkotunk társaságot, ha feladatai megoldására is nem társulunk. Ez kötelességünk s a kötelelesség teljesítése szintén egyike azon magasra vezető útaknak, melyek mindenkinék hatalmában állanak. Azzal, hogy valamely közhasznú, üdvös munkásságú társaságnak tagjai közé léptünk, iránta önként kötelezettséget vállaltunk, melyet, mig kötelékében vagyunk, szüntelenül szem előtt kell tartanunk, teljesítenünk kell.

A legerősebb lánc az, melyet magunknak kovácsoltunk, de ez egyszersmind a legkönnyebb is és való gyönyörűség hordanunk, mert egyéni hajlamainknak legmegfelelőbb, melyet ha levennének rólunk, ismét magunkra vennők s ha nem volna, lelkünkben utána sovár vágy támadna. Ha e megyében még nem volna történeti, régészeti társulat, nem kétlem, sőt erősen hiszem, élénk volna bennünk az óhajtás egy ilyent, még pedig minél előbb s inkább ma, mint holnap, megalapítani. A társulat három lustrum óta meg van, tagjai közé tartozunk, tegyük meg tehát érdekében mind azt, mire magunkat legjobb belátásunk szerint önként köteleztük, mert kötelékébe nem reábeszélés vezetett, hanem meggyőződésünk. Felbuzdulásunk nem lett volna valódi lelkesedés, ha azt közöny, érdektelenség válthatta volna fel, meggyőződésünk pedig önálmítás lett volna, ha az nehány rövid év elmulása alatt szárnyat öltve, lelkünkbeli végkép eltünt volna, hiszen a valódi lelkesedés megtart

azon rövid időre, melyet emberi életnek nevezünk, mivelhogy a szív melegével azonosult s csak azzal szűnik meg s a meggyőződés nem légtükrözeti, hanem egyéniségünk lényege, lényegének java. Idők múltával, igaz sokszéle érdek nem hevít többé, vagy legalább nem úgy, mint hajdan, sok hangos vágy elnémül szívünkben, feleszámú remény, ha egyszer elvirült, többé meg nem újul, a vélemények pillangói napokat élnek, nézeteket változtatunk s bölcsőhöz illő dolog: *mutare consilium in melius*, ámde ejtőváltozékonyiság közeppette vannak tárgyi, sőt vannak alanyi igazságok is, melyek megállnak és meg nem ingathatók s mig előbbieket fogva tartani vétek, utóbbiak minket tartanak fogva s mind azok, mind ezek oly erős meggyőződéseink, hogy, ha túladhatnánk rajtok csodaképen, bizonytalán egyéni jellegünkbe esnék csorba, egyéniségünk némely tényezőjétől fosztatnánk meg. Kövessük hát meggyőződéünk sugaratát s tegyünk, a mi tennünk adatott, nagyra hivatott társulatunk előmozdítására. Immár úgy szólvan a millenium küsszöbéhez értünk. Róma megalapításának napját, április 21-ikét, a városiak mód nélkül való vigsággal ünnepelték, ez volt a *Palilia*-k, vagy *Parilia*-k ünnepe s a város alapításának ezredik esztendejében ez idő tájban nagyszerű játékok rendeztettek. Mi maradt e vigságból s a gladiatori játékokból egyéb mémornál s későn járó megbánásnál? Róma második évezrede aggasztó előjelek között kezdődött, a Paliliák örömteljesen nagyon is belevegyült a fegyverek zaja, a régi erkölcs szerfelett meglazult, a közszabadság aláhanyatlott, többé nem spártai férfi kar küzdött. A vigalomba elmerültek, nem látták a baljóslatú csillagállást s a közeledő enyészet felettök lebegő árnyékát.

Az egyes évszázok betöltével tartatni szokott *ludi saeculares*-ek alkalmából a szibylli könyvek megkérdeztettek ugyan, de homályos válaszaik a *decenvir*-ek, *quindecenvir*-ek tetszése szerint értelmezették s ezeknél a főtekintet oda irányult, hogy a mulatság felett érzett közöröm valamiképen meg ne zavartassék. Mi a honfoglalás millenniumát komoly férfiakhoz méltóan kívánjuk ünnepelni s nem gondtalan gyermek módjára, ennekokáért dicső emlékét ne csak mulékony ünnepségekben, de maradandó alkotásokban és főképen ezekben igyekezzünk a késő utódok számára megörökíteni. Tartsuk meg a mi jó volt a múltban és bizony sok jó volt és ha

már elveszítettük, igyekezzünk lehetőleg visszaszerezni azt, a mi abból visszaszerezhető, értsük meg az idők intő szózatát, a saját érdeket ápoljuk, mint atyáink tettek, legyünk féltékenyek nemzeti jellegünk alapvonásaira, mint őseink voltak, szeressük egymást, kik e haza gyermekei vagyunk nyelv- és vallásfelekezet különbsége nélkül, mint azok, a kik a közhaza védelmében a Kenyérmezőn 1479-ben egymást testvérileg támogatva küzdöttek és győztek, legyünk egyetértők, a mint eddig csak az elnyomatás s a fenyedegető veszedelem napjaiban voltunk, karoljuk fel a közművelődés egész érdekkörét, mint a hogy ezt eddigelé nem eléggyé tettük s ez okon írta s írhatta Mikes Kelemen leveleiben, bár némi túlzással, hogy egyik főohajtása az, hogy a tudományosság oly általános lenne az országban, a milyen általános a tudatlanság, törekedjünk az erkölcsök feddhetetlenségére, mert igazat mond koszorús költőnk, mikor, így szól:

»— minden ország támásza, talpköve,
A' tiszta erkölcs, mely ha megvész,
Róma ledöl 's rabigába görnyed.«

Az állam, társadalom s egyesek egyesülten működjenek közre az országot felvirágztató alkotásokon féltékenység nélkül, őszintén, az eszményi magas célokat mindég szem előtt tartva és serényen mert a késedelem gyakran kipótolhatlan kárral jár. — A magyar közhognak egyik jeles fejezetében bőven van szó a megyei autonomiáról, melynek egykoron tág keretén belül a törvényhatóság minden azt megtehette s erkölcsileg kötelezve volt megenni, mit az akkori értelemben vett közjó igényelt és megkívánt. A hazaszeretet a municipium szeretetével kezdődött s a haza boldogulására irányú tevékenység a megyei élethől indult ki, úgy a jogok, mint a kötelességek súlypontja a megyei életben rejlett. Változhattak s felettesebb változtak az idők, csak az utóbbi évtizedek alatt is, de azért most is ép úgy, mint régen, a közhaza boldogulása magában zárja az egyes megyéket, mint egy nagyobb kör a belé eső kisebbeket s a kötelességek teljesítésénél is az állampolgárok a megyéjük iránt fennálló kötelezettségeik betöltésével nagyrészben teljesítik a közhaza iránt tartozókat. Mi nekünk is Hunyadmegyeieknek, kik büszkén valljuk magunkat azoknak, a honfoglalás milleniumát oly közhasznú intézmények felkarolásával, létesítésével, támo-

gatásával kell megünneplnünk, a melyekből megyénkre maradandó haszon s nem műlékony dísz árad. A hunyadmegyei történeti s régészeti társaság egyik legkiválóbb kulturintézete megyénknek, múzeumában a múlt idők hű tükrének reánk maradt becsesébbnél becsesebb töredékeit szemléljük, évkönyveiben teljes monographiájának feiderítésére szolgáló értekezések foglaltatnak, választmányi gyűlésein a különböző ismeretágakból tartatnak felolvasások s a tudomány és társadalom legérdekesebb kérdései felett eszmecserék folynak.

A múzeum a tudnivágyónak bármikor is megnyittatik, választmányi üléseink nyilvánosak s a választmány gyűlésein valódi örömmel fogadja mindeneket, kiket oda komoly érdeklődés vezet. Ragadjuk meg tehát a millenium alkalmát, s ünnepi áldozatunkat ne tagadjuk meg azon társulattól sem, mely a miénk s nem kis díszére válik megyénknek, sőt inkább vonjuk be támogatását ünnepi programunkba. A kik még nem tagjai, sietve íratkozzanak be tagjai közé, szaporítsuk az eddig tett alapítványok számát, mely fájdalom! nem nagy szám s távolról sem elegendő az eléje tűzött feladatok megvalósítására. Mennyi díszt árasztana megyénkre s Déva városára, mily méltó megünneplése volna a millenniumnak, ha ennek alkalából a megye közönsége egy az igényeknek teljesen megfelelő múzeumépület felépítését határozná el! Mennyit nyerne Déva városa, s vele együtt megyénk, ha e megyei székváros falai közt egy görög-római stylű *múseum in antis* emelkednék hasonlóan az Aquincumihöz, de annál nagyobb méretben. Miért ne lehetne ez? Az áldozatkészség az erkölcsi világban csodahatalmú.

Az egyes tudományok köreit folytonosan bővíti az újabbnál újabb felfedezések, a vizsgáló elme nem szünetel soha, a távcső és górcső nem szűnik meg az érdeklődők előtt a titkok fátyolát mind inkább föllebbenteni. De talán egy tudomány sincs, melyben a felfedezések oly nagy számmal történnének földtekénk legkülönbözőbb tartományaiban s oly sűrűn követnék egymást, mint a régészeti terén. Nemcsak a szárazföld rejti sötét mélyében a régi időknek még most is megszámlálhatlan emlékeit, hanem a folyók, a tavak és tengerek szintén felesszámú tárgyait s tanuit őrzik a rég elmúlt korszakoknak. Tudjuk, hogy Decebal kincsei egy részét a Sargetia vizébe dobatta, a mely dák folyónévből eredt a mai *Strigyl* elne-

vezés, s azt is tudjuk, hogy példáimmel Dacia területén maradjak, hogy 1723-ban egy feliratos kövekkel megrakott hajó közel Szedhez a Marosba súlyedt, és még szerencse, hogy az ezeket szálító Ariosti gróf idején lemásolta tartalmukat*); a Tordosi neolith telepnek számos maradványait szintén a Maros vizei fedik. A bodeni tó czölöp építkezései világhírűek s ilyenek találtattak hazánkban is a Fertő-tó alján. Istriának egykor fővárosa Resactium, melyben Epulus nevű királyuk székelt, Pietro Stancovich tudós kanonok szerint a Blas öböl partján Castelnuovo közelében feküdt volna és csakugyan az ezen a helyen eszközölt kiásatások ott több építkezési maradványt hoztak napfényre, sőt az egykor kikötő falai részben egy domb alján az ott nem nagyon mély tengerben e század elején még meglettek volna, ha az erről szóló bár valónak vehető.

Számos emlékjel, melyeket a föld nem takart el s melyeket az, kit útja közelökbe vezetett, minden nehézség nélkül megszemlélhetett volna, mindenazonáltal a tudomány számára csakis a legújabb időkben fedeztetett fel, így a *Tropaeum Trajani* Dobrudsnak Adamklissi nevű községében, melyet 1837-ben a III. Frigyes Vilmos porosz király által II. Mahmud kérésére a Törökbirodalomba, a török hadúgy javítására küldött porosz tisztek fedeztek fel, s a később oly nevezetessé lett Moltke Helmuth ismertetett a Törökbirodalomról írt ...ünő művében. 1837-ig Adamklissi lakossain kivül legfeljebb vidékének gyér lakói, pásztorok szemlélték e nagyszerű építményt közömbös szemmel, vagy talán épen borzalommal, mint emberfeletti lények alkotmányát. A jeles tudós Tocilescónak hosszabb kutatás után sikerült az emlékjelt környező romok közt egy nagyszerű méretekben fennmaradt építkezési felíratra találni, mely Trajan czímezetét tartalmazza. Ez a felettesebb bescses lelet megfejti az illető emlékjel rejtvényét.

A múlt 1894-ik esztendőt a *Dacia Provincia* Augusti ismertetésére tartozó irodalomra nézve méltán szerencsés esztendőnek nevezhetjük. Az ide tartozó munkák felsorolását kezdem társultunk tiszteleti tagja, Jung Gyula »Fasten der Provinz Dazien« cz. művével (Innsbruck, 1894), melyben eléggé nem méltányolható szor-

*) »Inscrizioni antiche trovate e raccolte tra le Rovine della Transilvania l'anno MDCCXXIII.«

galommal összeállította Dacia helytartói, procuratorai, legatusai, tribuni militumai, az ala-k vagy cohors-ok praefectusai, a várparancsnokok, a centuriók névsorát, az illetők biographiai adatait, a mennyiben ezek kinyomozhatók voltak, más provinciákba való áthelyezésöket s rangfokozati előléptetésöket. Ugyanezen munkájában szerző a Daciában állomásoszott legiókról, az ottani segédhadtestekről, u. m. az alakról, cohortesekről, numerikról s vexillationesekről, a daciai hadtestek eihelyezéséről s a várakról, a közlekedés régi útairól s az erdélyi részek déli vidékeiben létezett telepítések ről, Dacia aranytermő vidékeiről, helyhatósági fejlődéséről, a táborhegyek jelensőségéről s végül a közigazgatás szervezetről igen érdekesen értekezik; munkáját bevezetéssel kezdi s pótitékokkal rekeszti be. Múzeumunk nagyérdemű igazgatója, Téglás Gábor tudós értekezéseit szerző, mint a hogy ezt ily alapvető értekezésekben várni lehetett, gyakran idézi, leggyakrabban Dacia aranytermő vidékeiről szóló fejezetében. Egy másik kitónó mű, a melynek II. kötete szintén az 1894. esztendőben jelent meg, társulatunknak elejtől fogva egyik legmunkásabb tagja, Király Pál „Dacia Provincia Augusti” című műve, mely a nagyérdemű eleméri plébános, Szabó Ferencz „történeti nép és földrajzi könyvtára” XLVII-ik és XLVIII-ik kötetit alkotja. Szerző e művében a Dáciára tartozó adatok összeségét lehetőleg bőven, világosan s művészeti alakban csoporthoz kötött a megfelelő fejezetekbe.

E kitünő munkát a mult év szeptemberében tartott választmányi gyűlésünkön, melyen dr. Keller Ottó barátom is jelen volt, társulati titkárunk, Kun Róbert, ismertette németül is. Franz Cumont jeles régésznek s történésznek „Textes et Monuments figures relatifs aux Mystères de Mithra” című kiváló becsű nagymunkájának első fűzete még a múlt évben jelent meg, a másik füzet a jelen év elején s az egész nagy terjedelmű kötet nyomtatása még ez évben fog befejezhető. Az első fűzet a Mithrá-ról szóló s a keleti, görög és latin íróknál előforduló hosszabb rövidebb szövegeket tartalmazza, a második fűzetben szerző a létező Mithra-emlékek közlésében, kezdve azoknál, melyek Ázsia különböző tartományaiban találtattak, egész Daciáig jut el; a harmadik fűzet tehát a dacziai mithraeumok folytatásával fog kezdődni. A második fűzet végső lapján, úgy, mint a 280-ik lapon, kezdi szerző a

sarmisegetusai mithraeumok leírását s mindenjárt az első jegyzetben Király P. „Sarmizegetuzai Mithraeum“ című, felettesebb bocses nagy művére hivatkozik, mely a sarmizegetusai ásatások legteljesebb előadását tartalmazza.*.) A múlt évben megjelent s részben Daciára vonatkozó munkák közt még kettőt említek meg, u. m. társulatunk tiszt. tagja Torma Zsófia ő Nagysága „Ethnographische Analogien.“ (Jena 1894.) cz. nagyérdekű könyvét s igen tiszttel múzeum igazgatónk, Téglás Gábor „Újabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelírataihoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia történetében egészen Trajánus fölléptéig“ című jelles tanulmányát.

Torma Zsófia ő Nagysága, ki a hunyadm. praehistoricus telepek kiásatásával magának az archaeologiai tanulmányok terén fényes és maradandó érdemeket szerzett, idézett könyvében az általa feltalált nagyérdekű leletek alakjait s diszítési motivumait az ó-hellén és ázsiai hasonalakú és hason díszítésű leletekkel összehasonlítván, reámutatott a művelődésnek keletről nyugat felé tett útjára. A mykenei kultura maradványai részben kisázsiai, (chetita) részben phoenikiai elemeket mutatnak elő, de a görög szellem az idegen motívumokat nemcsak átvette, hanem saját jellegéhez képest fejlesztette is. Keletnek feles számú motivumát a görög művészet közvetítette nyugattal, de azért a thrák kultúra közvetlenül is érintkezett kelettel és szintén egyik láncszemét alkotja a kelet és nyugat között való kapcsolatnak. Téglás Gábornak, Dacia története fáradsatlan nagyérdemű kutatójának, sikerült fennemlített munkájában az olasz Marsigli L. gróf által selette hiányosan s hibásan közölt három aldunai római felírat szövegét lehetőleg kijavítva s kiegészítve újolag közzé tenni. Marsigli óta Téglás Gáborig senki sem vette magának azt a fáradságot, hogy a tudós olasz által közölt két szembetűnőleg hiányos feliratot tüzesen szemügyre vevén, hiven lemásolta volna. Téglásé az érdem, hogy e három sziklafelírás immár kiegészítve s javított olvasásban áll előttünk.

A hazai történet terén a megyénk monographiájára tartozó előmunkálatok említendők meg. A régészeti részt Téglás Gábor,

*) Le comte — rendu le plus complet des déconvertes faites à Sarmizegetusa a été donné par M. Paul Király stb.

a magyarhonai várakat, templomokat Szinte Gábor, a történelmi részt Király Pál, Kun Róbert írják s a megye jelen állapotával Réthy Lajos, Kapcza Gyula, Mailand Oszkár, Kolumbán Samu, Borostyány Béla, dr. Reichenberger Zsigmond stb. foglalkoznak. A hazai néprajz körül az utóbbi időben elismerésre méltó érdemeket szerzett magának tiszta könyvtárnokunk Kolumbán Samu, kinek »Lozsád és Népe« című jeles értekezése, a »Hósdáthiak népszokásai«, »Haller Hármas Istoriá jának egyik meséje székely köntösben« című dolgozatai az »Ethnographia«-ban láttak napvilágot.

Múzeumunk a folyó évi nyári szünidők alatt fog az új helyiségekbe átköltözni, a melyek ugyan jobbak a mostaniaknál, de azért még távolról sem felelnek meg egy oly jelentékeny múzeum igényeinek, a milyen a dévai.

A mult társúlati évet sem zárhatjuk le a nélküл, hogy a fájdalom szavát fel ne emeljük. Egyike legelső alapítóinak Kun Kocsárd gróf, megyénk büszkesége, szemefénye, a nagy magyar s bőkezű pártfogója a tanügynek s minden magyar érdeknek, nincs többé a halandóság kötelékében. Földi szemünk nem fogja látni többé, ámde nagy lelke élni fog élete munkáiban örökké s példájával hatni meg nem szűnik hazánk jövő nemzedékeire. Egy reánk fennmaradt régi latin áldozati mondás így hangzik:

»Parva petunt manes,
Pietas pro divite grata est munere.«

»A holtak keveset kivánnak, gazdag ajándékszámba megy a kegyelet.«

Valamint a hitbuzgók áhitattal zarándokolnak a szentek sírjaihoz, úgy a hazafui érzéstől áthatott nemzedékek áhitattal közeljenek az algyógyi sziklasírhoz, melynek rövid felirata egy a hazafui erényekben töltött igen hosszú életnek emlékét fogja bennök seleveníteni. Déva városa, melynek egyik utcáját Salamon Ferencről nevezik, bizonyára a város hazafias lakóinak egyik forró óhajtását teljesítené, ha valamelyik piaczát vagy utcáját Kun Kocsádról nevezné el, és Szászváros, a melynek falai között emelkedik a ref. Kun-collegium, szintén bizonyára a tanügy barátjainak kívánsága szerint tenne, ha hasonlóképen valamelyik utcáját vagy

piaczát azon férfiú nevéről nevezné, ki e város kulturális jelentőségeért oly nagy áldozatokat hozott. A mi történelmi s régészeti társulatunk évkönyveiben a nagy alapító nevét aranybetűkkel jegyzi be. Emlékezete éljen örökön-örökké követendő például. Nyugodjanak áldott porai az annyira szeretett haza földjén.

A magyar történeti társulat igen tisztelet képviselőjét, Dedeck Crescens urat, társulatunk névében melegen üdvözlöm. A magyar történeti társulat megalapításunk óta számos jeleit adta irántunk viseltető rokonszenvének, erkölcsi támogatásának s e jelek minden buzdítólag hatottak reánk. Hálá érettök.

Melegen üdvözlöm közgyűlésünk tagjait s mindazokat, kik társulatunk iránt való érdeklődésökről megjelenésökkel tanuskodnak s újból is kérem úgy a megjelenteket, mint megyénk hazafias közönségének távollevő tagjait, társuiatunkat támogatni, érdekeit előmozdítani, fennállását a jövő időkre biztosítani. A hazai közművelődésnek ez a társulat is egyik kimagasló oltára, melyen az áldozati tüzet lankadatlan gondoskodással élesztenünk kell.

Ezzel a hunyadmegyei tört. régészeti társ. XV. közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

A VAJDA-HUNYADI ÉS GYALÁRI VASBÁNYÁK FEJLŐDÉSE.

Felolvasta Vajda-Hunyadon 1893. évi szeptember havában MÁRKUP FERENCZ
főmérnök.

Méltóságos gróf Kuún Géza társulati elnök úr szíves felszólítása folytán van szerencsém rövid körvonalokban gyalári vasbányászatunk történetére vonatkozó nehány adatot közölni.

A tárgy, melyet szíves figyelmükbe ajánlok oly tág, hogy külön tanúlmányt igényel, melynek archeologai elbírálása annál nehezebb, mivel az úr, mely hajdanában érczczel volt kitöltve és mely nemzeteknek nemzedékei által műveltetett oly terjedelmes, hogy megközelítő számítások minket már a legrégebbi múltba vezetnek vissza, hol jegyzetek nem vezettettek és mely idő élesztő hatásával a régi nyomokat, főleg pedig szerszámokat jóformán minden felmészítette és elvonta a jelenkor megfigyelése alól. A vas, daczára annak, hogy oly sokféleségében használtatik és a társadalomban nélkülözhetetlen, csak addig legellentállóbb és értékes, mint használatban van, mik hivatását teljesíti, mert a levegőn gyorsan élenyűl, különösen érczvegyűletei, melyek a nedvességnak kitéve csakhamar feloldódnak. Utóbbi körülmény megnehezíti, sőt egyes esetekben lehetetleníti a régész gondos buvárkodásait.

Hogy vasbányászatunkat helyesen megítélhessük, kívánatosnak tartom a vasnak történetét rövid körvonalakban előadni:

Minden kétségen kívül be van bizonyítva, hogy a vasat már a leghomályosabb ókorban ismerték. Ismerték azt az indusok, az afrikaiak, chaliberek, a görögök, a rómaiak stb. s hogy a vas a mi időszámításunkat jóval túlhaladja, látjuk abból is, hogy már a szentírás 8 emberről megemlékezik, kik a vasgyártás mesterségeben jártasok voltak.

A vas nem találtatik színalakban mint más fém, például az arany vagy ezüst, hanem csakis vegyűlten. Legislegrégebben a vasat meteorokból állították elő, melyek mint ismeretes esetekben jóformán szín vasat tartalmaznak, innen a számos régi íratokban és a nép közságján forgó *menykökard* kifejezés is. Lepsziusz tanár buvárkodásával azt találta, hogy az egyptomiak királyaik nevében a vas szótagja igen gyakran fordul elő a *ba*, ilyen például 4000 ével Krisztus előtt élt *Micbaes* stb.

Az első vaselőállítási kísérletek a meteor vasakhoz hasonló érczekből hajtattak végre és csakis ezek sikeres lefolyása után nagyobb hőmérsék és tér mellett az úgynevezett bucza kemencékben. A bucza kemencéket rendesen közel a vasércz előjövetelhez építették és csakis későbben, midőn már a faszén használatát és a vizesések erőképességét felismerték, telepitették lejebb a völgyekbe.

A régiek primitiv berendezésekkel, kicsi kemencékben, kevés hő mellett igen nehezen tudták a vasat megömleszteni és még annál kevesebbet termelni. A vas még Caesar uralkodása idejében Angolországban egyensúlyú aranynyal fizetteztetett.

A vaskohászat, dacára elismert fontosságának, igen nehezen tudott fejlődni, mert bizonyos chemiai előképzettséget feltételezett s csakis a 17-ik században rohamosan indult felvirágzásnak. Hogy édes hazánk ezen kulturális előhaladásban nem maradt hátra, az a későbbiekből kiviláglik.

Attérve tulajdonképpeni tárgyamra kiemelhetem, miszerint a Vajda-Hunyadról Ruszkáig terjedő érczláncolat egy vasszalag mely évszázados művelése óta még mindig titokteljes úgy történelmi, mint pedig bányászati tekintetben.

A vasércz barnavasércz és másodlagos átalakulási termény, mely legnagyobb kiterjedését Gyaláron és Feleken leri, habár nevezett irányban minden községben hol nagyobb, hol kisebb mennyiségen feltalálható. A leműve és nyomait nevezett környéken mindenütt találjuk; a kohósítás nyomait oly helyeken is, hol az ércznek nyomai sincsenek és talán más kedvező körülménynek köszönhetik létüket a hegycsúcsokon és a legmélyebb völgyekben. Mindezen nyomok azonban a legrégibb időkre emlékeztetnek vissza, a midőn a vasat műlékony alkotású pestekben készítették s me-

lyek csakhamar hivatásuk teljesítése után elpusztultak és csakis hátramaradt salakhányáikkal tanúskodnak egykori létezésükről.

Gyalár környéke különösen dicsekedhetik ily mesterséges, az idő folytán begyepesedett kis dombokkal.

Hogy hazánk bányászata régi eredetű és hogy párhuzamban haladt más kultur államok bányászatával és kohászatával, tanús-kodnak felolvasásom alkalmával bemutatott koruk tekintetében értékes okmányaink és leleteink, melyekre hivatkozva biztos kö-vetkeztetést vonhatunk hunyadvármegyei vasbányászatunk ere-detére.

Jelen leírásban egy régi római cserépleetre, egy 1635. évbeli okmányra és két 1778 és 1817. évekből keltezett és igen gondosan készített térképre hivatkozom.

Első sorban van szerencsém bemutatni a birtokunkban levő legrégebbi térképet, mely 1778. év július hó 14-én keltezett. A tér-kép felirata ez:

«Haubt Mappa, mit grund und Zweifachen Profill-Riszen ver-sehen. Über den am Fiscal Dorffe Gyallar von undenkichen Zeiten her bestehenden Kaysl. Königl. Eisenbau. Worinnen gezeiget wird 1-tens wie starck der zwischen Schieferlaagen eingeschlossene Eisen Stock seye, 2-tens was bis anhero davon verhauen worden und auf was Art solches geschehen. 3-tens aber wie dieser beträgliche Aerarial Bau sonoch nicht den 3.-ten theii seines Umfanges verhauen ist, würtschaftlicher genützet und mit Rücksicht auf seine Verewi-gung ordentlicher nach denen schon mehrmahlen vorschläggen könne» stb.

A térkép közelebbi megfigyeléséből kitűnik, hogy 115 év óta a bányaüzem csakis az úgynevezett Barbara bányára szo-ritkozott és hogy a Politzer, Bánfy, Barcsay és a többi belműve-letek lefejtése szünetelt. Ha az utóbb említett bányák ūrméretét számításba vesszük és az akkori idők vasszükségletére tekintettel vagyunk, önkényt meggyőződhetünk a bányák évszázados fennál-lásáról annál is inkább, mivel a gyalári bányák Policzer nevű ürege bejáratánál találta:ot egy római bányamécs égetett agyag-ból «Fortis» felíráttal, tehát jele annak, hogy a Policzer bánya le-fejtésénél már a rómaiak keze is működött és valószínű az is, hogy nem ők voltak a kezdők. kik a gyalári vashánvák vaskövét feldol-

gozták. A gyalári és teleki vastömzs a kincstár tulajdona volt, mely azonban Apafi Mihály erdélyi fejedelem által 1685. május 31-én keltezett és alább szószerint ismételt szövegű kéziratával szorgalommal terheltetett, mely szerint Apaffy Michael hívének Barcsai Barcsay Ábrahámnak és törvényes jogutóainak megen- gedte, hogy nemes Hunyadvármegye Ohába (jelenleg Zalasd) nevű falujában levő hámora részére Gyalár község határán valószínűleg a Bánffy nevű lefejtő helyen akkoriban leművelés alatt álló vas- kóból a szükséges mennyiséget lefejthessék és azt háztartásuk vas- szükségletének fedezésére fordithassák. A nevezetes és birtokunk- ban levő eredeti szöveg másolata már felolvásáson legérdekesebb része, mert ebből kiviláglik, hogy már 200 év előtt nemes vár- megyénk egyik legelőkelőbb családja a mai országos iparnak ré- szese volt és azért is, mert belőle zamatos magyar szavakkal ki- olvashatjuk a most leművelés alatt álló vastömzsnek már akkor jelentőségét.

Az adománylevél szövege a következő:

»Michael Apaffi dei gratia Princeps Transylvaniae Parcium Regni Hungariae, Dominus et Siculorum comes, Fidelibus nostris generosis egregiis et Nobilis Donorum nostrorum Fiscalium in Tran'niae Perfectu ut et Provisoribus Rationietis Bonorum Similiter nostrum Hunyadiennum cunctis etiam aliis quorum videlicet inter est, seu inter erit, modernis scilicet et pro quovis tempore consti- tuendis praesentes nostras visuris nobis dilectis salutem et gratiam nostram «

»Levelünket mutató Nemzetes n. Barcsai Barcsay Ábrahám hívünk, alázatos minket megtalálásából értjük, je!entvén nemes Hunyad Vármegyében levő Ohába nevű faluja határán, ez előtt bizo- nyos erigált, csináltatott vashámorához kivántató Materia vaskő dolgából fogyatkozása következvén, minthogy maga határán ele- gendő vaskőre nem találhatott, arra való nézve említett Hunyad Vármegyében levő ugyan Hunyad vára ez előttem ura Posse- sora engedelméből azon jáoszágban levő Gyalár nevű falu határáról hor- datta s usuálta mind addig is szükségére kivántató vaskövet, su- plicálván bennünket egyszersmind azon, hogy mi a megemlített Hunyadi jáoszágunkban levő Gyalár nevű, sőt pedig azon felül is Telek nevű falunk határin található vasköveknek vágatása, usuá

lása és említett Ohábai vashámort a szükségére való hordása felett Kegyelmességünkkel éltetnők és Facultálnok, kinek az iránt alázatos Instantiájára 's mind pedig eddig hozzánk való köteles igaz húségére is méltó tekintetünk lévén, és minthogy már azon hunyadi jáoszágon Kegyelmes dispositiónk sorog fenn, nevezett két falunak határáiról a vaskövek vágatását, hordatását, usuálását a mint eddig megengedtetett, úgy ezután is, mind magának, feleségének 's két ágon levő Posteritassinak's Legatariussinak kegyelmesen megengedtük, a minthogy engedjük és ebbeli kegyelmességünket éltetni is akarjuk, mely felől bizonyosokká és bátorságosokká tesszük ez levelünk által.

»Minek folytán így értvén fenn specificált Barcsay Ábrahám hívunkre ez iránt mutatott fejedelmi kegyelmességünket, kegyelmesen és igen parancsoljuk fenn megírt mostani és következendőbeli tiszt. híveinknek és mindeneknak, kiket a dolog illetne, senki is, se maga, se felesége, se két ágon levő Posteritassi és Legatariussi azon két falunak határán található és szükségükre kivántató vaskövek vágatásában, hordatásában, usuáltatásában embereket, vagy arra renndelendő szolgáit akadályoztatni, turbálni, molestálni semmi szín és praetextus alatt sem magok, sem mások által ne meré-szeljék, tartván mindenekben e kegyelmes amnestiális levelünkhez kiki magát.

»Secus praesentium litterarum nostrarum diuturnitate nos obstante nec fort. praeset. exhib. reffit. Datum in Arce nostra Fogaras die Trigessima prima May Anno Domini Millesimo Sexcentesimo octisagesimo quinto.«

Michael Apaffi m. p.

(L. S.)

Franciscus Lugosi m. p.

secretarius.

Az ohábai nemesi birtok az idő folyamán részint házasságok, részint elzálogosítások folytán a Bánffy és végre a Csáki családok birtokába került.

Tudomásunk szerint a szolgalmi jogból kifolyólag évenként mintegy 4—6000 q. vasérczet dolgoztak fel az érdekeltek a jelenlegi Govasdia melletti Burcsán nevű helyen felállított két bucza-kemenczében.

A jelenlegi zalasdi, régebbi ohábai birtokot a szolgalmi joggal

együtt a kir. kincstár 1872. évben a kolozsvári bányaigazgatóság 767. sz. ajánlatára végleg megvásárolta.

A gyalári bányabirtokok legrégebbi adományozási okmánya 1804. évből keltezett és a Karl, Franz, Josef, Barbara, Nicolaus és Leopold bányamezőkre terjedt ki. minden egyes bányamező 25 088 □ ól területű. A fenn nevezett bányatelkek (mezők) a főtömzsöt fedik.

A kir. kincstár 1860. évben a Mihály telket, 1861. évben a Bernhard, 1871. évben pedig az Antal telket magának adományoztatta.

A gyalári bányatelephez tartozott még két kisebb bányamező, melyek azonban, tekintettel a kezelés nehézségeire, 1875. évben a brassói bányarészvény társulatnak adattak át.

Az időszerűbb bányaművelés és az érczek nagyobb mérvbeni értékesítése a kulturális féjlődéssel szaporodó vasszükséglettel azonban csak a 17-i k század végén vette kezdetét, mely időben a Cserna és Govasdia völgyben állandó kohók is épültek. A rendelkezésemre álló okmányokból kiolvashattam, hogy az 1754. évben megejtett urbariális conscriptio alkalmával a hunyadi, teleki és zala-di hámorokon kívül a fiscalatus tulajdonát képező nadrági, limperti és kaszabányai hámorművek már léteztek. Továbbá, hogy a Limpert és Nadrag patakok egyesülési pontján 1806. évben egy a mai nagyolvasztóhoz hasonló kemencze építése kezdetetett meg, és hogy 1810. évben befejezetettséget ért, mert az olvasztót már november hóban be kellett szüntetni, mivel gyártmánya az akkor kohászati igényeknek meg nem felelt, de főleg azért is, mert falazata átégett.

Nevezett olvasztó újbóli kiépítése után 1824. évig felváltva a topliczai nagy olvasztóval volt üzemben és ellátta a hámorokat a szükséges fehér nyersvas lapkákkal, melyeket abban az időben egy gödörbe öntött nyersvasból leszedtek. A govasdiai nagy olvasztó, mely 10 méter magas volt, hiányos felszerelése miatt 1824. évben beszüntetett és 1837. évig szünetelt. Ezen idő alatt vízművei és 6 fuvószekrénye teljesen elromlottak. A Thesaurrariátus 1837. évi 3236. számú határozata folytán a govasdiai nagy olvasztó

reconstruáltatott és 1838. évi november hó 26-án egy 2 vashengerű fujtatóval hozatott üzembe, melyek jelenleg is a mostani — azóta kétszer átidomított — olvasztónak élesztői. A govasdiai olvasztónak újból megindítását idézett rendelet azzal indokolta, hogy Toplicza vidékén a szénfa elfogyott, hogy az érczhozatal könyebb és mert a topliczai nagyolvasztó 1837. évi január hó 15-én leégett és újból felépítése elősoroltak folytán indokolatlen lett volna.

1854. évben a midőn az új bányatörvény életbe lépett, a vasbányák szervezése körül nagyobb érdeklődés mutatkozott; akkor a kincstár az úgynevezett Westmontanischer Siebenbürger Schurfsverein, a későbbi Kronstädter Berg- und Hüttenvereinnal a jelenlegi brassói társulattal fuzionált, Teleken bányabirtokot szerzett, később Hoffmann Plotzkán, Maderspach Ruszkán. A brassói bánya- és kohórészvény társulat a teleki érczeket Kalánban kohósítja. A kaláni vasgyár 1869—70-ig épült és 1872. évben hozatott üzembe, mely idő óta többszöri félbeszakításokkal dolgozik.

A vajdahunyadi m. kir. vasgyár 1880—83-ig épült és ugyan az évben indítatott meg. E helyen kiemelni kötelességem, mi szerint a magyar kormány részéről a 70-es években erélyesebb mozgalom indult meg a gyalári vasérczek nemzetgazdasági kincsének kiaknázása és értékesítése körül. Ez ügyben működtek Péch Antal, kinek a petrozsényi bányák léüket köszönhetik és lovag Kerpely Antal, ki a vajdahunyadi vasgyárnak megteremtője.

A hunyadmegyei vasbányaművelés jelenleg Teleken, Gyaláron és Ploczkán folyik.

A kincstári folytatónak művelés mértékéről képet nyújtandó, van szerencsém még egy 1817. évből keltezett bányatérképet, és a legújabbi felvételeket bemutatni.

A gyalári vasércz kincs jelenleg a magyar állam tulajdoná és a m. kir. pénzügyminiszterium ügytárczájához tartozik és jelenleg Vajda-Hunyadon és Govasdián 4 nagy olvasztót táplál köz-nemes anyagával.

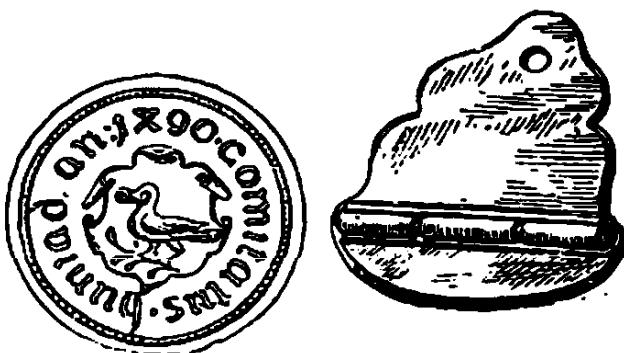
Elősoroltak nyomán bátran állíthatjuk, hogy a gyalári bánya művelés, még a római uralkodás idejét is jóval megelőzi.

HUNYADMEGYE CZIMERE.

Felolvasta Szinte György a hunyadmegyei tört. és régészeti társulatnak 1894-ik
év deczember 5-én tartott választmányi ülésében.

A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat azzal a feladattal
bízott meg, hogy a megye czímerét, lehető hiteles kútfők alapján
állapítanám meg s az így készített dolgozatomat terjesszem a tár-
sulat nyilt ülése elé. Feladatomat a következőképpen oldottam meg.

Hunyadmegye legrégebbi czímeres pecsétje ma is meg van,
melyet eredetiben van szerencsém bemutatni. Anyaga: ezüst, sulya

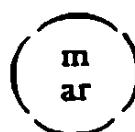
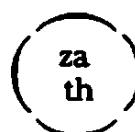

20 gr. AII két darabból, u. m. egy ezüst pénz vastagságú körlap,
27 mm. átmérővel, és egy sarokkal hozzákapcsolt lapos fogantyú-
ból, melynek magassága 27 mm. A pecsét lapjára homorú vésettrel
renaissance pergamentszerű paizs van vésve, melynek mezejében le-
veles ágon holló áll, szájában gyürűt tartva Körírata: »comitatus
huniad. an. 1X90.« régi, igen szép góth betűkkel.

Ez egymagában is bocses szép emlék képezte kutatásaim
központját s teljesen elfogadhatónak találom P. Szathmáry Károly
azon nézetét, hogy e czímeres pecsét a Hunyadiaktól ered; azt
meg csalhatatlanul ő bizonyította be, hogy a legrégebbi vármegyei
pecsét a fent nevezett. (Vasárnapi Ujság. 1863. 26 sz. 230 l.)

Hogy a vármegyék címeres pecsétet mikor kezdtettek használni, arról határozott ítéletet hozni, az eddigi kutatások alapján nem lehet, mert a megyei kiadványokat rendesen a megyebeli nemesek írták alá, vagy saját családi pecsétjeikkel bélyegezték le, mint azt Pesty Frigyes a «Szörényi Bánság és Szörényvármegye története» (Budapest 1877. I. k. 479—480 l.) című művében kideríti.

A vármegyei kiadványokat, vagy maga az illető főispán, vagy ezzel az alispán és négy szolgabíró magán pecsétjeikkel szokták megerősíteni. Ebből aztán jött az a gyakorlat, hogy a négy szolgabíróság az illető vármegye betűit maga közt szétosztotta s négy különálló pecsétnyomóra vésette, úgy hogy a négy lenyomatból kellő rendben leolvasható volt a vármegye neve, mint azt Szathmár megyének 1468-tól 1722-ig használt pecsételési módján láthatni igy:

(Szyrmai Antal Szathmár vármegye fekvése, történeti és polgári ismertetése Buda 1809. II. k. 34 l.) Ezen gyakorlat uralkodott a legtöbb megyében egészen a múlt századig; de igen sok hátrányokkal és félreértésekkel járt, mert ha valamelyik szolgabíró a gyűlésből elmaradt, törvényszéket tartani s a kiadványokat megerősíteni nem lehetett. E bajon segítendő, hozatott az 1550-ik orsz. gyűlés 62-ik törv. cikke: «pro evitandis diversis inconvenientiis, quae hactenus saepenumero in Comitatibus contigerunt, propter incerta et ignota sigilla» (Fraknói V. Magyar országgyűlési emlékek III. k. 319 l.)

Báró Nyári Albert szerint az 1550 iki orsz. gyűlés előtti korból Fogaras-, Hunyad- és Sárosmegyékből ismerünk nemesi intézményű címeres pecséttel ellátott megyei hatóságot. Hogy miképpen jutott a Hunyady-ak gyürűs hollója Hunyadmegye birtokába, arról irott emlék nincs, de szájhagyomány szerint az emlitett pecsétnyomót Mátyás király ajándékozta a megyének élete utolsó évében. Tudvalevő dolog, hogy mily élénk tevékenységet fejtett ki a nagy király éite vége felé, hogy fiának Corvin Jánosnak a

királyságot biztositsa s így valószínű, hogy saját czímerét adta Hunyadmegyenek, mely nevét viselte, Vajda-Hunyad, Déva és Hátszeg városoknak, hogy a bekövetkezendő királyválasztó orsz. gyűlésre e jelvény alatt menjenek s e jelvény alatt fiára szavazzanak. Tornya Sándor ugyanazt a föltevést koczkáztatta meg, hogy a választásra siető hunyadmegyei nemesek és városok küldöttei önkényt vették fel a Hunyady család czímerét, ezáltal fejezvén ki külsőleg is a család iránti hálájukat és ragaszkodásukat az ellen-pártokkal szemben. («Hunyadmegyei pecsét és czímer» felolvasta 1881. május 29-én tartott közgyűlésen. Megjelent I. évkönyvben 1881.) E föltevés meg nem állhat azon egy okból, mert a czímer és pecsét adományozás joga csak az uralkodó fejedelmet illette.

A megelőző korban az erdélyi magyar nemzet, illetőleg a vármegyék közös banderialis czímere sas jelvényből állott, mint a hogy azt az 1331-ben kelt okmány említi «hogy Imre csicsói vár-nagy volt az erdön túli magyar nemzet egyeteme sasjelvénies zászlójának hordozója». A székely nemzet régi czímerében, N.-ajtai Cserey Farkas szerint «Kardot tartó páncélos kart viselt, a kardra egy medvefő és szív volt tűzve s a kard hegyén korona volt látható.» Jakab E. (az erdélyi orsz. czímerek története, Századok 1867—342.) megjegyzi, hogy 1321-től kezdve Farkas Tamás vajdától 1529 ig vagyis Tomory István erdélyi vajdáig 12 vajdai pecsétrajz közül egy sincs országos vagy nemzeti közjelvény. Így tehát a vajdák, alvajdák, ispánok saját nemzetiségi czímereiket használták. Maga Hunyady János is először 1446-ban használt czímeres pecsétet közokiraton. Családi építményein, várain, templomain a Szilágyi czímer is mindig előfordul, de külön paizson. Koronával ékitett paizst csak a vingárdi templom hollós és zergefejes czímerein láttam. 1453-ban febr. 1-én Pozsonyban V. László által kiadott armalisban Hunyady János ősi czímerét megbővítve látjuk a mennyiben felnégyelt paizs két-két diagonaliter ellentétes mezéjében arany koronát tartó vörös-szinű oroszlánt látunk, a holló természetes színű, szájában arany, pecsétfejű gyűrűvel, kék mezőben, félig nyitott szárnyakkal jelenik meg. Az oroszlán ezüst alapon, arany szegélyivel, a paizs fölött csőr sisak arany színben, e koronás czímeres paizst a család nem igen használta; megmaradt az egyszerű hollós paizszzal.

A Corvinák színes széldíszítményein, cziimplajain gyakori Mátyás királynak hollós címere. Alatta, éppen az ő fényes uralkodása alatt, forrott össze hazánkban a renaissance a csúcsíves styllel, a cassai, budai, selmeczi, még ma is fennálló csúcsíves épületek közt megjelenik az esztergomi tiszta renaissance stylű Bakócz kápolna, s éppen a Mátyás király ajándékából jutott az esztergomi egyház kincsei közé az a Calvaria, melyet e két stylben Benvenuto Cellini készített. E két stylt összetoglalva látjuk Hunyadmegye pecsétnyomóján: a körírat góth betűkkel, s a paizs renaissance pergamenzerű tagozással. Ha a köríratban az 1490 ik évszámot nem is látnók, még akkor is a fenti következtetésből kiderülne, hogy a pecsétnyomót a rajta lévő heráldikai jelvényekkel együtt Mátyás adta a megyének. Mátyás pedig adta a maga családi címerét, azt a címert, melyet atya Hunyadi János viselt hadban és tornán, alkalmazott építményein, pecsétnyomón s így a vármegye okiratain is.

Hogy a hollós címert mikor kapta a család, arról írott okirat nincs; de, hogy János atya Vojk, Zsigmond király szolgáltába lépett és a királyi udvar katonái (mintegy nemes testőrök) csapatában s:olgált, s hadi tetteivel sikerült a király figyelmét magára vonni és 1409 ben a hunyadvári királyi birtokra egy korábbi adomány megerősítését eszközölhette ki a maga és családja javára, fenntartotta azon okirat, mely az országos levéltárban őriztetik s a Hunyady-ház legrégebbi ismert emléke. Kelt 1409. okt. 18-án. Minthogy korábbi adományozásról van szó benne: következtetni lehet, hogy nem ő, Vojk, hanem még atya nyerte. Közölte Fraknói Vilmos Mátyás király életrajzában a Szilágyi Sándor által szerkesztett Magyar történeti életrajzok 1890. év ápr. hóban megjelent fűzetben (VI. év. 3. füzet) fakszimilben.

Zsigmond idejére vall a holló és paizs, még pedig nem a pergamenzerű, hanem a csúcsos paizs alakja és összetétele is heraldikai szempontból, mert a nagy heraldikus br. Nyári Jenő állítása szerint a heraldikai jelek csoportosítása is e kornak felel meg. Egyszerű paizs, a gyűrű s hollóval, vagyis címer és paizs a legegyszerűbb összetételben. Ilyen címkereket osztottak az Arpádházi királyok az anzsuk és Zsigmond is a közönséges nemeseknek; a zászlóknak s: főnemesek e korban már fedetlen koronát is kaptak.

De mindenkor pár évtized múlva megváltozik egész Európában s így hazánkban is is a heraldikai jelek összetétele: a czímeres paizsra sisakot helyeznek, majd a sisakra tarajt, foszlányt, toll-díszt, csillagot, koronát, és végül a paizst osztják, felnégyelik s a Hunyadiak czímerébe bejut a vörös oroszlán, mely koronát tart.

Jóllehet a czímerészett, czímerisme és pecséttan egymástól egészen külön álló tudomány, mégis mint annak kiegészítő része, oly szoros kapcsolatban áll egymással, hogy a gyakorlati téren e kettőt egymástól elválasztani teljes lehetetlen. Sőt történeti szempontból sokkal fontosabbak a pecsétek, mint a heraldikus jelek vagy czímek, melyek alakjukat, színeiket, összetételeiket könnyen változtatták, a szükség, ízlés, viszonyok, szerint és igen gyakran a heraldika szabályainak nem tudása miatt. A pecsétek pedig szilárd anyaguk, könnyen alkalmazhatósága miatt inkább megtartották alakjukat, nem voltak annyira alávetve a korízlésének. Miután a történetirónak az okmányok útmutatóik, úgy a pecsétismerőnek a pecsétek biztos kalauzai a rég elmúlt idők homályában. Igy én is, ha meg akarom határozni Hunyadmegye czímerét forma tekintetében, csalhatatlan jelképen vettetem ez épsegben megmaradt pecsétjét a megyének; bebizonyítottam azt, hogy a megye Mátyástól kapta, Mátyás pedig családi hollós czímerét adta a paizszaival. Elsogadhatjuk analogia útján az összes Hunyadiak által használt, tisztán családi hollós czímert a megye hiteles czímeréül. A czímertörténet világánál megtisztítjuk azoktól az attributumoktól, melyek a Hunyadiház rangját vagy más családi összeköttetéseit jelentik, mint a Hunyadi János oroszlánjától és koronájától a Garázda-Szilágyi család lángokból kiemelkedő zergéjétől és Mátyás király jelvényeitől. Megmaradt tehát czímerűl a holló, melyről írva van, hogy *kek mezőben természetes színű holló csőrében gyűrűt tart.*

A képes ábrázolások ezt váriálják a következőkép: a holló a paizs belső szélén áll, leveles ágakon, száraz galyakon, földön, vagy hármas halmon ül, lecsukott vagy félig nyitott szárnyakkal. mindenik ábrázolás helyes, mert a szükséges kellékek meg vannak hozzájárulási, a mi a heraldika szabályait sértene, vagy jogi viszonyát módosítaná. nincs. Eszthetikai szempontból legsikerűltebbnek

a felsszállni készülő, féligr nyitott szárnyú hollót tartom, úgy, mint Hunyadi János épitményein azok fennmaradtak. A Corvinákon oly gyakori hollós címert azért nem tartom sikérűlnek, mert a holló nyulánk testével nem tölti be a teret részarányosan, s minden elvastagítás tyúkhöz, tűzokhoz, galambhoz vagy más sajta szárnyashoz teszi hasonlóvá a hollót.

A paizs alakja lehet csúcsives és lehet renaissance egyaránt. Nem sértjük a heraldika szabályait, ha csúcsives épületen renaissance paizst képezünk, s így a józan ész által követelt stylszerűség határai közt mozgunk. Hunyadi János csúcsivben dolgozó mesterei mindig a csúcsives alakot, Mátyás o'asz renaissance mesterei mindig a renaissancot alkalmazták. És ez nem is lehetett másképpen, monumentális építésztnél, a rész illeszkedett az egészhez, a díszítés magához a tárgyhoz.

Az V-ik László király által 1453 ban Hunyadi Jánosnak adományozott paizson ott látjuk a csőr sisakot, mint a nemesség vagy lovagság jelképét (czimerét). Nemes Hunyad vármegyét megilleti ez is, úgy, hogy a paizs fólé attributum és dísz gyanánt oda illesztjük a *csőr sisakot* a vele együtt járó arany, eziüst színű foszlányokkal együtt; hogy a korona és taraj megilleti-e a vármegyét? Nyilt kérdésnek hagyom.

Ázonban nem mulasztathatom el a következőket megjegyezni: a XIV-ik században a sisakos pecsét annyira divatos volt, hogy a bécsi cs. kir. levéltárban őrzött 1328-ik évi okmány 10 pecsétje között már 4 sisakos pecsét van, u. m.: Douch (Dautsch) zólyomi főispán pecsétje, Tamás Csákakői várnagy, László székelyek grófjának, és egy ismeretlennek legyező tolldiszssel felszerelt pecsétje. Sisakos pecsétjeink közül még felemlítendők: Palicsi Mátyás, Sándor, János fiának, heves-újvári alispánnak, Széchenyi Tamás ország bírónak, Miklós, Kávás fiának, Zala vármegye alispánjának, Bebek István orsz. birónak, Bebek Ditrich nádornak, Monáti Mihály városi várnagy, István, Antini fia Slavonia vicze bánja és Kőrös vármegye alispánjának pecsétjei.

A sisakos címerek fénykora a XV-ik század negyedéig tart, (B. Nyári Jenő szerint), de az oromdíszek Zsigmond király által már nem adományoztattak; idő folytán, részint a címeres paizsok oromdíszbevitelével, részint pedig a paizsmezők címer alalakjaivá váltak

A czimerek alkalmaztatásuk minden ágán, úgy a pecsétekben is kezdetben csak a fejedelemek és főnemesek által használtattak, mind a mellett a czímeres pecsétek sem a legmagasabb körök, sem a nemesség kizárolagos jogát nem képezték. A nemesi osztály nélkülözhetetlen attributumai közé sem tartoztak. Verbőczi szerint: »a czímer a nemességnak nem lényeges kelléke; de annak előnyére szolgál « Ugyancsak Verbőczi szerint: »magával a czímer adománynal a fejedelem még nem nemesít, mert a városiaknak és a plebejusoknak is vannak czímereik, melyeket a fejedelemtől kaptak a nélkül, hogy az adomány miatt az igaz nemesség közé számittatnának.«

A rangbitorlás, fájdalom, hazánkban úgy, mint más államokban, gyorsan elharapódzott, a mint azt III-iik Károlynak 1723-ik évi ápril 10-én kiadott határozata tanúsítja, melyben az összes nemességi jogczímek megvizsgáltatását (generalis nobilium investigatio) elrendeli s e feladattal a vármegyéket bizza meg. Ennek alapján a megyék bizottságokat választottak, mely előtt a területeiken lakó minden egyes nemesnek nemességét igazolni kellett. A bizottságok a vizsgálat eredményét a vármegye közgyűlése elé terjesztették, hol azok felülvizsgáltatván, az alispán, főjegyző, szolgbírák s nehány táblabíró által aláíratván, a vármegye pecsétjével megerősítve, a kir. helytartó tanácshoz, onnan pedig a m. kir. udvari kancellária útján a trón elé terjesztették.

A pecset és czímer fogalmát gyakran összeavarják a laikus egyének, így jártak azzal a rendek is, a mint azt az 1550 iki pozsonyi országgyűlés tanúsítja, melyen Somogymegye példájára »quaemadmodum fit in Simigiensi« a vármegyék számára állandó czímeres pecsétet kértek és csak a pecsét kifejezést használták. I. Ferdinánd pedig nem vette a kérést betű szerint, hanem adott a megyék számára czímereket és czímeres pecséteket »arma sive insignia atque sigillum!«

E felolvasás után élénk eszmecsere fejlődött ki a bemutatott pecsétnyomó hitelessége felett és főképpen nyug. főispán Pogány György ő méltósága kétségbe vonta annak lehetőségét, hogy az a Mátyás király által adományozott volna; *egy később készített másolatnak tartván azt.* De a pecsétnyomó azon szerkezete, hogy

zsebben hordozásra, sőt a fogóján lévő lyuk, hogy zsinórra kötve elveszés ellen biztosításra volt szánva: a mellett bizonyítottak, hogy épen nagyon régi és az akkori idők szellemének megfelelő. Hogy még jobban el nem kopott, annak okát abban látja a választmány, hogy a főispán magán használatában volt mindenkorban s jelenleg a megye birtokában még 5 hasonló köríratú és különféle nagyságú pecsétnyomója van a vármegyének a hivatalos kiadványok ellátására.

Végül határozatképpen kimondja a választmány: 1) *hogy a pecsétnyomót eredetinek tartja s*

2) Hunyadmegye címérét a következő alakban ajánlja el fogadásra a megye hatóságának: *csúcsives paizs kék mezőjében leveles ágról felszálló fekete holló, szájában pecsétfejű gyűrűvel. A paizs feleit csőr sisak, arany és ezüst foszlánnyal.* «

ULPIA TRAJANA. EZELŐTT SARMIZEGETHUSA, MA VÁRHELY AMPHITHEATRUMA.

Felolvasta SZINTE Gábor a dévai tört. és régészeti társulat 1893. szept. 6-án tartott ülésében.

A dévai tört. és régészeti társulat tulajdona 1891-ik év óta.

Topographicus ásatásokat végeztek Téglás Gábor, Király Pál és Szinte Gábor a társulat megbízásából kormány segélylyel, 1891—92—93-ik években, s ma az összes falak föl vannak tárva úgy, hogy a rendszeres mérések megejthetők voltak úgy szélességen, mint magasságban.

Alapja kerülék, melynek kis tengelye dél-észak, nagy tengelye kelet-nyugati irányban terül el, S^o keleti éghajlást mutatva a delejtű északi irányától. 150 m.-re van tőle a Castrum, melynek közelebbi oldala párhuzamosan fut az amphitheatrum nagy tengelyével. A kettő közt halad el a Trajan útja, az előbbitől 20 m., az utóbbitól 130 m.-nyire szintén párhuzamosan.

Jóllehet a mai Várhely község éppen a Castrum területén épült fel, mégis még ma is követhetők, úgy a sáncfalak, mint a Trajan útja és az amphitheatrum kerülékes dombsorozata.

Az arénában eke szántott századokon át, s mégis a hajdani talaj sárga agyag és porondos felszíne alig volt 30 czm. humussal betakarva. E mélységet alapul véve, vagyis pontnak, megállapítottam az összes magassági méreteket: 130 czm. mélyre nyúlnak az alapfalak s 280—300 czm.-ig a körfalak és rekeszek. Átekintést nyújt erről az 1. és 2. ábra, melyek egyike az ásatás előtti, másika az ásatás utáni állapotot tünteti föl.

A 3-ik ábra az amphitheatrum alaprajzát tárja föl, mely két részből áll: az arenából, az előadók számára és a caveaból a nézők számára.

Az arena hosztengelye 68·35 m., kis tengelye 47·26 m.

A cavea átmérője 11·40 m.

Hozzáadva a cavea kiterjedését az arénáéhoz, lesz a nagy tengely = 91.15 m., kis tengely = 70.06 m.

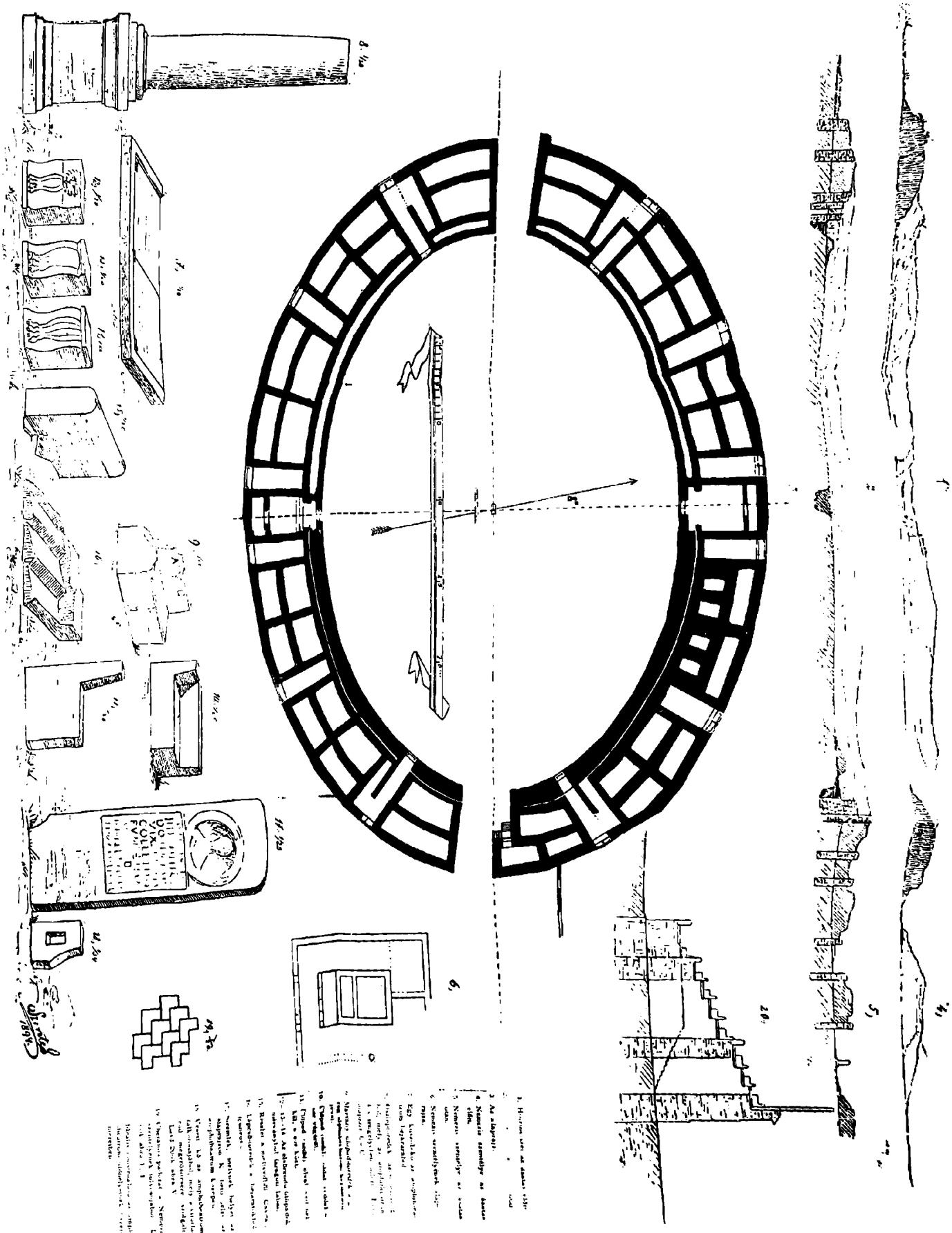
A nézőtér-cavea négy sor párhuzamosan ellyptikus körben épült, melyeket sugarasan szeldelnek czikkekre; a 2 főbejárat és 6 mellékbejárat vomitorium az arénába, 4 följárat a podiumra és 4 följáró a többi ülő sorokba maenionum. Ezen följárók oldalfalain kívül, még több összekötő fal csúcsa tartja össze a belső és külső ellyptikus hajlású falakat.

A kerülék alak egész kiterjedésben szabályos, de részleteiben 6—11 m. egyenes vonalakból van összetéve, úgy, a mint önkényesen bevert karótól, vagy más jelről jelleg húzták a falakat építéskor. Az anyag hömpöly kő, mész vakolattal. Fejtett kőből épült a caveát körülövező mellvéd, cement, mészbevonattal, telehintve apróra tört tégladarabokkal.

A falak közt elterülő házagokat agyagos földdel töltötték ki, gondosan ledöngették s az így lépcsőfokonként emelkedő helyre állították fel a márványból faragott ülő padokat, sedil eket. (9., 10., 11. ábra) Ilyen ülőket Hunyadmegye több községében találhatunk; magában Várhelyen szétszórva 6 drb. látható Némelyiknek háttámláján betű is fordul elő, mely vagy a tulajdonos kezdő betűit, vagy magát a helyét jelzi. A pódium sediljei a 12., 13., 14 ábrában jelzett portamentek voltak valószínűleg fából készült ülőlemezzel és hátlappal. A 9., 10. ábrában rajzolt sedil a czikk szélére volt helyezve és oldaltámmal is el van látva, mig a 11. ábra közben eső sedilt láttat.

A pódiumon felül még két emeletre maenianum oszlott a nézőtér, egyik 4, a másik 3 padsorral, gradus. Ezen tereket elosztó falak (praecinctiones) faragott mellvéddei, balteus voltak el-látva, (15. ábra) melyeket vaspántok tartottak össze.

A vomitoriumok befelé nyíló ajtókkal zárultak, párkányos küszöbköveken fordúlván, (7. ábra) melyeknek sarkában mélyedés jelzi a vas vagy bronz ajtosarok helyét. E kövek még ma is az eredeti helyeiken állnak s a kettős szárnyú ajtók közép ütköző-jét is egy mélyedés jelzi. A vomitoriák lépcsői nem külön-külön álló kődarabokból, lépcsőfakokból voltak összerakva, mint az a

mai építésnél szokásos, hanem 3—4 lépcsőfokot magában tartó darabból, mint a 16. ábrán látható. A kistengely két végén egy-mással szemben álló két czella volt elhelyezve, melynek talaja lépcsőfokos. Lejárata van az arénába és hátulról kijárata a szabadba. Benne találtatott a 8 ik ábrában rajzolt postamentre helyezett corinthusi oszloptörzs.

Vitorlák is voltak, mert a 18-ik ábrában előállított vésett kő nem lehetett más, mint a vitorla oszlopot tartó hüvely.

A helyszínén talált adatokat összeállítva, egy képzelt berendezését adom a nézőtérfének keresztmetszetben, a podium 2 m. magasban van az arena fölött, melytől fokozatosan 8 sor ülés 8 m.-ig emelkedik 1888 ülőhelylyel.

Az aréna központján 2 m. mélyre ható sírhelyre találtam 3.90 m. magas síremlékkel, (17. ábra) melynek íratát a nagymérvű koztatás miatt nem olvashattuk el.

Felásattuk végül egy melléképületét is az amphitheatrumnak, mely a benne talált számos feliratos dumbormű tanúsága szerint Nemezis szentélye lehetett (4, 5, 6. ábra). Az északi folyosója mozaik téglával (19. ábra) szépen volt padolva. Itt találtunk egy remek kivitelű óriás bronzkezet, mely valamely jeles szoborműről még az antik korban vétetett le s mint a Nemezis keze, helyeztetett Nemezis szentélyébe.

LOZSÁDI NÉPDALOK ÉS TÁNCZSZÓK.

Népdalok.

A nép érzés- és gondolkozásmódját, élet-, vagy ha tetszik, világnézetét biztosan kifejező dalaiban vizsgálva a lozsádi népet, nem nagy eredményre juthatunk, mert azt a sajátszerű tüneményt tapasztaljuk, hogy saját eredeti dalai egyáltalában nincsenek. A miket nála feljegyeztem, azok mind más vidéken élő népdalok, vagy egyes költők népies dalainak töredékei. Általános jellemző sajátságuk, hogy egyen kívül valamennyien felette rövidek; egy-két strophásak, mintha nem is igazi dalok, hanem tánczközben használt rythmikus kiejtésű felkiáltások: *táncszszók* volnának. És ezek is igen gyakran 2—4 sorjával más hasonló ütemű és tartalmú népdalokból mozaikszerűleg vannak összerakva, hogy nem egyszer az egyes részek elkívánkoznak egymástól.

I.

Minden világ ablakára
Félsütöt a nap súgára;
Ém isteném, mi az aka,
Hagy az émre nem süt saha:
De az émre, hagy is sütne :
Bú ebédem, bú vacsirám,
Búval toeltém minden órám !

Hogy e dal vége csonka, a két utolsó sor elől hiányzik valami és e két sor csak úgy van oda bigyesztve, azt könnyű észre venni.

Kriza (Vadr.) 417. sz. dalában a két utolsó sort ily alakban találjuk :

Bú ebédem, bú vacsorám,
Boldogtalan minden óram.

Ugyane dalban a többi sokak közül is többnek megtaláljuk a rokonát.

2.

Ha mëghalak, mëghagyam,
Tëstamentamba íram,
Hogy hat legény vigyén ki,
Szeretöm kísirjén ki.
Síram koevire (aszt) írják :
Itt nyugszik éggy gyoengyvirág,
Kit elhagyatt a világ.

Ebben az összefüggés jó, csak a hetes sorból kell azt gondolnunk, hogy valami hiányzik belőle. Az 5 ik sor rythmusa elüt a többitől, de ez kimondásbeli tévedés lehet és könnyen megigazítható.

Négy első sora meg van E. Nk. Gy. 81. számú dalának 3 ik strophájában ekképen :

Ha meghalok nem bánom,
Testamentumba hagyom :
Hogy négy legény vigyen ki,
Szeretöm fog síratni.

Az egész pedig gyermekkorom óta ismerős a székelyföldről nekem.

3.

A templamra sütött a nap,
Elharangzatatt a pap,
Ményen, ményen koenyoeroegni,
Elfeljtett koenyyet vinni,
Barna kis lyányt mëgeskëtni.

Ezen igazi drámai menetű dalocska első fele egyezik az E. N. Gy. II. kötetében levő 340. sz. dal két első sorával, a mely így hangzik :

»Hej! a toronyra sütött a nap,
Hej! beharangozatott a pap.«

Azonban a mi dalunkban a többi rész is szervesen oda illő, mig emebben a következő részek vajmi kevés összefüggésben vannak az idézett sorokkal. Pl. folytatódik :

»Hej! vörös kendő, zöld pántlika. Hei! be szeretlek. szivem-adta!« stb.

4.

Sáros ucca szégelet.
 Jártam rajtad eleget,
 Kit hasznamra, kit káramra,
 Kit szivemnek fájdalmára.

E 4 soros mondóka más más ütemű két első és két utolsó sora közt van összefüggés, de ez a különböző versforma kétségessé teszi, hogy dalolták volna, hogy egyszerű táncszónál egyéb volna. Két utolsó sora egyebek közt meg van E. N. Gy. II. k. 37. sz. dalában, melynek 2. szakasza így hangzik:

Isten adta kis barnája
 Be sok csókot raktam rája;
Kit hidba, kit hasznába
Kit a szívem fájdalmába.

A két első sort még a székelyföldről gyermekkorom óta ismerem.

5.

Este van már a faluba
 Lyéány mennyen a sanóba,
 Legény mennyen az ablakra,
 Tekingetni a lyéányra.
 Ada sagyatt az ajaka.
 — Hazd ki kis lyány aszt a gyértyát
 Engesztele ki az ajakát.
 — Maraggyan att az ajaka,
 Miért rakta az ablakra.

Ez a dal majdnem teljesen megegyezik az Ar.-Gyulai-féle M. N. Gy. 247. lapján olvasható Csongrádm. környékén gyűjtött 31. számú dallal, legfölebb egyes szókban tér el tőle és abban, hogy az 5-ik sora nincs meg a nevezett gyűjteménybéliben.

6.

Pirangattál idés rószám,
 Mér niznek másak is rőjám?
 Azér niznek, hogy szemük van,
 Nizzél te is, ha kedved van

Ennek sem változatát, sem magát a kezemnél levő népdal-gyűjtemények egyikében sem találtam meg.

7.

Még akkor nekém ígértek,
Mikar bölcsőben rengettek,
Mármast hazzád jussam vagyán,
Hagy az anyád nekém aggyan

Szóról-szóra egyezik az A. Gy. séle népk. gyűjt. III. kötet 132. l. 30. számu dalával, mely a székelyföldről, Kis Kedéről való. Er. II. 326. sz. dalában.

8.

Elhagysz rózsám? El biz' én!
Nem bánsz rózsám? Nem biz' én!
Elhadnál-é, nem bánnál-é,
Szíved értem nem fájna-é?

E töredék országzerte ismeretes, mint egyik-másik népdalnak a része. Meg van pl. Ar.-Gy Nk. Gy. (III. 166 lap.) 114. sz. három strophás dalban, melynek két első sora ez:

Elmegysz úgy-e? El biz' én?
Itt hagysz úgy-e? Itt biz' én? stb.

Vagy Er. Nk. Gy. I. kötet, 42. sz. dalában:

Elhagynál-e, nem szánnál-e,
Elhagyni nem sajnálná?
Szíved értem nem fájna-e,
Szemed könnye nem hullna-e?

és II. kötet 100. sz dalban: Itt hagynál-e? stb.

9.

Árak, árak, de mily árak,
Toebbet utánad nem járak;
Szeretöt is mást találak,
Kivel kedvemre sítálok.

Magas a tarany teteje,
Bárányaknak nincs mezeje.
Bárányaknak zöd mező këll,
A leginynék szerető këll.

E dal két szakaszának értelmileg alig van valami kapcsolata. Es csakugyan e két strófa népköltési gyűjteményeinkben is, mint két különböző dal részlete fordul elé pl. Erdélyi M.-Nkgy. II. kö-

tet, 70 és 326. sz. dalában az első és a 247. számúban a második stropha. — A zökkenőszakasz saját székelyföldi gyűjteményeimben is. Udvarhelymegye.

I.O.

Esik eső paras útra,
Barna kis lyány megy a kútra.
Teli zsebe magyaróval,
Piros ajka rakva csókkal.

Nem joettem vóna én ide,
Barna kis lyán szömödéke
Csalagatatt engérem ide.
Bár ne csalagatatt vóna
Most a világ nem csúfolna !

E dalban nemcsak a két stropha között nincs meg a szoros tartalmi egység, hanem az első szakaszt alkotó egyes sorok között is bajos volna megtalálni az összefüggést. A második szakasz meg van Er. Nk. Gy. II. 339 sz. dalban, melytől ez abban különbözik, hogy kimaradt belőle a második sor: »Csalogattak engem ide« — és amannak az utolsó sora így hangzik:

Szegény szívem nem gyászolna.

A három első sor ugyanebből a szakaszból Er. I. 149 sz. dalban.

II.

Vén az uram, vén; nem szeretem én.
Vén az uram, nem szeretém.
Vén a csókja, nem kedvellém,
Íjú legény, drága kincsém,
A te csókad illet engém.

Ki az urát nem szereti,
Ne mennyen az halatt látni,
Vagyan neki egy halatya,
Aszt minden nap sirathatya

Ezen is nagyon érzik, hogy a két szakasz más és más dalnak volt az alkotó része. Különös a másképpen teljes első szakasz elején az a más ritmusú sor betoldása. A második szakasz igen sok helyen előfordul, mint egyik-másik dal alkató része. Igy pl. Kriza Vr. 371. l. 64. sz. dalban. Er. I. k. 352. sz. dalban a két első sor

módosításával és Ar.-Gyulai I. k. 288. lapon szintén némi változtatással.

12.

Majd megírem aszt az időt,
Sírva sítálsz kapum előtt,
Mégoeleléd kapum fáját
S úgy síratad a gazdáját

Szóllak hozzád egyet-kettöt
Még sem kéllesz, mind ezelőtt
Mikar nekem kelléttel,
Te másakat szerettél.

Emez ismeres népdal második szakaszának a két utolsó sorát bizonysan elfeledték s azért toldották be helyébe azt az értelmileg oda illő, de méretileg különböző két sort, a mi gyanús színt vet a melodiai érzékükre.

Különben e népdal egyik másik szakaszából alkotott külön dalt majdnem minden vidéken találunk népünknél. (»Szeged Népe« II. 39. l. 48. sz. — Er. II. 326. sz. stb.)

13.

Kidült a fa madulástól,
Elváltunk rózsám égymástól.
Úgy megváltam édésémtől,
Mind zöd erdő levelétől.

Erdő s mező zöldségétől,
Piras kéksü szíp szinitől,
(Majaránna jó szagától.)
Merre más jár nagy kégyesenn,
Én att járak keservesenn.

Lehajtam szémém koenyvesénn
És úgy sírak keservesénn.
Sírat engem a madár is,
Meghajlik értem az ág is.

Valóságos mozaik ez a dal; minden párral más és más dalból való. Ezeknek nagyobb része elégé ismeretes, szükségtelen tehát azért a kiszakított két-két sorért mindenik dalt idézgetni. Igaz, hogy van benne olyan párral is kettő: a második szakasz 2 utolsó és a 3-ik két első sora, melyeknek eredetét nem tudnám ide írni, nem emlékszem, honnan ismerem őket.

14.

Ki van adva, hogy már hónap mennyi kell,
 Mégizentem a rózsámnak, gyüjjén el,
 De az álnak visszaízent, nem gyűn el,
 Nem útazik, nem országol senkivel.

Három hete, hogy a babám nem láttam,
 Csipkebakar koezt van az ém lakásam.
 Félkiálték, nem adaték semmi szó,
 Még az eget is hasitya a jajszó.

Mi doleg az, hogy a Maros békagyatt,
 Az az aka, hogy a rózsám elhagyatt.
 Sírva kirtem, hogy szeressen engémét:
 De az álnak visszaízent, nem lehet.

Gyászba borult még az ég is féléttem,
 Gyászt visel a hódvilág is érétem;
 Sírnak értem a szép kaszáscsillagak,
 Látad kis lyány, jaj, de szamarú vagyak.

Csak aszt mand még szerettél-e valaha?
 Gyenge szívem el nem felejhet saha
 Tudad saha nem kéllett a csaláság,
 Mágállj kis lyány visszagyüvök még hazzád.

Kertém alatt tejrózsafa, nem látszik,
 minden íjjel gyászvirágat virágzik;
 Apró annak a levele, jó szagú,
 Mir vagy ides rózsám ullan szamarú?

Hogyne lènnék, hogyne lènnék szamarú?
 Temetőbe mast visznek egy ifijut,
 Temetőbe barna legényt kísírnek,
 Sír'almára razmarintat ültetnek.

Egységes szerkezet dolgában erről sem mondhatunk több jót, mint az eddig előstorolt dalokról. Egyforma dallamú népdalok összefüggésből alakult ez is. Pl. a hatodik szakasza meg van az Ar.-Gy. Nk. Gy. III. k. 138. l. 44. sz. dalban és ismét a 13. sz.-ban a 188-ik lapon. A harmadik szakaszhoz egészen hasonló kezdetű dal az ismeretes: »Mi az oka, hogy a Kerka befagyott.« És így a többi részei is itt vagy amott majdnem valamennyien megtalálhatók.

Még szegényebb a lozsádi nép eredeti melodiákban; kevés nála ezeknek száma s a mi kevés van, az is kölcsönvétel. Legtöbb dalt a »*Káka tövén*« és »*Megérem még*« dallamára énekelnek, a mi kevés ezeken kívül előfordul az is mind másunnét jól ismert, legföllebb kissé megváltoztatott melodia.

Feljegyzésre érdemesnek csak az alább következőt találtam. Érdekes volna megtudni, hogy a »Mi az oka, hogy a Kerka (vagy Tisza) befagyott című népdalt ezzel a dallammal éneklik-e azokon a vidékeken, hol el van terjedve.

Táncszók.

Ezek közül némelyik nem egyéb, mint egy-egy kiszakított népdal stropha, azért ismertetésük helye közvetlenül a népdalok szomszedságában van. Közülök feltűnő nagyszámú egyezik meg a székelyföldről ismeretes hasonló mondókákkal.

Először azokat sorolom elő, melyek tudomásom szerint, egyik-másik népdalban is meg vannak, aztán az igazi táncszókat.

I.

Sírat engem a madár is.
Méghajlik írtem az ág is!

Megvan Ar.-Gy. I. kötet, 262. l. 41. sz. dal 2-ik szakaszában és Kálmán »*Koszoruk*« I. k. 78. l. 45. sz. dal. Mindkét idézett darázs így hangzik:

»Az ég alatt, a földszínén,
Nincsen olyan árva, mint én.
Sírat engem a madár is,
Lehajlik írtem az ág is.«

2.

Ki az urát nem szereti,
Füzzén sárga rípát neki,
Paprikázza jól még neki,
Hagy a nyavalya toerje ki!

vagy:

Ki az urát nem szereti,
Kaparnyikat főzzén neki;
Aggya bé aszt vacsarára,
Kiteritti vírattára!

Ezekből az első variáns meg van Ar.-Gy. II. köt. 226. l. 21. sz. alatt, hol a két utolsó sor így van: »Jól megsózza, paprikázza, Hogy a hideg is kirázza! A második Er. Nk. Gy. II. köt. 285 sz. dal, mely így kezdődik:

•Ki az urát nem szereti,
Három rétest süssön neki:
A túróstól megbetegszik stb.

2-ik szakasz:

Ki az urát nem szereti,
Főzzön kopornyikot neki,
Este későn adja neki,
Reggelre ki terítheti.«

3.

Fejik a fekete kecskit,
Verik a barna mennyecskít.
Ha verik is megírdemli,
Mér' az urát nem szereti!

Szóról-szóra megegyezik Er. Nk. Gy. I. k. 91. sz. dalának a kezdetével. Továbbá meg van a saját székelyföldi gyűjteményben (Udvarhelymegyéből) hol szintén táncszóként szerepel) ekképen:

•Fejik a fekete stb.

— — — — —
Hadd el, verjék az ebadtát.
Mert nem szereti az urát!«

4.

Égyenes vagy, mint a nád,
Hazzám szabatt az apád!

A székelyföldön mint táncszó is előfordul, továbbá változott alakban megvan Ar.-Gy. III. kötet 193. l. 26. sz. szintén székelyföldi (kis-baczoni) dalban:

•Hajlandó vagy, mint a réten a nád,
Azt gondoltam nekem nevelt az anyád.«

5.

Ig a szöméd taplót gyújt,
Azir szeretlek én úgy.
Ha az ém is úgy ignc,
Száz aranyat mégírc.

De az enyim nem ig úgy,
Sémmit sem ír meg hát úgy !

Ennek egy része meg van Erdélyi J. Népk. gy. I. kötet 163.
sz. dalában :

Őszemadta barna szűz
Ég a szeme, mint a tűz,
Ha az enyém úgy égne,
Százezeret megérne.

A saját kiadatlan gyűjteményemben szintén van egy kissé eltérő változata:

Hap szűz, korombűz.
Ég a szemed, mint a tűz.
Ha az enyém úgy égne,
Száz forintot megérne ;
De az enyém nem ég úgy,
Száz forintot sem ér úgy !

Es Ar.-Gy. III. kötet 48. sz. alatt :

A pataki hegytetőn
Ott vár az én szeretőm,
Kökény szeme taplót gyújt,
Azért szeretem én úgy
(Székelyf. Pálos.)

6.

Ucci kis lyán, be megnöttél,
Be kár, hagy férjhez nem mëntél!

Ez meg van Pap Gy. Palócz népköltemények 26. l. 20. sz. dalában, a kezdet ez :

Ucci kis lyány de megnöttél Lunájdunajdánom !
De kár, hogy férjhez nem mentél Lunajdunajdánom !
stb. stb.

Á következők, mint egyes népdalok részei, tudtommal, nem fordulván elő, igazi tánczsóknak nevezem őket.

7.

Jere rózsám a szöllöbe.
Széggünk szöllöt keszkenőbe,
Zérge diót a zsebünkbe,
Piros almát kebelünkbe !

Az utolsó sor hijával teljesen egy a saját kiadatlan gyűjté-
seimben levő udvarhelymegyei táncszóval.

8.

Helyet, helyet nekünk is,
Ha kisebbek vagyunk is!

9.

Háram falu, hat határ,
A mi szívünk is éggy már;
Sem a bíró, sem a pap,
Minkét el nem választhat.

10.

Idős kicsi kerekem
Forduly égyet előttem.

11.

Ez a kicsi-kicsike,
Ebbül lesz friss ménycske!

12.

Elmënt a pap dinye lopni,
Elfelejtët zsákát vinni,
Levetëtte a gagyáját,
Mëgtoeltëtte a két szárat.

13.

A burnyeci leginnek,
Nincsen párja szeginnék
Backara van seginnek,
Eccér-máccér úgy koeti.
Hogy az uccát kisëpri!

14.

Ucci neki bërecki,
Sánta Józsi gyere ki,
A nyavalya toerjen ki!

15.

Kicsi csupar hamar farr,
A vén asszany puskapar!

16.

Székfű rózsa, tulipánt,
Tégéd a szerelem bánt!

17.

Kicsi nekém ez a csűr,
Kirepülék, mint a fűrj!

A 8—17. sz. alatti táncszók némi kis -- inkább szavakra terjedő — módosítással mind meg vannak lenti emlegetett gyűjteményemben. A 15. és 17. számúak Er.-Gy. III. kötet 242. l. is olvashatók, de az ott lévő táncszók is a székelyföldről vannak összegyűjtve.

18.

Idős kicsi húgacskám,
Ha szándékad tudhatnám:
(Hagy) szébet szerec nálamnál,
Ezt a szörös bacskarkám
Irettet nem szaggatnám,
Itt a Maras Tardasnál,
Mindjárt beléugranám.

Ennek egy kevesebb sorból álló változata meg van »Vadrózsák« 78. l. 189. sz. alatt:

Hogyha én aszt tudhatnám,
Szöbbet szeretsz nálamnál,
Az én kicsi bacskorkám
Utánad nem szaggatnám!

Aztán még Er. Nk. Gy. II. 32. sz. dalban:

Hogyha én azt tudhatnám,
Szebbet szeretsz nálamnál,
Itt a patak, folydogál,
Mindjárt beleugranám! stb.

19.

Vesd le babám a szürédét,
Hadd táncalak éggyet veled. —
Nem větem le a szüremet,
Ugyis ugram véled égyet!

Teljesen megegyezik az Er. Nk. Gy. III. k. 294. sz. alatt olvasható rövid dallal. (Alsföldről.)

A még következő táncszóknak sem párajait, sem változatait nem ismerem.

20.

Gyoenyérű razsmaringszál,
Be szípén kinyilattál.
Róllad szakasztani ki jár?
Még a nap is az égen jár!

21.

Nincs szébb madár a fecskinél,
Fejér lábu menyecskinél.
Fejér lábat masagatya,
Hideg a víz, nem állhatya!

22.

Rugd ki lábam, ne hibázz,
Estire nem vacsírálsz!

23.

Én nem éttem ma égyebet,
Rózsám adott éggy szém möggyet.
Azt is bánám, hogy mégettem.
Szerelmemet elvesztettem!

24.

Att a füttön ót a laska,
Aszt is levezte a macska!
Haj a macska nem az aka,
Részegés a gazdasszanya!

25.

Iccu kicsi én mast látam,
Hagy nincs rajtam a nadrágam!
Těgnap este levetéttem
S a rózsámnál felejtettem!

26.

Gyere rózsám ide bék,
Hagy égyünk mi dörérét.
Hát a gazda mit észik?
Egyik új karpa-cibrét!

27.

Szöke-piras leginkének
Bárányprémcs a mentéje,
Én vagyok a szeretője!

28.

Forduly éggyet karikára
A víz asszany baszujára !

29.

Szaricsd még a ményceskét,
Ad a nyáran cseresznyét !

30.

Ucci neki kögyetlen
Lóg a pöndely koetctlen !

31.

Hallad-c te ződ nadrág,
Hagy az egír majd mēgrág !

Ballada.

Égy lyéány a hügyek koczétt
Csak égyedül pávát örzött.
Jocvén hazzá jövevényék,
Háram ifju, szíp legínyek,
— Óh te szíp szüz, mire kirünk,
Az erdőre jer ki vélünk !
— Ha veleték útam vészem,
A pávámat hová tészem ?
— A pávádat hajcsd farrásra,
Aszt úgysem bizhatad másra.

Midün az erdőre ítek,
A zöld sűre heverisztek.
A szép szüz hagy elfáradván,
Ledül, mily álamba merül.
A legínyék, hagy eszt látták.
Hagy alszik-é mēgvizsgálták ;
Csókat raktak ajakára,
Szivék vigasztalására.

Felserkenvén majd estére
Filemile zéngésire,
Látva magát a pusztába,
Sir és így sahajt magába :
— Óh nagy isten ki lakazal,
Az ígbűl reánk vigyázal,
Büntesd ūket astaraddal,
Igbűl hüllatt túzlángiddal !

A ravaszak hagy rászédtek,
 Az erdőre kivezettek ;
 Itt hagyának iccákára,
 Fenevadak prédájára.

E ballada igen kevés eltéréssel teljesen megegyezik az Er. Nk. Gy. I. k. 374. lapján olvasható »Pávás leány« című balladával. A kettő között lévő picrike eltérések ezek: 1. A mi balladánkból hiányzik ez a két sor: Ott sétálni barátsággal. Tisztességes mulatsággal«, a mely az Erdélyi-félben a 6. sor után egészen odaillőleg következik. 2. Az Er.-félben a 11. és 12. sor így van: »Midőn értek az erdőbe, Leheverték a mezőre«. Ez együgyűnek elég együgyű, de a lozsádiban levő lehet eredetibb, mert szébb is, népiesebb is. 3. A nyolcz utolsó sorból 4—4 helyet cserélt a lozsádiban, t. i. ebben a 22. sorra az »Oh nagy isten« kezdetű következik az utána való három sorral, mig Erdélyinél előbb »A ravaraszok« stb. kezdetű s a rákövetkezők vannak s ezeket követik az »Óh nagy isten« kezdetű és a következők, mely sorrend fokozatosabbá, erősebbé teszi a vers végét s így ez a szébb is, természetesebb is.

KOLUMBÁN SAMU.

A KÉT KÜKÜLLŐ VÖLGYFEJÉNÉL LÁTHATÓ RÓMAI VÉGVÁRAK ÉS HATÁRTÖLTÉSEK VISZONYA DACIA KATONAI ÉS TARTOMÁNYI SZÉKHelyeihez.

Ugron János Udvarhelymegye jelenlegi alispánja 1893. nyarán azzal a felhívással fordult hozzám, hogy a Hargita alján mutatkozó római nyomokat pár napi felülvizsgálat alapjan állítanám össze monographiájuk számára. A rövidke szemléből lassankint több heti tanulmányozás nőtte ki magát s végezetül a két Küküllő forrásaitól le az Oltig terjedő vidék római erődítvényein felül a Hargita hegylánczolattal párhuzamosan s részben annak nyúlványain látható sáncolatok, töltések rendeltetését is sikerült tisztába hoznom.

A Hargitától délnyugatra ugyanis Maros-Torda, valamint Udvarhely- és Nagy-Küküllő megyék területén *Rapsonné útja*, *Hadakútja*, *Ördög útja*, *Ördögbarázda*, *Kakasbarázda* néven emlegetett sáncolatokról és töltésekről a közhiedelem Benkő Józseftől¹ Orbán Balázsig² az összes írók azt a felfogást ápolták: hogy e rejtélyes földművek összefüggő úthálózatúl szolgáltak annak idején. Orbán Balázs ugyan helyenkint s főleg az oláhfalusi *Majszos*-réten a *Vargyas* szorosában látható sziklameredeknél maga is ingadozónak találta az elméletet; de más elfogadhatóbb hiányában azért további leírásai során ismét csak ahoz ragaszkodott. Miután már 1888-ban alkalmam volt öcsém Téglás István jelenlegi tanfolyamelő társaságában a Kis Küküllő forrásvidékén Szováta, Parajd között arról megbizonyosodnom: hogy az ott Rapsonné útjának nevezett töltés sem összefüggőleg egyfolytában nem készült, se n a territorialis viszonyok mellett út gyanánt nem szolgálhatott, s miután

¹ J. Benkő Transilvania Vindobonae 1778. I. köt.

² Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, Pest, 1868. Ráth Mór bizománya. cz. művének Udvarhely, Marosszék, Háromszék cz. kötetéiben.

nevezett öcsém utóbb 1891—94-ig terjedőleg Segesváron laktában kérésemre tovább folytatott helyszíni vizsgálataival az Olt mellékén is arra a tapasztalatra jutott, hogy a néphitel készséggel terjesztő Orbán-féle leírások a valóságnak nem felelnek meg, miután tehát az előnyomozásokból is arról győződtem meg, hogy e saját-ságos építmények hegy-völgyön, meredekre fel és le vonulva, rövid szakaszok után több kilométernyire meg-megszakadoznak: még nagyobb vágyat és kedvet kaptam az Udvarhelymegye területén számomra megnyitott tanulmányozási alkalomnak.

Ily módon a Kis-Küküllő *Zuhod* nevű ágától vagyis *Parajd*-tól a Nagy-Küküllő felső völgyén át a Nagy- és Kis-Homoród forrásain át Kápolnás-Oláhfalu határáig, illetőleg a homorodi fürdő tájáig, onnan a Kápolnás Oláhfalu mögött a Csikszeredára vezető országút 63 kilometer oszlopától a Hargita gerinczére, majd a Vargyas víz »*Szurduk*« nevű szorosától délnek a Lővéte, Homoród-Almás, Homoród-Karácsonfalva, Homoród-Oklánd, Magyar-Zsombor feletti erdőkben, tehát a Rikán át az Alsó Rákos felé eső Szász-Somos tetőig, tehát az Olt szorosáig bejárva a sokféle néven ismétlődő töltésszakaszokat, azokról a m. tud. Akadémia 1895 márcz. 11-i ülésén számoltam be.¹ Jóllehet részletes tanulmányom adatainak ismétlése nem tartozik ide, a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat szempontjából is nagyon sok feltenni való kérdés fűződik e sánczolatokhoz. Igy az egész elhelyezés nyilvánvalóvá teszi, hogy a rómaiak *Daciajának* keleti határszélét óhajtották első sorban ezek által szembetűnőbbé tenni a tervezők s helyenként, nyilván a keleti szarmat lapályról levésető közlekedési vonalakban hadásati biztosítására épültek. E politikai és katonai kettős rendeltetés hozza tehát magával, hogy a közvetlen vidéken kívül a Maros menetét sazzal együtt a katonai székvárossal Apulummal együtt a már Hunyadmegye területén eső székvárost *Sarmisegethusát* is érdekelték azok. Mellőzve azonban annak bizonyítgatását, hogy minő alapon nyilvánítom én a Hargitaalji töltéseket a Torma Károly² által a Meszes gerincéről *Kis-Sebestől* fel Tiháig meg-

¹ A Limes Dacicus keleti része a m. tud. Akadémia archaeol. bizottsága által szerkesztett Archaeol. Közlemények XIX. kötetében (1896.) Kivonatilag Akadémiai Értesítő 1895. július 113—122 lapjain.

² Torma Károly a Limes Dacicus felső része 6 fametszettel s térképpel, Budapest 1889.

állapított *Limes dacicus* keleti folytatásának, s figyeimen kívül hagyva itt a töltésvonalak topographiai ismertetését, már előadásomban csupán a fővonalnak fedezetére szánt végvárai, első sorban a Tártományi főhadiszállás, vagyis annak bizonyítására szorítkozom, hogy a szóban forgó töltések, a hozzájuk tartozó castrumokkal együtt miként szolgálhattak a Marosvölgy, illetőleg az Érczhegység biztonságára.

Itt, hol a daciai aranybányászatról való tanulmányaim állandó napirendet képeznek s idevonatkozó elméleteimet nagyérdemű előkünk mai megnyitó beszédében is oly kitüntető vonatkozásokkal volt szives támogatni: azt a sokszor hangosztatott alaptételemet, hogy t. i. Dacia elfoglalása és berendezése legfőbbképen az aranybányászat érdekében történt,¹ felesleges is ujból felelevenítenem. A mint már itt általánosan tudva van, a Marostól, illetőleg az aranyhegyektől keletre fekvő felföldet s különösen a két Küküllőt és mellékvölgyeit csakis a védelem fokozása kedvéért foglalták be a rómaiak. De ez a biztosítási megszállás ismét fényesen igazolja a rómaiak stratégiai éleslátását.

Az erdélyi felföldnek mind e mai napig védelmi központumául szolgáló, sőt újabban vasútilag is ezt a szerepet játszó *Tövis-Gyula-felérvári* térségről keletre a kapusi tető alatt vagyis a vasúti hid táján fordult a római út is keletre, mely itt vicinalis minőségben követte az egyesült Küküllőt Balázsfalván át a Mikeszászával átellenben Kis-Selyknél kimutatható legközelebbi *castrum*.² Hogy Balázsfalvától a Küküllő mellé is vezethettek egy elágazást, azt a helyi viszonyokból feltételezhetjük; de biztosan kimutatni azért képesek nem vagyunk. A kis-selyki castrumtól délre Nagy-Selykhez vezető horpadáson át a *Vizapatak* völgyére tuláltak kapcsolatot, mely azután a Vöröstoronynál kifelé a mai Romániába és Talmártól keletre az Olt jobbpartján felselé *Hévíz* Alsó-Rákosig kapcsolódott. A kis-selyki castrum egész elhelyezése tehát első kulcsát képezé a *Maros* és *Olt* közti domavidéknek.

Ilyen elágazási második csomópontot jelölhetünk meg *Seges-*

¹ Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatról, 1. térképpel A M. T. Akadémia történeti Értekezései XIV. 1889. kötet VI. száma.

² Neigeaur Dacien 255 lapján »Ackner Jahrbuch des Central Comissions 1856.

várnál, hol a XIII. legio¹ egyik örse tartá a szolgálatot. A segesvári elágazás éjszakra a Kis-Küküllőhöz s onnan a Marosig nyomozható; mig a déli elágazás a Kézd és Segesd völgyeiken egy-felől ismét Hévíznek, másfelől délkeletre Hégenen át a Hortobágy érintésével, ahol feliratos követ is találtak az Olt középszakaszához *Kis-Sinknek* tartott, ahol egy helyőrség létezését felíratilag is constatálhatjuk.²

Segesvártól keletre a jelenlegi vicinalis vasút irányában Székelyudvarhelyig³ szolgált a hadi út s ott a mai *Csonkavár*-ban (hova legutóbb a reályiskolát helyezték) a határszáli végvárral kicsúcsosodott. A Cohors I. Ubiorum egészben, vagyis 500 ember vala hivatva itt a Hargita gerincze, illetőleg a mai Tolvajos hágón át Csíkszereda, — vagyis a *Gimesi* szoros felől támadható betöréseket feltarolóztatni.

A Kis-Küküllő völgyén Dicső-Szt.-Mártonról mutattam ki épen én a Herepey Károly nagyenyedi gyűjteményében látható belyegről a XIII. légio ott létezését.⁴ Fennebb Sóváradig új állomás nem következik s a Kis-Küküllő 70 kilométernyi vonala nem is igen igényelt szigorúbb gondozást, miután a Maros és N.-Küküllő közé ékelődve minden oldalról kellően biztosítva vala s elő és hátvédjét minden irányban megtalálta. Sóvárad megválasztásánál a tölgyesi szoros lebegett az építők szemei előtt, mint a honnan az 1141 méter magas Bucsin tetőn át Gyergyó-Szent-Miklós felől *Nagy-Ágvíz* mellett ma is a legrövidebb összeköttetés kínálkozik.

De a megjelölt két határszoros és azok mellékes átjárói, úgy mint a tölgyesinél a békási és a gemesinél az uzvölgyi szorosok ellenében e két határvárral sem érték be, hanem éjszakáról délfelé

¹ Corpus Inscriptionum Latinorum III köt. 1629. 4. Aeternus istennek szentelt oltárkö a váraktól északnyugatra eső *Burgstadel* alatt a Küküllő partjáról.

² Goos Károly Archaeol epigraphische Mittheilungen t. 33. A Cohors III. Brit(annorum) téglabélyegeivel. Ez a cohors 104-ben a Turnu-Severinnél látható hidon foglalatoskodott s 108-ban már Roetiaban állott. Tehát az occupatio befejezével rögtön épülhetett *Kis-Sink*.

³ Archeol. epigr. Mitth. I. évf. 32 VI. évf. 132. Téglás G. Adatok Dacia felirattanához. Erd. Múzeum.

⁴ Neue-Inschriften aus Daciens. Téglás G. Király P. Archaeologische epigr. Mittheilungen XI. 238, n. 10.

haladólag az egész Hargita alját végvárakkal rakták meg a Marostól le az Olt rákosi szorosáig. Mig a Marostól keletre átlag 50 kilométernyi távolságban találjuk a katonai állomásokat, itt a Hargitával párhuzamosan éjszakról délnek minden 25 kilométernyire következnek a castrumok, csakhogy a Marosnak Gyulafehérvár körüli szakaszához irányuló völgyek beljebb egész határőrséggé alakították. Sőt a völgyek közeit sem hagyta figyelmen kívül s minthogy a két Küküllő képezi épen azt a természetes útirányt, a melyen a keleten betörő ellenség Apulumot legközelebb érhette: a vízválasztót is siettek megszállani. Énlakáról¹ a »*Cohors IV. Hispanorum equitata*«, tehát egy lovasított cohors a Kis- és Nagy-Küküllő felé tartá fenn a határőrséget s éjszakon Sóváráddal, délen Székely-Udvarhelylyel combinative zárta el a keletről beszolgáló útakat. Ily módon stratégiai feladata a tölgyesi és gemesi szorosra egyiránt kiterjedt. Minthogy azonban a Nagy-Küküllő mellett Zetelakán felül, a Sikaszó mellékvízvölgyén a Gyergyó-Ujfaluhoz s onnan a békási és tölgyesi szoroshoz aránylag könnyen járható hegyi út kínálkozik: az énlaki castrum hadirendje tulajdonképen mégis a Nagy-Küküllő felső völgyére, vagyis kiválóképen a tölgyesi, illetőleg békási szoros felé vala irányítva.

A keleti határszélek, illetőleg az erdélyi aranytermő hegyek védelmi színpontja ilyenformán *Sóvárad*, *Enlaka* és *Székely-Udvarhely* között oszlott meg. A politikai véghatárt a Marosnak vécs-topliczai és az Olt rákosi hajlásai között a Hargita képezte. A rómaiak azonban a Hargitában keresték foglalásuk keleti véghatárát s castrumaiaktól 10—20 kilométernyire a főút megkerülésére felhasználható hegynyergeket, mellékvölgyeket a *Rapsonné útja*, *Hadak útja*, *Ördög útja*, *Kakasbarázda* stb. nevű határtöltésekkel igyekeztek járhatatlanná tenni és pedig abból az egyszerű okból, mivel az onnan eredő vizerek gyűjtő csatornáján belől nyugat felé ilyen alkalmas határjelzővel nem rendelkeztek. Ha a délkeleti salföld domborzati arcuzulatja másként alakul s a Marostól keletre a két Küküllő helyett olyan éles hegyvidéket találnak a rómaiak, a minőt nyugat felé az Érczhegység vagy épen a Bihar képez: akkor aligha ter-

¹ Corpus Inscriptionum Latinorum III. köt. 945, 948, 949, a 6237 Neigebaur Daciénjében 257 2 tévesen olvasta a LEG VI HISP helyett Müller F. Mittheilungen d. C. C. 1858 Orbán Balázs Udvarhely kötetében

jeszkednek a hadi-operatiok alapvonalától ilyen messzi kelet felé s a tartomány keleti szélét bizonyára közelebb helyezik.

Geographiai és strategiai tekintetben tehát az Udvarhely megye éjszaki és keleti szélén felállított őrséget a Közép Marosvölgy és az Érczhegység biztonsága követelte, s az Apulumtól keletre 50—50 kilométernyire felállított kisebb hadosztályok a hírvivő és közvetítő szerepet tölthették be.

A megnevezett keleti váröv külső övlánczolatát azonban a Rapsonné útja, Hadak útja s a többi helyi néven ismeretes töltések jelölik meg. A castrumotktól keletebbre ugyanis 15—20 kilométernyire minden hegynyerget, út gyanánt kínálkozó hegyhátat ilyen töltésekkel zártak el, rendesen olyan helyeken, a honnan a köze ledő ellenséges csapatok áttekintése lehetővé vált, vagy a ho a betöröknek mulhatatlanul át kellett vonulni.

Mind a három szóban forgó castrum átlag 100—110 kilométernyire helyezkedett el az erdélyi részek mai határröszéleitől s elhelyezésével, előretolt őrhelyeivel világosan elárulja azt is, hogy a rómaiak idejében a határforgalom kelet és nyugat, vagyis a Szereth, Pruth és Tisza vidéke között nem a felső Maros vagy az Olt mentén, hanem sokkal inkább a két Küküllőnek épen Dacia czentrumába nyiló völgyén vezetett át s a Maros terén hömpölygött mai Alföldünk felé. Hisz a M. Á. V. szolnok-arad-tövisi vonala is technikai tekintetben sokkal előnyösebb, mint a szolnok-várad-kolozsvár-tövisi. Az első vonal kilométerekben is 18 kilométerrel rövidebb és a mellett egyetlen vízválasztóval, hágóval sem nehezíti a közlekedést, holott Nagyváradtól Kolozsvárig a Sebes Körös, Kis-Szamos, illetőleg Nádas sztánai vízválasztója után Kolozsvár, illetőleg a Kis-Szamos-Aranyos közti vízválasztó következik, olyan forgalmi nehézségeket támasztva, melyek a vasúti vonatokra is nagy hátrányt képeznek. Hát még a mikor a Királyhágó magaslata járult a két megnevezett, emelkedéshez a tengelyközlekedésre nézve harmadikul.

Ime tehát e rövid vázlattal is sikerült azt hiszem kellően beigazolnom, hogy a Hargita alján általam megfejtett határtöltések és azok mögött sorakozó végvárak nem helyi jelentőségű alkotások valának, hanem végelemzésében épen a megyénket is érintő Marosvölgy biztonságát célozták. Ama végső célzatokkal pedig, hogy

a keleti barbár szomszédság kereskedelmi forgalmát is a Maros terére irányították s ezt a vonalat érintették meg első sorban a rómaiak, határtöltéseink hivatva valának a főhadparancsnokság székhelyétől, Apulumtól (Gyulafehérvár) elhárítani a váratlan meglepetéseket; de Apulummal együtt a tartomány metropolisát, Sarmizegethusát is biztosították a szarmat lapályra kiszorult s onnan bizony nagyon sokszor támadásokra bátorodott roxolánok, kistobokok és más törzsek ellenében Ebből a szempontból tehát nagyon is megérdemlik társulatunk figyelmét, mert a mint röviden érintettem is, a Sztrigy mellől a Maroshoz símulólag Apulumhoz vezetett birodalmi út hozzáink tartozó állomásainak és ezen állomások által fedezett Érczhegységnek igen fontos s a maga idejében bizonyára nagy becsben állott tartozékát képezék.

TÉGLÁS GÁBOR.

Hunyadmegye területén is méltóképen ünnepeltük meg a magyar állam ezeréves fennállásának magasztos emlékezetét. A megye törvényhatósága mellett iskoláink, egyleteink, a vidéki hatóságok és intézmények egymással versenyezve ünnepelték ezredéves államiságunk örömesztendejét s társulatunk határozatából legitt sietünk megörökíteni utódaink tanulságára és buzdítására az itt közhelyes-lés és lelkesedés között elhangzott beszédeket, ezek sorát a vármegye törvényhatósági bizottságának 1896. évi pünkösd hava 14-ik napján megtartott díszközgyűlési emlékbeszédeivel nyitván meg. Majd a Pataky László festőművészünk által megfestett Hunyadi-képfelavatási ünnepélyén Réthy Lajos kir. tanácsos és Hunyadmegye tanfelügyelője által elmondott beszédet és főispáni megnyitót, azután a vármegye és társulatunk együttes kezdeményezésére megtartott vulkáni és vaskapui ünnepélyeken tartott beszédeket adjuk. Végezetül az itteni állami főrealiskola, mint a megye székhelyén működő középiskola millenniumi emlékbeszédeit és társulatunk ünnepélyes közgyűlésén gróf Kuun Géza alkalmi megnyitójával fejezzük be e hitünk szerént a késő nemzedékeknél is élénk visszhangra találó beszédeket.

*

Hunyadmegye törvényhatósági közgyűlésén 1896. évi pünkösd hava 14-ik napján zágoni báró Szentkereszthy György főispán megnyitó beszéde:

»Tekintetes törvényhatósági közgyűlés!

A magyar nemzet ezredéves fennállásának ünnepét üli. Hálá imáinkat küldjük a mindenható Istenhez, a ki véghetetlen kegyel-

mében, ezen napot megérnünk engedé. Kegyelettel emlékszünk meg a honfoglaló és alapító Árpádról, dicső vezérei és vitéz harcosairól. Dicsőség azon hatalmas királyaink, hadvezéreink és államférfinaknak, kik egy ezredéven át hazánkat megvédték kül- és bel-ellenség ellen, kormányozták jó és balsorsban. Dicsőség a szabadság hőseinek, kik életük árán is fentarták függetlenségünket és megteremték jelen alkotmányunkat, melynek legfőbb őre, legtánoríthatlanabb híve: dicsőségesen uralkodó Apostoli királyunk, I. Ferencz József. Legyen ezen év ne csak a kegyelet, de a kegyelem éve is. Bűnbocsánat a múlt századok zsarnokai-, a népszabadság eltiprói és a hon ellen töröknek. Bűnbocsánat a hazai azon elvakított, hálátlan gyermekinek, kik az édes anyát eddig rágalmakkal és szitkokkal illették. Legyen ez év »Isten békéjének éve!« Tárjuk ki még egyszer feléjük szerető keblünket. Bocsánat a megtérőnek! Elnézés a távolmaradónak! De jaj annak, ki megszegve Isten békéjét, megzavarni akarja nemzeti kegyeletünk ünnepét!

Hunyadvármegyének, a magyar állam ezer éves megalapítása és fennállásának megünneplése alkalmából összehívott dísz-közgyűlést, a megjelenteket üdvözölve, ezennel megnyitom.«

Kishalmágyi Hollaki Arthur alispán beszéde :

„Méltóságos Főispán úr! Tekintetes Közgyűlés!

A hazaszeretet templomában, a hazaszeretet oltáránál vagyunk! Érzem és tudom, hogy ez ünnepélyes alkalommal szívünknek minden dobanása, elménknek minden gondolata szeretett hazánknak van szentelve. A hazai fogalma és szeretete kitéphetlenül él minden igazi honfi szívben. Ez az együttes érzelem vonzott ide minden nyájunkat.

Hálaimádságunkat a mindenható Istenhez pár nappal ezelőtt mondottuk el vallási áhítattal.

Fohászkodásunk után ünnepelni gyülekeztünk most egybe. Ünnepélyünk tárgya szeretett Hazánk. A költő szerint: »EZ a föld, melyen annyiszor apáink vére folyt.« A közjog szerint a magyar állam, melyet ezer évvel ezelőtt őseink vérszerződéssel alapítottak meg; s Szent István koronája alatt egyesítve a későbbi évszázadokon át sok viszontagság között tartottak fenn, oltalmaztak meg és szent örökség gyanánt hagytak nemzedékről nemzedékre nekünk. Ennek a magyar államnak ezeréves megalapítását, létét és fennállását ünnepli egész Magyarország, koronás királyával, királynéjával, az uralkodó házzal s az egész magyar nemzettel együtt. Ezt ünnepli ma Hunyadvármegye törvényhatósági bizottsága.

Ha visszapillantunk bazánk és nemzetünk történelmének lapjaira, melyekre a szenvedések, és dicsőségek, küzdelmek és sikerek korszakai vannak feljegyezve, megtaláljuk a vármegyei intézményt, mint az államot alkotó, fenntartó és védelmező tényezőt, s mint az állam szervezetének kiegészítő részét. Az államszervezet történelmi és közjogi fejlődésének folyamán változott ugyan a vármegyei intézmények hatásköre, de az államot alkotó, fenntartó és kiegészítő jellege az önkormányzat és közigazgatás kererében megmaradt. A történelem szerint része volt a vármegyének a multak küzdelmeiben, része legyen most a jelennek örömeiben és dicsőségében.

Feljegyezve találjuk még nemzetünk történetében, hogy Hunyad-vármegye közönsége a küllelenség ellen folytatott küzdelmekben fajkülönbség nélkül vett részt a haza védelmében. Ennek a történelmi ténynek egyik emléke a Hunyadiak névhez van fűzve, ahoz a dicsőséges névhez, melyet vármegyénk ma is visel.

Dicső elődeinknek ez az összetartása a multban, követendő példa gyánánt szolgáljon most és mindenkor a jövőben, mert: «Áldjon vagy verjen sors keze, itt élnünk halnunk kell!»

Téves az a föltevés, hogy az ezredéves országos ünnepély kizárálag csak a honfoglalás tényére vonatkozik: téves tehát a következtetés is, hogy kizárálag csak a magyar fajt érdekelheti. Ez az ünnepély az egész országnak és az egész nemzetnek ezeréves állami és nemzeti létét, fennállását hirdeti, következéskép a magyar állam összes egyenjogú polgárainak egyetemét illeti. A hazafias érzelmek közösségenek megszüntetésére törekszik az, aki az ezredéves ünnepély általános és országos jellegét és egyetemeségét tagadja.

Ünnepelni gyülekeztünk egybe! Ünnepelünknek két célja van.

Megörökítni és utódainknak átadni akarjuk a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét és nemzetünk történelmi multjából eredő ősi erényeknek - hagyományait. Mert jöhetsnek idők, midőn hazánknak minden hű fiára szüksége lesz és nemzetünk minden hű fiának tudni kell, hogy csak az a nemzet képes a nehéz megpróbáltatások idejében nagy tettekre, a mely őseinek erényeit és emlékét és történelmi dicsőségének megszentelt hagyományait kegyelettel megőrizni tudja.

Másik célunk az, hogy alattvalói hűségünket és hódolatunkat

fejezzük ki koronás királyunknak, a magyar állam fejének, ki alkotmányosan és áldásosan uralkodik felettünk, s a ki bizalmát helyezve nemzetünkbe, szeretve és szerettetve együtt érez, együtt örül és együtt ünnepel az egész magyar nemzettel, és szelleme mindenütt, hol a magyar állam ezeréves fennállását ünneplik s így mi közöttünk is jelen van.

Azt hiszem, hogy a tiszta közgyűlés érzelmeit tolmácsolom a következő hódoló felírattal :

»Császári és Apostoli királyi Felség!
Legkegyelmesebb Urunk!

Magasztos ünnepet ül a magyar nemzet országszerte. Nemzetünk milliói lelkesülnek a hazafias örömtől. A magyar állam ezeréves megalapítását és fennállását ünnepljük mindenájan, kik szeretett hazánknak hű polgárai vagyunk, s kiket a hazaszeretet együttes érzelme egyesít a magyar állam kötelékében.

Ez örömnép alkalmából Hunyadvármegye törvényhatósági bizottságának mai napon tartott ünnepélyes díszközgyűlése nevében hódolunk Felséged előtt, mint Magyarországnak és társországának alkotmányosan, áldásosan és dicsőségesen uralkodó koronás királya előtt.

Hódolatunk a hála, kegyelet, hűség és szeretet őszinte érzelmeiből fakad.

Hálát adunk az isteni gondviselésnek, hogy Magyarország ezeréves fennállását nemzetünknek nemcsak elérni engedte, hanem megáldotta azzal is, hogy Felségedet adta uralkodónknak; Felségedet, ki népeinek boldogítására, uralkodói bölcsességgel helyezte alkotmányunkba hazánk és nemzetünk fejlődésének, nagylétének biztosítékait és jövendő fennállásának alapjait. Felségednek ezen fejedelmi jótémenyeért és uralkodói hívatásának példányszerű teljesítéseért örök hálával tartozik a nemzet, melynek történelmébe Felségednek dicsőséges uralkodása fényesen ragyogó aranybetűkkel van megörökítve.

Hálás kegyelettel dicső elődeink iránt, kik nemzedékről

nemzedékre hagyták reánk szent örökségűl szeretett hazánkat, ünnepeljük ezeréves állami létünket, a melynek történelmi tudata megerősíti és fokozza bennünk Szent István dicső koronájának fényébe és hatalmába helyezett hitünket; a felséges uralkodó ház és a magyar nemzet közötti érdekközösségen alapuló kölcsönös bizalom, hűség és ragaszkodás meggyőződését; hazánk jövendő fennállása és felvirágzása iránti reményünket; s Felséged és hazánk iránt érzett hűséges szeretetünket.

Felséges Urunk!

Felséged áldásos uralkodása alatt a magyar korona és nemzet közötti elválaszthatlan államjogi kötelék a kölcsönös bizalom és szeretet gyémánt-kapcsával van felékesítve. Ezt a drága kincset, mely a történelem tanúsága szerint mindenkor az állami fejlődésnek és a nemzet boldogságának tényezője és egyszersmind biztosítéka volt, féltékenyen akarjuk megőrizni, midőn hazafias örömtől áthatva járulunk Felséged legmagasabb színe elé, hogy hálát adva azokért a jótéteményekért, melyekben hazánkat és nemzetünket részesíteni kegyeskedett, a legalázatosabban kérjük: fogadja kegyesen alattvalói hódolatunkat, tántoríthatlan hűségünk, ragaszkodásunk és szeretetünk legőszintebb kifejezését.

A mindenható Istennek áldását kérve Felségedre, Felséges királynénkra, a felséges uralkodóházra és Hazánkra, esedezünk Felségedhez, tartsa meg hű nemzetünket királyi kegyelmében, bizalmában és szeretetében.

Kelt Déván, Hunyadvármegye törvényhatósági bizottságának, 1896. évi Pünkösdi hava 14-ik napján, a magyar állam ezeréves fennállásának örömnégnépén tartott ünnepélyes díszközgyűléséből.

Tisztelt közgyűlés! Végül legyen szabad az ezredéves ünnepély emlékére még csak néhány szót szólanom:

Ne feledjük, hogy ezeréves örökségünket az isteni Gondviselések, őseinknek és az ősi erényeknek köszönhetjük;

ne feledjük, hogy ennek az örökségnek megtartása mindenjunknak szent kötelessége;

ne feledjük, hogy ezen kötelesség teljesítésére minden hű magyar állampolgárnak együttes ereje, munkássága és összetartása szükséges;

ne feledjük, hogy hazánkért, alkotmányunkért és királyunkért mindenünket, — ha kell — életünket és vérünket is fel kell áldoznunk.

Ha mindezt, az ezredéves ünnepély emlékére minden hű magyar állampolgár hitéül vallja, akkor az ezredéves ünnepélynek fénye hazánk jövendő fejlődésének utjait fogja megvilágítani, s a második évezred küszöbén nem kételkedhetünk hazánk és nemzetünk jövendő fennállásában.

Hogy ez úgy legyen, mindenjunknak legforróbb óhajtása; s ez óhajtásnak kifejezésére egy szivvel, egy lélekkel kiáltunk: »Eljen a haza, eljen a király, eljen a magyar nemzet!«

Dr. gróf Kuun Géza emlékbeszéde:

»Méltóságos Báró Főispán ur! Tisztelt ünneplő közönség!

Az új év reggelén a változások hazájából Istenhez emelkedik lelkünk. Egy új millenium reggelén, mihelyt virrad, hasonlóképen kihez máshoz emelkedjék lelkünk a változások hazájából, mint Ő hozzá, aki a változásoknak parancsol, uralkodik felettök s maga változhatatlan. Az új millennium hajnali órájában igenis hozzá emelkedik lelkünk az imá szárnyain hálateit köszönetet rebegve a multban vett oltalomért, az oly hosszú időn át, annyi évszázon keresztül kitartott oltalomért, melynek nem egyszer szabadulásunkat, sem maradásunkat köszönhetünk. Vész és vihar közepte, minden a magyar föld felett az ég teljesen elborult, a föld alapjaiban inogni látszott s a föld lakója ígyen sóhajthatott fel: oh szemem, elsötétedett a nap! és sokaknak úgy tetszett, mintha már minden elveszett volna, nagy gyorsan a vészthöz sötét felhő eloszlott, eltünt, mögötte kisütött a diadalmak napja, a föld nyugalomra tért s a föld népe a vett győzelemért a győzelmek adójának, a seregek urának hálaadó zsolozsmát zengett: *Te Deum laudamus-t, halleluját; Oh seregeknek ura! boldog, kinek benned vagyon bizodalma.* A harangokat csak imént hallottuk zúgni a milleniumi országos istentiszteletre, ezüsthangú szavukat megértettük, hiszen szívünk érzéseit fejezték ki, a hala érzelmeit az oltalomért a multban. Bizalom-

teljes lélekkel esdve kérjük az oltalmat a jövőben is, a melyet a bizonytalanság sötét homálya fed el szemünk elől, a honnan jel nem látszik az arra várakozóknak s szó nem hallszik. A jövő néma, mint a sír s őrzi a titkok titkát, mint a sír. Voltak az ó korban Istenről ihletett proféták, a kik e sötét homályon át a jövő alakulásait látták; de a mit látták, legtöbbször félelem- és rettegéssel töltötte el lelköket s oh fájdalmak fájdalma! a midőn a nép elé siettek s felemelték szavukat, intve a közelgő veszély elhárítására, a nép nem hallgatott reájok, szavuk elhangzott, mint szó a pusztában. Saját fajunknak is voltak jósai multunk hajadonkorában; így olvassuk a magyar nemzet krónikáiban, hogy Álmos anyjának, Emesének valami különös álma volt, melyből azt jövendölte, hogy a kit ő fog szülni, attól királyok fognak idővel származni, hatalmas királyok hosszú sora. A jelen évszáz első felében e hazának szintén támadt egy lánglelkű látnoka, ki hasonlóan az ó testamentomi kor Istenről ihletett profétához, a bizonytalanságok sürű fátyolán át láta a jövő alakulásait, s a mit látott, oh rettenetes sors! lelkét, mint proféta-elődeit, félelemmel s rettegéssel töltötte el, mert a leveretést, a nemzeti gyászt, annyi buzugó igyekezet, törekedés meghiusultát látta. Ő is népe elé sietett s intve intette a veszélynek idejekorán való elhárítására, de a kortársak nagy többsége nem hallgatott reá s szava elhangzott, mint szó a pusztában; a lánglelkű hazafit világpolgárnak, a nagylelkűt kislelkűnek, a mérséklet emberét a pessimismus hivének, tulzó pessimistának tartották. De alig hangzottak el e gyanúsító szavak, a bekövetkezett események igazat adtak jövendöléseinek s a gyanúsítást a bámulat s a magasztalás váltották fel, s a nagy hazafit a *legnagyobb magyarnak* kezdték nevezni, mely jelző utóbb Széchenyi István gróf nevével annyira összeforrott, hogy attól elválaszthatlan. Kortársai egyetlen egy jóslatát fogadták el szives örö mest s ez az, mely szerint »Magyarország nem volt, hanem lesz« de ezt a jóslatát is alaposan félreértek, Széchenyi István egy szónoki képpel élt annak kifejezésére, hogy minő boldog sors vár hazánkra a jövőben, midőn a multat a jövő mellé helyezve, azt semmisnek tartja. A nagy államférfi ez oly híressé lett mondatával csak annyit akart mondani, hogy a magyarnak jövője még multjánál is szébb lesz. Ilyen értelemben mi is osztjuk lánglelkű látnokunk reményeit s nem vétünk

vele a dicső multak iránt viseltető kegyeletünk érzése ellen, valamint ő sem vétett vele.

Egy ezredév az idők mélységes nagy tengere, hullámai népek bölcsőjét rengette és sírját takarja. Népek alakultak, enyésztek el s újjáalakultak egy ezredév leforgása alatt, mint a hogy erről az emberi nemnek az a nagy könyve tanuskodik, a melynek neve világtörténelem. E könyvnek az ó-korra tartozó lapjainak egyikén azt olvassuk, hogy *Italia Magna Graecia* nevű részében, a Sybaris patak mellett, 720-ban Kr. e. achaiok és troizenek egy várost alapítottak, melynek népe élénk kereskedést folytatott kiváltképen Kis-Ázsiával, minek következtében nagy vagyonra tett szert, s mint a hogy elég gyakran látjuk a világtörténelem lapjain, a szerzett vagyon hatalmassá tette elannyira, hogy huszonöt város hódolt neki. Mindazonáltal Sybaris még kétszáz évig sem tudta magát fentartani, s egy reá nézve végzetessé vált háború következtében teljesen kimerülten a krotoniak által megsemmisítetted. Hogy ez így történt, s hogy gazdasága s hatalma mint egy álom eltüntek, azon nincs mit csodálkozni annak, a ki tudja, hogy e város lakói az istenekkel mit sem törödtek, hiányzott bennök az áldozatkészség a közjóra, a hazáért való szent lelkesedés; az egyesek szerencséjöket abban találták, hogy minél több kincset szerezzenek magoknak s a kincsek árán minél nagyobb részük legyen az évezetekben; az erkölcsök tisztaságát semmibe vették. Ily állapotok mellett nem volt korai a *nemezis* sujtó karja; hiszen az igazságosság az államok alapköve, s ez a város a nélkül szűkölködött, s ha a tiszta erkölcs elhanyatlik, nemcsak a kis Sybaris, de maga a hatalmas Róma hatalmából alászáll s rabigába görnyed. Közel Sybarishoz egy másik hellén város virágzott, úgy mint *Kroton*, lakóinak maga Pythagoras, a hellén ó-kor e nagy bölcsé, adott törvényeket s a nép ezeket híven követte. Pythagoras nemcsak törvényeket adott, de erkölcsi alapon szervezte a krotonbeliek társadalmát, s csak az lehetett e társadalomnak tagja, ki már azelőtt erkölcsei tisztasága által kitünt. A krotoniak nem hagyagolták el az istentiszteletet, sőt falaik között Apollónak hírneves szentélye állott, melyet a hívők közelről s távolról kerestek fel, hazájokért nem vonakodtak meghozni a vér- és pénz-áldozatot, egymás iránt testvéri érzettel viseltettek Pythagoras tanainak megfelelőleg, ki az

összhangot a dolgok lényegének tartotta, az élvezetekben mérsékletesek voltak s féltékenyen őrködtek erkölcseik tisztasága felett. És mégis mindezen erényeik daczára államuk alig egy évszázzal élte tul Sybarist, a melyen győzedelmet vett.

Hogyan történt ez? Krotonban kiütött a belviszály, lakossága egymásiránt gyűlölettel viseltető pártokra szakadt, a pythagorasi összhang megzavartatott s nem kellett Róma hatalma ez állam megdöntésére, azt megtehette a gyengébb ellenség is. *Magna Graecia* többi hellén városa is rendre aláhanyatlott, mert a kellő időben nem szövetkeztek egymással, az anyaország s a hellén Sicilia által támogatásban nem részesültek, s a midőn ellenséggel állottak szemben, midegyik város magára hagyatva nem volt elég erős az ellentállásra. Igen érdekes s tanulságos az országok elbukásának, a népek elenyészésének okait vizsgálni, mert a jelenkor oknyomozó történésze az események magyarázatára többé nem tartja elegendőnek a »tündér szerencsé«-re való hivatkozását, melynek

»— — kénye hány vet, játszva emel s mosolyogva ver le,«

Gibbon tudnivágyó lelkében, midőn egy napon a Capitolium romjai közt az »örök város« sorsa selett elmélkedett, érlelődött meg az a szándék, a római birodalom elhanyatlásának történetét megírni. Dandolo egy nagy munkájában a velenczei köztársaság elenyésztének okairól írt.

»Felsorgat a nagy századok ércz keze
Mindent ; ledölt már a nemes Hion,
A büszke Karthágó hatalma,
Róma 's erős Babylon leomlott.«¹

Saját hazánk is nem egyszer közel volt a végpusztuláshoz. A XIII. évszáz első felének végéhez közel a magyar királynak a Szent István korona birodalmából csak egy dalmát városkája maradt, s még ott sem élhetett bátorságban a mongoloktól, mert azoknak egyik vezére ott is nyugtalánította, úgy, hogy a tengéri szigetekre kellett kiszorúlnia. Az eléggé meg nem siratható mohácsi vész után hazánk nagy része török kézre jutott, úgy, hogy egy a török hódoltság idejében Passauban készült térképen hazánk területe

¹ Berzsenyi versei, kiadta Döbrentei G., l. a 17-ik lapon.

Turchia-nak neveztetik s a térképiro a lapszélen megjegyzi, hogy valamint az egyeseknek, úgy a nemzeteknek és országoknak is egyszer valamikor eljön utolsó órája.¹ A mohi csata talán másképen ütött volna ki, ha a magyarok nem bizalmatlankodnak a kúnok iránt, s talán a mohácsi vész se következett volna be, ha a király ideje korán tette volna meg hadi előkészületeit a helyett, hogy Luther Márton követői ellen kemény törvényeket hozzon s pazarló, élvhajhászó hajlamait féken tartotta volna, a míg idején volt. Folytat-hatnám a gyászos napok emlékének felsorolását, de hiszen ezek tudvalevő dolgok, melyekről hazánk történelme bőven szól.

Ennyi vész és vihar közepette fajunk megállta helyét s egy évezred elmultával itt élünk azon a földön alkotmányos jogaink évezetében, számban, hatalomban, műveltségben gyarapodottan, melyet méltán nevezhetett a XII. évszáz egyik német krónikása »Isten paradicsomá«-nak, »termékeny Aegyptom«-nak² s a Pannonia megvételéről szóló ének »tejjel s mézzel folyó Kanaán«-nak. Itt élünk mai nap is azon a földön, a hova Árpád s a vele szövetséges törzsvezérek vezették ki őseinket Etelközről, s a melyet Árpád hódított meg fegyverrel kezében az ellentállókkal szemben, politikai eszélyivel azuktól, kik érdekökben állónak találták a győztes magyarokhoz csatlakozni s várakozásokban meg nem csatlkoztak, mer a magyar állam érdekeiket megvédte, biztonságot adott azoknak, kik kötelékébe lépték s utat nyitott boldogúlásukra s hogy csatlakozásuk őszinte volt, eléggé bizonyították 955-ben a magyaroknak Augsburgban történt leveretése után, a mikor nekik nem lett volna nehéz a hódítók ellen fellázadni, de nem tették s békében maradtak. Igenis itt élünk azon a földön, melyet őseink vére bőven áztatott s tett termékenynyé a közszabadság terülysétere s arra, hogy a szabadság e haza földjén legszebb, legnemesebb gyümölcsét teremje, melyen nincs oly haraszt, oly göröngy, mely az utódoknak szent hagyományt ne hirdessen, melynek nincs oly vidéke, mely hősök hamvait ne takarná, hirneves s névtelen hősökét. Bármerre vezet léptünk, hősök hantjain járunk, jeltelen sírok mezein. Egy sírfeliratban olvastam: *tempus loquendi, tempus tacendi — van ideje a beszédnek s van ideje a hallgatásnak.* De a beszé-

¹ L. gróf Apponyi A. Jászberényben mondott millenaris beszédét.

² L. Frising. Ottó püspök krónikája I. k. XXXI. fejezetét,

nek nemcsak ideje, hanem helye is van s itt a hantok felett, a melyek hősök porait fedik, ez ismert és nem ismert csatajáreken, bizonyára helyén van a dicsbeszéd s a dicsének, s az új millenium hajnali órájában, midőn a vigyázó hallik, mint szólal és mondja: *virrad és világosodik*, a dicsbesszédnek eljött ideje s hangozzék a dicsének.

Egy évezred alatt bizony sok minden változik s változott hazánkban is és másutt mások lesznek a viszonyok és körülmények, sőt változik maga a nyelv is, mert jól mondá Horatius a Pizókhöz írt levelében:

»Mint fáknál a levél évenként változik és a
Régi lehull: szintúgy kihal a szókból is a régi,
S a nemrég született virul ifjuként fel utánna.«¹

Régi jogi intézményeinkból nem egy romba hever s csak azok előtt ismeretes, kik közjogi irodalmunk régiségeit kutatják. Ha megállunk a rommezőn s végig tekintünk a tiszteletre méltó mult omolványain, s azokat közelebbről veszszük szemügyre, úgy fogjuk látni, hogy nem mind rom, a mit eleve annak láttunk, hanem a vétlt romoknak egy része építkezési anyag a jövő felépítésére, alap- és szeglet-kövei a jövő alkotásainak. Régi jogi intézményeink emlékjele fenn áll s magaslik, a kegyelet friss virágokból kötött koszorúja környezi s ékíti, s a mig e koszorút ott látjuk az emlékjelen, a mig virágai el nem hervadnak, nem kell attól tartanunk, hogy a mult és jelen közt süppedési úr támadott volna, korántsem, — a mig a kegyelet megújítja koszoruit, a mult és jelen gyökér-szálai szoros kapcsolatban vannak egymással s e kapocs záloga s biztosítéka ősi alkotmányunk jogfolytonosságának. Az intézmények nem örökéletűek, de örökéletű a szellem, a mely azokban nyilvánul s azokat megalkotta. Ezt a szellemet, fajunk nemzeti szellemét, kell ápolnunk, fenntartanunk minden igyekezettel, mert ha elhanyatlik lételünk árnyékká változnék; dicsekedhetnénk még a magyar névvel, de nem azzal, hogy magyarok vagyunk, dicsekedhetnénk a nagy ősökkel, de nem volnánk azok méltó utódai. Félre a sötét gondolatokkal! e szellem élni fog közöttünk mindenha, utódainknak is vezére lesz, hasonlóan a felhő-oszlophoz, mely vezérlé a vándor Izraelt, az új évezred századain keresztül.

¹ Fábián Gábor fordításában.

Üdv Magyarországnak! Hazánk fényes csillaga, mely egy évezred előtt a Kárpátok ormai felett véletlenül feltünt s beragyogta ez országot, a mely az eltünt évezred alatt többször elhalaványult s néha úgy látszott, mintha kialvóban volna, az új évezred kezdetén legszebb fényében felettünk ragyog s nem hogy alászállana, sőt inkább emelkedik égi pályáján. Bizzat a csillag; fénye dicsőség jelképe.

Üdv a királynak! Dicsőség nevének! Áldás életének! Bölcs uralkodása idejében virradt reánk az új évezred s nagy bizalommal tölti el lelkünket, hogy az új korszak kezdete bölcsesség, a mely drágább arany nál, ezüstnél, mert a bölcsék fénylenek, mint a nap.

Üdv Hunyadmegyének! a melynek földjét méltán nevezik klassikus földnek. Adja az isteni gondviselés, hogy hazánk történetének második kötetében, melyet az új évezred századai írnak meg, e kötet minden lapjain, melyeken dicsőségről, üdvös haladásról, jöllétről, egyetértésről lesz szó, -- Hunyadmegye nevét is emlegessék!

Üdv mindenjunknak, kik Isten kegyelméből e mai napot elérhettük s ünnepeljük! Bizalomteljesen vártuk e nap elérkeztét. A keresztények a középkorban féltek a *khiliasmus* közeledésétől s a mozzimok is rettegéssel gondoltak ez időpontra. Vártuk s reményteljes érzésekkel üdvözöljük eljöttét. Vajha ez édes drága remények meg ne hiusulnának s bizalmunkban a jövő iránt meg ne csalatkoztunk legyen! Ujuljon meg e mai napon lelkünkben a mult küzdelmeinek, a mult győzelmeinek emléke! Mindnyájan e hazai nyelv és nemzetiség különbsége nélkül vállvetve küzdöttek oly sok véres csatában a közös hazáért, s a győzelmekben a hazánk népességét alkotó minden nemzetiségnek része volt, s a dicsőségenkben részünk van mindenjunknak. A százados együttélés jó és rossz napokban, őseink kiontott vérének összeelegyedése a honvédelem csatáiban, annyi dicsőség emléke köztünk szoros kapcsot alkotott, megoldhatatlant, mert hogyan lehetne az, hogy egy pár évtized viszálya megoldhassa az évezredes kapcsot. Ez lehetetlen. Felejtsük el tehát az oly rövid idő viszályát s az új évezred ünnepét avassuk fel a testvéri szeretet ünnepévé. Azon jelmondatokhoz, melyeket őseink követtek, a milyenek »ha Isten velünk, ki ellenünk,« »mindent a hazáért,« »éltünk s várunk a királyért,« »a haza minden előtt,« e jelmondatokhoz tegyük hozzá a Benedek rend ismert jelmondatát: *ora et labora — imádkozz és dolgozz.*«

Réthi Lajos kir. tanácsos, tanfelügyelő, emlékbeszéde :

„Méltóságos Báró Főispán úr!
Tisztelt ünneplő közgyűlés!

Légy üdvözölve, Esztendő, mely ezredik fordulójával tértél vissza, mióta ezt a drága földet magyarok hazájának nevezik!

Légy üdvözölve, Nap, örök fény és termékenység forrása, ki ezer ízben hintéd el azóta e földön a tavasz virágját, a nyár kalászait, az ősz gyümölcs-adományát és tiszta nyugalmát a ténnek!

Légy üdvözölve, Föld, magyarok hazája, melylyel össze van forrva szívünk minden érzete; mely ezer esztendő óta táplálysz és eltakarsz; n'elyhez »minden szent nevet egy ezredév csatoll!«

Légy üdvözölve a szív kiáradó szeretetével, Nemzetem, magyar nemzet, aki vitézséggel foglaltad el, véreddel tartottad meg és verejtékeddel tettet termékenynyé e földet magad és utódaid számára!

És legyetek üdvözölve őszinte férfias szózattal ti is, Társaink, Magyarország más származású polgárai!

Egyenlők vagytok velünk a polgári jogokban. Egyenlőleg kötelez azon szent tartozás, hogy e hazát megvédelmezzük, földjét megminiveljük. A ti elődeiteknek is temetője, a ti gyermekeiteknek is bölcsője, nektek magatoknak is tápláló, fentartó édes anyátok ez a közös haza.

Lehetséges volna-e, hogy az iránta való szeretetben különbözzetek? Lehetséges volna-e, hogy mikor Ő oly magasztos ünnepet ül, ti ne örüljetek vele?

Történelmünkből azon vigasztaló tanuságot olvassuk, hogy a ti soraitokból is váltak ki jó vitézek, jeles hazafiak. Teljes bizalommal várjuk, hogy a jövőben is így lesz.

Most, midőn lelkeinket magasztos ünneplés érzete hatja át, nem fogunk sem vitatkozni, sem szemrehányásokat tenni.

Azokat, a kik érzületben velünk vannak és kikük száma épen nem csekély, polgár- és honfitársi hűséggel, igaz szívvel üdvözöljük.

*

Emeljük fel hálaimáinkat együttesen, honfiak és honleányok, a mindenható és végletes jóságú Isten trónusához, aki nekünk

ezt a kivételes örömjünnepet engedte ülniink; a kinek gondviselése oly kijelentésszerűleg mutatkozik meg nemzetünk és hazánk egész történetén.

A szilaj erőtől duzzadó hún nép, melynek addig nevét sem ismerték az előre haladott műveltségű nyugaton, megindult a negyedik században Közép-Ázsiából; egymásután szorította ki a népeket lakóhelyeikből; egyiket a másik helyére úzte: és ezzel kezdetét vetette a félezredéig tartott népvándorlásnak, a melynek eredménye lett az akkor államok és nemzetek megsemmisülése, egészen új államok és nemzetek keletkezése s a fényes, de erkölcsi irányára nézve gyorsan korhadásba jutott ó-kori műveltség helyett egy sokkal nemesebbnek, az Idvezítő isteni tanítására alapítottak kifejlődése.

Ezen legelső rendű világörténelmi eseménynek nemcsak megkezdését, hanem befejezését is a hún-scitha népre bizta az isteni gondviselés.

Ázsia és Kelet-Európa pusztáin kifejlesztette és megnövelte rendre a magyart; fiainak szívébe vágyat oltott Attila öröksége után és arra a nagy feladatra telepítette meg őket a Tisza—Duna gazdag vidékén, hogy az egyetemes néptörökösnek vessenek véget Kelet újabb rohamait űzzék vissza és ez által váljék lehetővé a Nyugat új nemzeteinek, államainak megalakulása, a kereszteny műveltség kifejlődése.

Európa nagy országújtán, ahol sem a világhatalmú római, sem annak legyőzője, a hún, sem az erőteljes gót, longobárd, avar, sem a nagy népességű szláv fajok állandó államot alapítani nem tudtak, állandóvá tette a mindenknél kisebb népességű magyarnak uralmát. A tudós kutat, vizsgál és keresi az okokat, a melyek létre hozták ezt a szemmel látható csodálatos eredményt; de a hívő azt mondja lelkében, hogy bizony Istennek keze mívelte mindezt.

*

»Nézz Árpádra, magyar, ki hazát állita nemednek!«

Büszke önérzettel nézz Árpádra és hős társaira, a kik gyors egymásutánban győzték le Magyarország sokkal számosabb benlakóit; bekalandozták és megremegtették Európát; de elég bölcsék voltak, hogy az alatt szervezzék itthon az államot és kellő időben felismerték a további fennmaradás legsőbb feltételét: elfogadták

Nyugatnak vallását, a keresztenységet és ezzel ráléptek az európai művelődés útjára.

Négy zivataros századon keresztül uralkodott e nemzet felett Árpád családja; a hősöknek és bölcs királyoknak hosszú sora támadott véréből; még az újon felvett vallásnak szentjeit is többel szaporította, hazánk hercegi főpapjának kijelentése szerint, mint bármely más uralkodó család a világon. És állandólag támadtak hősök, nagyok, selemelkedett jellemek e kis nép kebeléből; a mi arról tesz bizonysságot, hogy a népben magában lakik az őserő, a nemes erény.

Az olasz vérből származott nagy magyar királyt, Lajost, Európa bajnokát, Hunyadit és ragyogó fiát, Mátyást miért említsem? Miért Báthory Istvánt, Bocskait, Bethlen Gábort, a Rákócziakat és miért a lángoló hazafiság annyi vértanúját, Szondit, a két Zrinyit s másokat?

Hiszen neveiket s nagy alakjaikat nemzeti kegyelet őrzi sziveinkben.

Bizony oda állíthatjuk történelmi csarnokunkat bármely nagy nemzeté mellé; egyenlő fényben fog ragyogni!

Hát ennek a legutóbbi századnak csodálatos termékenysége! Midőn sok századra szóló elmaradást kellett kipótolni, támadtak egyszerre lánglelkű vezérek, a kik ezt lehetségessé tették. Széchenyi Kossuth, Deák, Eötvös, Andrássy, Vörösmarty, Petőfi, Arany nevei ott ragyognak az ezredév legfényesebbjei mellett.

Bizony nincs példa rá másutt, hogy a haza- és fajszeretet magasra csapó lángjától a legfényesebb elme és a legmelegebben érző szív elhomályosuljon.

Történelmi hivatás nyilatkozik meg felséges uralkodó családunkhoz való viszonyunkban is.

Nehéz vereségek és sorscsapások alatt kerestek őseink támaszt a fényes és világuralmi hivatású Habsburg családnál.

Sokszor jutott egymással ellentétebe a központi kormány hatalmi törekvése és a magyarnak nemzeti egyénisége, ősi szabadságát védő határozottsága.

De a nagy tanulságok és kölcsönös megismerés elenyészhetik rendre az ellentéteket; a Habsburg—Lotharingiai Ház sohasem ragyogott fényesebben, mint mikor a magyar nép megelégedése

képezte drágakövét; és Magyarország bámulatos erőben fejlődik jó és nagy uralkodói vezetése alatt.

Sok fényes név között hódoljunk a Mária Terézia emlékének, aki nagy szíve anyai szeretetével árasztotta el a magyart, és dicső urunk I. Ferencz József nevének, a mely történetkönyvünkben ott fog ragyogni az Árpád, Szent István és László, Nagy Lajos és Mátyásé mellett!

*

Mi lesz a jövendőnk?

Hogyne foglalkoznánk ezen kérdéssel, hiszen forró vágyunk és szent kötelességünk, hogy e szép hazát, melyet őseinktől örökölünk, hova-tovább virágzóbb állapotban hagyjuk át utódainkra és azoknak utódaira beláthatatlan hosszú sorban.

Azon magas hegyről, a melyre ezer esztendei haladással feljutottunk, a visszatekintés tiszta és biztos; habár elmosódnak is a szélső partok, körvonalaik kivehetők.

De a másik oldalra, a jövő felé, a Végzet örök törvénye sűrű homályt borított. Rendre megvilágosodnak ugyan részei, de csak oly mértékben, a mint előre haladunk benne. A holnap még sötét, de a mint belé érünk és mává lesz, nappali fény derül rá egyszerre.

Véges elménk csak hozzávetésekkel és következtetésekkel igyeckszik megállapítani a fenmaradás törvényeit.

A középkor lángeszű, de könyörtelen lelkű olasz politikusa azt a tételet állította fel, hogy minden államot csak azokkal az eszközökkel lehet fenntartani, a melyekkel megalapítatott.

Ezt is elfogadjuk és a vézséget, elhatározott bátorságot meg kell őriznünk, gondosan ápolnunk nemzeti tulajdonságaink közt. Bizony jöhetsznek és jöni fognak idők, a mikor ezek nélkül elsepertetnék e földről!

De hazánk biboros főpapja azt a kijelentést tette közelebbről az egész művelt világ hallatára, hogy Magyarorságot a kard alapította és a kereszt tartotta meg.

Igenis, Istenbe vetett hit és a vallás legszebb virága, legfőbb földi célcja, a nemes erkölcs nélkül nem volnánk méltók a létezésre

»A fa, mely jó gyümölcsöt nem terem, kivágatik és tűzre vettetik.«

De mintha kellene még egy jelszó, hogy az emberi cselekvés minden körülmények közt irányt találjon!

Kell és meg van! Egész rendeltetésünket kifejezi; a világ élén haladó nemzeteket nagyokká tette; a vitézségnek fentartója, az erkölcsnek termelője; ez a jelszó, ez a parancsolat:

a munka.

Testi és lelki erőinket fejleszszük ki s használjuk fel magunk és a köz javára! A hazai földjéből és terményeiből semmise maradjon megmíveletlen; a bölcseség és irányadás ne legyen véka aia rejte, hanem világoljon mindeneknek javára.

„Szánts, írj, csatázz, kinek mint
Adák az Istenek:
Oltári a hazának
Hadd füstölögjenek.“

Kicsiny hadsereg sokszor győzött le már sokkal nagyobbakat, ha igazi vitézség és összetartás lelkesítette sorait.

A ki fel nem használja Istantól adott tehetségeit, vétkezik a teremtő ellen, mert elfecséri legnemesebb adományát: megfosztja magát az egyetlen nemes emberi évezrettől és megkevesbíti hazájának erejét, hátráltatja haladását.

Mi legyünk olyanok mindenjában, a kik joggal mondhatják el:

„ szent hazánk,
Megfizettük mind, a mivel tartozánk.“

Felséges uralkodónktól, I. Ferencz Józseftől vegyünk ebben is példát, kit munkában talál a kora hajnal és munkasztalánál köszönti a leáldozó nap.

És hassa át lelkeinket minden időben az a magasztos magyar hazaszeretet, mely őseinket annyiszor tette dicsőkké; hazánkat annyiszor megmentette; mely elenyészeti a versengző osztály-különbségeket és egy elszánt dicső táborba tudja egyesíteni a magyarnak minden fiát.

„ életed,
Ha kell, csekélybe vedd;
De a hazát könnyelműen
Koczkára ki ne tedd.
• Hogyha egyért fog hevülni
Millió szívdobbanás,
Eggyé forrunk, mint a szikla.“

Ismételve üdvözöljük e magasztos ünnepet, hazánk fenn-

állásának ezredéves fordulóját. Ismételve és meg nem szünenleg áldjuk az isteni jóságot, a mely bennünket ezzel megajándékozott. Elhatározott törekvessel munkáljunk, hogy hazánk beláthatatlan embernyomokon át legyen a boldog, egyetértő és virágzó magyar nemzet hazája! Szívünk egész áhitatával könyörögjük erre a kegyelmesen vezérlő Gondviselés áldását!

*

A mi lelkeinket egészen áthatja ez ünneplés öröme; de a később jövőknek is értésére kívánjuk adni, hogy fel fogtuk annak magasztos jelentőségét és jól ismert őseink mellett ismeretlen utódainkra is gondoltunk.

Íratokban és nyomtatványokban hagyjuk hátra, hogy ez évben mily dicsőséges ünnepet ültünk; kertjeinket, templomaink és iskoláink környékét élőfákkal ültettük be az ezredévi ünnepély emlékére; e vármegyeház falán pedig évszázadokra, sőt évezredekre szánt márványba vésettük, hogy Magyarországnak ezen természeti kincsekben és hazafias erényekben gazdag része, fényes történelmének büszke osztályossa, Hunyadvármegye, lelkesedéssel ülte meg ma hazájának közös ünnepét.

Sziveskedjék azt, hogy amaz emlékköről a Haza és Király éltetése közben hulljon le a lepel. *

A zajos éljenzésekkel fogadott beszéd után Főispán úr ő Méltósága a mai dísz-közgyűlés emlékére a megyeház főlépcsőzetének jobb oldalán elhelyezett márvány emléktábla leleplezésére a jelt megadván, az a jelenvoltak élénk örömrivalgása közepette lelepleztetett.

A Gerendaynál Budapesten készült fekete márványlapon, arany betűkkel ez ragyog:

A MAGYAR ÁLLAM
 EZERÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÖRÖMÜNNEPÉN
ELSŐ FERENCZ JÓZSEF
 APOSTOLI KIRÁLYUNK
 DICSŐ URALKODÁSA ALATT
 ZÁGONI BÁRÓ SZENTKERESZTY GYÖRGY
 FŐISPÁN ELNÖKLETÉN
 KISHALMÁGYI HOLLAKY ARTHUR ALISPÁN
 TISZTSÉGE IDEJÉBEN
 HUNYADMEGYE TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGA ÁLTAL
 1896. ÉVI MÁJUS HÓ 14-ÉN TARTOTT
 DÍSZKÖZGYÜLÉSÉNEK
 EMLÉKÉRE.

VÁRMEGYÉNK MILLENNÁRIS EMLÉKOSZLOPAI.

Habár Hunyadmegye területén a Marosmente, valamint a dobra-lugosi és piski-hátszeg-karánsebesi nyilások szolgáltak ősidőktől a népmozgalmak főországútjául, a törvényhozás rendeletéből létrehozott 7 millennáris emlék mindenike más területekre jutott. Nem itt a helye annak bizonyítgatására, hogy akár a brassói Czen-hegyénél is jogosabb elsőbbséggel várhatjuk vala a megemlékezést. Elég, hogy igazságunk erős érzetében duzzogó félrehúzás helyett, anyagiakban épen nem bővelkedő megyei törvényhatóságunk a hunyadi vasgyár derék tisztikarának és a Lukács László pénzügyminiszter alatt működő központi vasgyári igazgatóságnak hathatós támogatásával és áldozatkészségével hamarosan megtalálta az országos mulasztás pótlásának leghelyesebb módját s olyan két emlékkel gazdagította a millennáris alkotások sorát, melyek a kegyelmes visszaemlékezés s a hősök dicsőítése mellett az itt teljesen egymásra utalt magyar román népelem testvéri együttérzésének a haza és trón védelmében vérünk hullásával megpecsételt törhetetlen hűségünknek is százatos hirdetői leendenek az idők végéiglen.

Sama nagyszabású országos ünnepelyek mellé azért méltán sorakoznak a mi szerény áldozásaink is, mert a vulkáni és vas-kapui hágóknál a magyar állami egység és Szent István koronájának sérthetetlenségéért villogtatták segyvereiket a Hunyadi János által 1447 augusztus 5-én Temesvárról kelt adománylevelében okmányilag is magasztalt Kendefy János s ennek fia: Miklóshoz hasonló őseink.

Nem kicsinyes hivalgás, hanem a legszentebb hazafui érzés s a megye százados traditioinak szerencsés sugallata hívta tehát ezen emlékeket életbe s méltó elégültséggel tekinthetnek műükre mindenek, a kiknek a conceptioban és kivitelben részt juttatott hivatali állásuk és a közbízalom.

A vulkáni Kendefy Miklós emlék.

Déváról szeptember 5-én a hajnali vonattal, br. Szentkereszty György főispán vezetése alatt elindult nagy társasághoz Piskiben a V.-Hunyadról Schalát József bányatanácsossal és Barcsay Kálmann orsz. képviselővel megérkezett népes társaság a Kudzsiriakkal együtt száznál nagyobbra egészíté ki az ünneplőket. Itt csatalkoztak dr. Moldován Gergely, dr. Márki Sándor egyetemi tanárok is a kolozsvári tud. egyetem, múzeum-egylet képviseletében, mig a magyar tudományos akadémiát Téglás Gábor, a budapesti ethnographiai társaságot Hermann Antal képviselték.

Petrosenyben ezernyi néptömeg s a bányászok díszszázada és zenekara mellett a tanuló ifjúság, a környék lakossága nevében Andreits bányaigazgató tolmácsolá a lakosság örömét, hogy a Kárpátok eme távoli völgyzugját br. Szentkereszty főispán és kísérete ilyen hazafias ünnepélylyel szerencséltették. Br. Szentkereszty főispán örömét nyilvánítva a felett, hogy a lakosságnál a megye kezdeményezése ilyen élénk visszhangot keltett, megköszönte a szíves figyelemnyilvánításokat.

A vasút részéről ingyen rendelkezésünkre bocsátott különvonattal Vulkánra érkezve, ott már a zsilyvölgyi lakosság hatalmas rajokban özönlötte körül a vámház előtt magasló emlékoszlopot.

A petrosenyi bányászzenekar által szépen előadott »Hymnus« után báró Szentkereszty György következő megnyitó beszédet mondott:

»Az ország legkülönbözőbb pontjain emlékoszloppal jelöltette meg a törvényhozás a honfoglalás eseményeit. Hunyadmegye közönsége sem hagyhatá megörökítés nélkül az ősök vérétől áztatott diadalmas csatahelyeket s itt ezen a fontos ponton, mely honfoglaló magyarjainknak is egyik útjául szolgálhatott s melyen át a török annyiszor próbálta hazánkat megdönteni, külön emlékoszloppal jelöljük ma meg azt a nevezetes csatát, melyben Hunyadi János diadalainak egyik részese: Malomvizi Kendefy Miklós életét áldozá megének és a magyar haza szabadságáért.

E szép és lelkesítő ünnepélyért első sorban elismeréssel adózom a megye áldozatkészségének, az emlék létrehozásában annyira tevékeny vajdahunyadi vasgyár tisztikarának, az ünnepély létreho-

zásában tevékeny helyi bizottságnak s különösen a petrosenyi bánya-testület derék tagjainak.

Az ünnepély fontosságát eléggé igazolja az a körülmény is, hogy nemcsak mi, közvetlenül erdektelt hunyadmegyeiek sereglettünk itt össze; hanem a kolozsvári tudományegyetem, múzeumegylet, Kárpát-egylet, a magyar tudományos akadémia, a budapesti ethnographiai társulat is kiküldötteikkel adóztak az egykor itt várzett hősök emlékezetének. Midőn tehát a tudományos testületek küldötteit, az idesereglett díszes közönséggel s e gyönyörű hegyvidék derék lakosságával melegen üdvözölném, azzal a hő óhajtással nyitom meg mai ünnepélyünket: hogy a mint őseink egymással versenyezve őrt állottak itt egykor a hazáért és királyért, mi a késő utódok is e fényes példán lelkesedve, vallás- és nyelvükönbség nélküli helyt állunk mindig szeretett hazánk s a szent korona védelmében. Éljen a haza! Éljen a király!

I. Dr. Sólyom-Fekete Ferencz, a kinek köszönhetjük a Kendeffy Miklósra vonatkozó történeti adatok kiderítését, következő emlékbeszédet tartott:

»Mélyen tiszta ünneplő közönség!

Hunyadvármegye területén, a honfoglalás történeteiben szereplő, vagy azon korból nevezetes helyet egész biztosággal nem ismerünk.

Ennek oka, más alkalommal hangoztatott és érveken alapuló meggyőződésem szerint abban a körülményben keresendő, hogy a természet által annyira védett eme völgyeket, a honfoglalókkal vérrokon hun-avar nép töredéke tartotta megszállva; mely rokon nép fiaival, Árpád vezére Töhötömnek csak baráti jobbot kellett ráznia. A honfoglalással majdnem egy tekintet alá eső hősi védelem, küzdelmek és jelentékeny események annál több helyet tőnek itt örökre nevezetessé.

Hogy e helyek közül némelyeket állami fönnállásunk ezredik esztendejében, tehetségeink mértékéhez képest megjelöljünk: ez a hazánkat egyik szélétől a másikig behálózó ily nemű törekvésekhez méltán sorakozik. Dícséret azoknak, kikben az eszme támadt és érlelődött és azoknak, kik elősegítették, megvalósuláshoz juttatták.

Föladatom csupán ezen helynek melyen állunk, nevezetességét

és ezen emlékműnek, melyet ma felavatunk, jelentőségét röviden megértelmezniem.

Kárpátok hegyláncza! Téged a mindenható bámulatos védmű gyanánt hívott elő a föld gyomrából, hogy óriási félkörökben föl-emelkedő és csak gyéren megszakadó, nagy közlekedést engedő bástyáidon belől elterülő földrésznek különös hivatást is adhasson.

E hivatás: Közvetiteni Keletet Nyugattal, Ázsia népáradatainak hullámverését megtörni vagy gyöngíteni. Azonban e védmű egymagában holt tárgy, abba életet a lakók és védelmezők visznek.

Az idők folytában e földrészen nép-elemet népelemre halmozott föl a Gondviselés; összefogó és vezér elemnek pedig legutoljára őseinket szólította be.

Igy állott elő azon államalkotó nemzet, mely 1000 év óta él itt és élni fog mindaddig, míg ő maga élni kíván és föladatait buzgón teljesíteni megnem szűnik.

Országának, nemzetének kezdeteit, a jövendő századokban szereplését ihletett lélekkel fogta föl első királyunk Szent István. Intézményeit azokhoz idomította.

Különösen az államnak egységes és szilárd alapon nyugvását biztosította. Belátta s Imre fiához intézett bölcs intelmeiben ki is fejezte, hogy országában különböző elemek forrtak és forrhatnak össze, de a föladat és végcél csak egy lehet.

Hirdette tehát, hogy a békésen betelepülőket ne tekintsék ellenséges szemmel; új elemek azok, melyek a meglevőhöz csatlakozva, azok erejét csak fokozhatják.

Valamint ugyanis, így szólt a szent király emlitett intelmeinek 6-ik fejezetében — különböző tartományokból érkeznek a települők, úgy különböző nyelveket és szokásokat, különböző tanulságokat és fegyvereket is hoznak magukkal, melyek minden díszére és fönségére válnak a királyi hatalomnak és ezt rettegetté teszik a hivalkodó ellenségek előtt.

E nyomdokon haladt nemzetünk és tartotta fönn magát maig.

A teremtő által kezeire bízott erődöt nem adta fel soha, de megosztotta a benne oltalmat keresőkkel, kik viszont különbség nélkül engedtek a közakaratnak, védték, fönntartották ez országot, ezen reájuk bízott várat.

A Kárpátok lábainál, hegyormain és szorosaiban fölállított

vagy fölállítandó mindenik emlékmű jelzése annak, hogy megbecsüljük a hazánk széttagolását egy magukban is lehetetlenné tevő, természet alkotta erődítményeket.

Ám példa adásul jelzése annak is, hogy őseink elszánt kebleket és férfias karokat szegeztek mindazok elé, kik örököket elfoglalni, bástyáikon áttörve, őket kivetni és leigázni szándékoztanak.

Az itt most leleplezett emlékoszlop a mondott kettős feladatnak szintén megfelel. A reánk oly fontos, Délkeleti-Kárpátok lábaihoz állított eme: emlék oly bástya-részt diszít, melyen dicső őseink szép megyénk védelmében kiontott vérükkel örökiték meg a magyar hazaszereletet.

A nemes megye és társulatunk küldöttei által megállapított imigyan hirdeti a hely alkalmi nevezetességét:

»*Vulkán hágó*. Ős időktől Magyarország hadászati és közlekedési vonala, melyet Hunyadi János vitéze: malomvizi Kendeffy Miklós élete feláldozásával védelmezett 1455. körül a becsapó törökök ellen. E dicső segyvertény és határvédelem örök emlékezetéül állította az oszlopot Hunyadvármegye közönsége a honfoglalás ezredik évében. (1896.)«

Dicső királyunk Hunyadi Mátyás tartotta fenn számunkra az oszlop feliratában említett példát, eseményt midőn magasztaló szavakkal emlékezik meg az itt hősi halált szenvedett Kendeffy Miklósról a Kőrös-bányán, 1462. évben kelt és a Kendeffy-ek javára adományokat osztogató oklevélben.

Történjék ez oszloppal bármi; érje azt utól az anyag sorsa: fölíratának tartalma és jelentősége megmarad.

Az azt szemeink előre táró ércztáblánál maradandóbb helyre is, lelkünk mélyébe, szívünk lapjára véssük azt be mai naptól fogva.

Gondunk lesz reá, hogy utódainkra hagyjuk és ezek ismét utódaikra szállítsák át az idők végéig.«

Sólyom beszéde alatt a 4¹/₂ méter magas, erős dévai trachyt-talapzatra állított buzogányos emléket leleplezték. Az emléket *Markup Ferencz* főmérnök terve szerint a v.-hunyadi vasgyár készítette el az áll. vasművek költségén és *Lukács József* kir. főmérnök vezetése alatt állították fel.

2. Az emlékoszlop beszentelése.

E nagyhatású megemlékezés után *Ssekely Károly* róm. kath.

lelkész áldotta meg az emlékoszlopot s szép beszédben méltatá a vulkánhágó történeti jelentőségét.

Majd Rádik István petrozsényi gör. kath. esperes és Stanka Ábrahám gör. kel. lelkész szentelték be az emléket.

Juhász Izidor petrozsényi ev. ref., Pelger Mihály ág. ev. lelkész könyörgése és Leitner József izraelita rabbi terjedelmes áldása fejezte be az egyházi szertartások megható sorát.

3. *Fanza Vazul* petrozsényi sz.-bíró, román beszédének fordítása :
»Méltóságos báró főispán úr! Tisztelt közönség!

Minden józan gondolkozású, elfogúlatlan egyén örömmel ünnepli ez évben édes hazánk megszerzésének ezredéves történeli multját; ily dicső multakkal a magyar nemzetet kivéve széles e világon egy nemzet sem dicsekedhetik.

Ezer év folyamán igen sok nevezetes ténykedés fordult elő hazánkban, mely események részint az édes haza összes elismerő fiai, részint a vármegyék közönségének kegyelete által emlékek felállítása vagy más emlékeztető alakokban lettek megörökítve.

Vármegyénk történeti eseményekben gazdag lévén, a megye közönsége sem tarthatá magát vissza ez alkalommal is folytatni történeti eseményeink legnevezetesebbjeit emlékezetessé tenni.

Ezen emlékoszlop felállításával megörökítettik annak emlékezete, a midőn körülbelül most 440 éve, vitéz Kendeffy Miklós és alárendelt harcosai vérük hullatásával kiválták a döntő és dicső csatát a törökök felett.

Drága vér omlott ki, azonban sajnos, hogy nem minden jában vagyunk elismerők!

Nyugodjatok békében ti félistenek, legyen áldott emlékezetetek.

Legyen ezen emlékoszlop a haza és király iránti hűség symboluma, legyen közöttünk testvéries egyetértés, mert nehéz megróbáltatás idején csak jó egyetértés mellett leszünk képesek édes, közös hazánkat, melyért őseink oly sok vért ontottak, fentartani.

Tünjék el a gyűlölet, pusztuljon ki az irigység körünkön, éljen és virágozzék a jó egyetértés! Eljen a haza! Eljen a király!

4. *Hollaki Arthur* alispán következő beszéddel bízta a hatóság gondjaira az emléket :

»Nagyérdemű közönség! Tekintetes főszolgabiró úr!

Hivatalos állásomból kifolyólag jutott nékem e megtisztelő

feladat, hogy az immár felavatott emlékoszlopot, mint ezen történelmi nevezetességű helyhez fűzött kegyeletünk jelét, a főszolgabiró úr által képviselt zsilvölgyi községek s ezek között első sorban Vulkán község közönségének Hunyadmegye nevében ünnepélyesen átadjam.

De nem mulasztatom el ez ünnepélyes alkalommal, miőn e vidék lakosságát vallás és fajkülömbég nékül a hazaszeretet érzelmiben a honfiúi erények kultuszánál egybegyülve látom, köszönetemet kifejezni a helyi rendező bizottság összes tagjainak, valamint mindenazonknak, kik ezen hazafias ünnepély sikere érdekében közreműködni szívesek voltak.

Meg vagyok győződve, hogy e járás közönsége, mely e helyen a haza védelmében elesett elődeink emlékére emlékoszlop felállításának eszméjét ily lelkesedéssel felkarolni tudta, méltó lesz azokhoz a dicső elődökönöz, kik a hazaszeretetben nemzetiségi különbség nélkül egyesülve, itt e helyen ezelőtt 4 és fél századdal éltüket és vérüköt áldozták a hazáért.

Meg vagyok győződve, hogy e vidék lakossága a hálás kegyeletnek jelvényét gondosan fogja úgy a jelenben, valamint a jövőben is megőrizni.

E meggyőződésben adom át főszolgabiró úrnak az emlékoszlopot azzal az óhajtással: Éljen a haza! Éljen a király!«

5. *Fanza Vazul*, a családi gyász miatt elszólított Buda Károly főszolgabiró helyett a következő beszéddel vette át az emlékoszlopot:

»Tekintetes alispán úr!

Mindenek előtt a vármegye közönségének és első sorban azoknak a kik ezen emlékoszlop felállításához szellemi, anyagi és phisikai erejükkel hozzájárultak köszönetet mondok s az emlékoszlopot hivatalosan átveszem; a nép szeretetétől meggyőződve, igérem, hogy azt úgy magam, mint alantas közegeimmel még fogom őriztetni.

Legyen ez emlékoszlop békés időben a testvéries jó egyetér és, balsorban pedig az összetartás symboluma.«

6. *Diszebéd*.

Az ünnepély végeztével bevonultunk Prokop vendéglős rögtönzött deszkasátorába, hol a petrosenyi bányatestület tagjainak előzékeny rendezése a százakra növekedett társaság elhelyezkedését

nagyban megkönyíté. Ebéd alatt a salgó-tarjáni kőszénbánya társaság zenekara válogatott programmal hangverseny-darabokat játszott el, melynek közeit pohárköszöntők hosszú sora töltötte ki. Br. Szentkereszty György Ő Felségére a királyra, Barcsay Kálmán a közszeretetben álló főispánra emelte poharat.

7. Népünnepe.

Asztalbontás után Hollaki alispán népünnepélyt rendeztetett s Todorean zsil-korojesdi román lelkész volt szives *Moldován Gergely*, *Márki Sándor* és *Herman Antal* tanároknak a Hora táncot bemutatni.

A vajdahunyadi magyar királyi vasgyár által hazaihas készeggel elkészítetett emlékoszlop felirata:

VULKAN HÁGÓ,
ÖSIDŐKTÖL MAGYARORSZÁG
HADÁSZATI ÉS KÖZLEKEDÉSI
VONALA, MELYET
HUNYADI JÁNOS
VITÉZE:
MALOMVIZI KENDEFFY MIKLÓS
ÉLETE FELÁLDOZÁSAVAL
VÉDELMEZETT 1455 KÖRÜL
A BECSAPÓ TÖRÖKÖK ELLEN.
E DICSO FEGYVERTÉNY ÉS
HATÁRVÉDELEM ÖRÖK EMLÉKEZETÉÜL
ÁLLITTATÁ EZ OSZLOPOT
HUNYADVÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE
A HONFOGLALÁS EZEREDIK ÉVÉBEN.

As ünnepély folytatása Hátszegen.

Vonatunk esti 7 óra körül ért a hátszeg-váraljai állomásra, melyet az állomás főnök fényesen kivilágítatott. A diadalkapu előtt Pietsch Sándor főszolgabíró, a hátszegi helyi bizottság nagy buzgalmú és körültekintő elnöke lelkes szép beszéddel üdvözölte az érkezőket, mely beszédre a főispán röviden válaszolt, örömenek adva kifejezést, hogy eljöhett a millennaris ünnepélyre. A város és vidék intelligentiájának szivesen rendelkezésre bocsátott kocsiján Hátszegre érkezve a kivilágított főutczán, a nemzeti lobogókkal díszített diadalkapu előtt a hátszegi tűzoltók égő fáklyákkal sorfalat állítak, a kitűnően szervezett tűzoltói zenekar pedig a Rákóczi-indulóval fogadta a berobogó kocsikat. Majd Muzsnay Béla, a város lelkes polgármestere fogadta az érkezőket szép beszéddel, melyre Szentkereszty főispán válaszolt.

Ezután a báró Nopcsa Elekné elnöklete alatt működő jóté-

kony nőegylet által a Forster vendéglőjében rendezett hangverseny következett.

Hunyadi János vaskapui győszelmének emlékünnepé Zajkány mellett 1896. szeptember 6-án.

Vasárnap, szept. 6 án, reggel 7-kor a hátszegvidéki birtokosság fogatain Totesd, Várhely községeknél nemzeti színű zászlókkal díszített diadalkapukon át a Litsek Béla és a jegyzői kar által vezetett 200 főnyi banderiumával a vajdahunyadi vasgyár személyzetének zenekara által tárogatókon sújt XVI. századi indulókkal érkeztünk Zajkányra, hol több ezer főnyi ünnepi díszbe öltözött nép várta a társaságot.

A hatalmas vasbuzogány Zajkány fölötti magaslaton áll, melyről szép kilátás nyilik a Vaskapu völgyeszorosába és a Várhály felé nyúló tágas medenczére. Rövid pihenő után felvonult a dombra a díszes közönség, melynek sorai közt ott láttuk a társulat vezetőit, a dévai és hunyadi küldöttekét, a magy. tud. Akadémia, Erdélyi Múzeumegylet, Kolozsvári Egyetem, EKE., Ethnographiai társulat küldöttein kivül Hátszeg vidékének összes főnemességét, gentry osztályát és intelligentiáját. A rendet nemzeti színű csokrokkal díszített rendezők tartották fenn, a hátszegi dalárda volt szives közreműködni.

Báró Szentkereszty György főispán megnyitó beszéde:

»Alig egy nap előtt a Vulkán hágónál felavattuk azon emlékoszlopot, mely Hunyadi legjelesebb vezérei egyikének Kendeffy Miklósnak a török ellen vivott csatáját és hősi halálát hozza emlékünkbe. Ma szenteljük fel ezt az emléket, mely hívatva leend a második ezredévre átmenő nemzedékek előtt Hunyadi Jánosnak a becsapó török hadak ellenében kivívott fényes győzedelmét az idők végéiglen hirdetni. Ha egy pillantást vetünk az itt minket környező hegyeszorúra, lehetetlen észre nem vennünk, hogy már a természet hazánk védbástyájává avatá e vidéket. Hunyadi János vitézi vaspánczállal vértezve úzték vissza az ötszörös ellenséget, de mit ért volna az aczélvérét és vassisak, ha ez alatt nem rettenthetlen bátor szív dobog s nem elszánt vasakarat aczélozza meg az izmokat. Ez a két vitézi tulajdonság tartotta fenn a magyar nemzetet az immár betöltött első ezredév alatt s az a politikai eszély és bölcsesség képezte államiságunk szilárd alapkövét, hogy a hódító magyar nem követve más nyugati nemzetek példáját, az idegen vagy meghódít-

tott társnemzetek leigázása helyett, azokat magához ölelkezve, az alkotmányos közsabadság részeseivé tette. A mint a hét vezér a Kárpátok ormain a honfoglalásra indulólag egykor vérszövetséget kötött, úgy itt e dicsőségteljes csatahelyen is a különféle nemzetiségek elesett hőseinek vére egybefolyván, egy vérszerződés jött létre a magyarok és a többi nemzetiségek között, mely szabadságát és a hazai megdönthetetlen egységét biztosította. Ennek az űsemberink vérehullásával megpecsételt testvéri egyetértésnek symbolumául álljon ez emlék az idők végéiglen s hirdesse a hazaszeretet, a trón és király iránti törhetetlen hűség magasztos erényeit.

Ezen magasztos ünnepélyt azon felkiáltással nyitom meg, melyet a győzelmes csata után Hunyadi János és derék vitézei hangoztattak: »Éljen a hazai! Éljen a király!«

i. Kun Róbert dévai főréaliskolai tanár alkalmi beszéde:

„Szabadság, itten hordozák véres zászlóidat,
Itt törtek össze rabigát Hunyadynak karjai!“

A koszorus költő idézett szavai méltán és joggal illetik meg helyet, e szép völgykatlant, mert itt lobogott a szent szabadság zászlaja, pirosra festve egyaránt a védők és támadók kiomló vérétől; itt állította meg a tizenötödik század legkiválóbb kereszteny hőse, Magyarország hadtörténetének kimagasló alakja, vármegyénk örök büszkesége és fénye, a vitéz Hunyady János azt a török hadsereget, mely betört e szép földre, hogy a szabad hazai szabad gyermeket leigázza, hogy őket rabláncra fűzve elhurczolja meszes napkeleti tájak benépesítésére!

Itt e hágón, melyet méltán nevezünk országrészünk Vaskapujának, fo'y a titáni küzdelem honért és szabadságért, nem az egyetlen, melyet a történelem e helyről feljegyzett. Itt vezet el az emberi civilizatio egyik kiváló útvonala. A legrégebbi ősidőkben, melyeknek történetét sok-sok ezer évnek soha fel nem lebbenthető ködfátyola takarja, mikor úgy az előttünk elterülő szép medenczét, mint a marosmenti síkságot, az aranykalászzal ringó Keuyérmezőt sürű őserdő borította, tört magának ösvényt az állatbőrbe öltözött ősember a Duna-völgyéből a maros sikjára. Vármegyénk területének ez őslakója kinek cserép-, csont- és kőemlékeit Tordoson és Nándor-Vályán gyöngéd női kéz gyűjtötte össze, itt jött be e telephelyek elfoglalásara. Itt jöttek be Herodotos agathirzei, a dákok ősei, kik

erdőt irtottak, országot alapítottak, fallal köritett városokat építettek s leszállottak a föld titokzatos, sötét méhébe, hogy csillogó aranyat hozzanak fel onnét! Később, kétszáz éve hija a kétezer esztendőnek, a római legionárius nehéz léptei alatt dübörgött a föld, az ó sisakján, rövid kardján csillant meg a nap fénye. Itt vivták azokat a véres, öldöklő csatákat, melyek megállapították Dáczia fölött a római uralmat és földönfutóvá tették kora leghatalmasabb királyainak eggyikét, Decebált.

És jöttek évszázadokra évszázadok és jött egyik nép nyomában a másik, elűzve a gyöngébbet az erősebb; jött a magyar is, épen ezer esztendeje annak; megvetette itt lábat, s őt már nem birta kiszorítani más, pedig jöttek még azután is; jött a rumén nép, nem ugyan mint hódító fegyverrel kezében, hanem mint békés települő, megszállva a kevésbé lakott hegyvidéket, legeltette nyájait, társa lett a magyarnak a munkában, a kivel sokszor együtt küzdött, együtt ontotta vérét új hazája védelmében. És jött a török; erősebb, hatalmasabb és vitézebb minden eddigi népnél; megdöntötte a keletrómai birodalmat, igája alá hajtotta Szerbiát, Boszniat, Herczegovinát, Havasalföldet s azután rávette magát Erdélyre, hogy itt is ő legyen az úr. De itt megtörte hatalmát a magyar-rumén nép vitézsége és honszeretete. 1442-ben történt, majdnem egy fél ezredével ezelőtt. Ez emlékezetes év tavaszán egy nagy török hadsereg jött be a Vöröstoronyi szoroson Erdély elfoglalására és kipusztítására. Hunyadi János fogadta őket a vitéz erdélyi dandárok előn Kemény Simonnal oldalán. A szentimrei és nagy szebeni kejtös ütközletekben megmutatta a hős vezér, hogy a mi kardunk éresebb, a mi karunk izmosabb mint az övé. Kiverte a támadót. Ám a győzelemhez szokott töröknek a fegyverén ejtett e csorbát ki kellett köszörílni; még ugyan azon év nyarán egy másik nagy sereg ül fel, hogy Erdélyt most már végleg birtokába vegye és a maga módja szerint megfenítse. A támadás hirtelen, váratlanul jött a *Vaskapu* felől. Hunyadinak nincs már annyi ideje, hogy összegyűjtse erdélyi hadait, csak a szomszéd megyékre, de legsőképen saját vármegyéjére számít s e számításában nem is csalódik. E vármegye lakossága az első hívó szóra fegyvert ragad, magyarok, oláhok egyaránt lelkesülen sorakoznak a vezér körül, számra ugyan csak tizenötézren, de mindegyik azzal a kemény el-

határozással, hogy életének árán, vérének hullatásával is megvédi hazájának szabadságát. Itt, ez útvonalon vezette fel Hunyadi János a vízválasztóra hős csapatát és itt, épen e mai nap évfordulóján, szeptember 6-án vívta örök emlékű csatáját, legfényesebb győzelmeinek egyikét. Maroknyi népével innét üzte el csúfosan a támadók nyolczvanezernyi seregét; a szó szoros értelmében itt törtek össze rabigát vitéz karjai.

A honalapítás ezeredik évében Hunyadvármegye közönsége br. Szentkereszty György főispán és Hollaki Arthur alispán kezdeményezésére közakarattal, egyhangúlag elhatározta, hogy e dicső győzelem emlékét külsőleg is egy emlékoszlop felállításával örökíti meg. A vajda-hunyadi vasgyár tisztikara, élén Schalát József, kir. bányatanácsossal, Markup Ferencz vasgyári főmérnök tervezése alapján díjtalannál kiállította az érczbuzogányt, melynek kőalapját Lukács József megyei főmérnök készíteté el. A felavatás a vidék és megye, sőt az egész Magyarország örvendetes részvéte mellett működik le ünnepélyesen.

Ime itt áll az oszlop, szilárd sziklaalapon az érczbuzogány, a magyar államhatalom jelképe.

Állj emlékoszlop szilárdan, megdönthetetlenül az idők végételenségeig. Hirdesd a késő utókornak az ősök vitézségét és hónszeretetét Hirdesd, hogy a magyar állam, hozzád hasonlóan, sziklán van építve, melyen, mint Krisztus egyházán, még a pokol kapui sem vesznek erőt. Fönnállásod legyen örök időkre ható felszólítás arra, hogy éljen a király, éljen a független, szabad Magyarország!«

2. Az emlékoszlop egyházi megáldása.

Lády Gyula hátszegi róm. kath. lelkész imája :

»Könyörögjünk.

Mindenható Isten, kinek tekintete ronthat és teremthet száz világot; örökkévaló Isten, kinek szemében ezer év annyi mint a tegnap; jóságos Átyánk, ki bár vétkeink miatt bűntető kezédei sújtottál, de erényeinkért áldásoddal is boldogítottál, hallgasd meg alázatos könyörgésünket és tetézzed szent áldásod bőségével ezt az emlékművet, a melyet az unokák kegyelete állított őseink hitért és hazáért halni kész önseláldozásának. Áldd meg e hazát, a melyért az ősök vére folyt; legyen áldott földjének minden hantja,

mely annyi szent hamvat takar; legyen áldott földjének minden göröngye, melyet őseink vére öntözött és munkás népeink verejtéke nedvesít; legyen áldott földjének minden családi tűzhelye, melyet vallásunk megszentel.

Áldd meg Isten e nemzetet, hallgasd meg az ő könyörgését és szorongatása idején irgalmas arczodat ne forditsd el tőle. Légy vele a jövőben, mint voltál atyáival a múltban. Adj bőséget az ég harmatából, a föld kövérségéből, hogy inség és nyomor soha meg ne látogassa. Tedd nagy és erős nemzetté és magasztald fel nevét minden időben. Ha ellenség törne reá, harczolj mellette és segítsed kivívni a diadalt. Add meg neki a te félelmed lelkét, hogy megtarthassa és visszaszerezhesse őseinek erényeit. Add meg neki a te bölcsességednek lelkét, hogy fólismerje az igaz haladás ösvényeit, nehogy erkölcsében megromolva, erejében megfogyatkozva elveszítse ezt a földet, a melyért e szent helyen apáink vére folyt. Áldd meg Ap. Királyunkat, ki bölcsességének fényével, szeretetének melegével, alkotmányos húséggel vezeti be ezt a nemzedéket a második ezer esztendőbe. Adj neki csendes országot, hű tanácsadókat, jó népet, erős hadserege^t, tartós békességet, hosszú életet, hogy népét szen'ségben és igazságban még sokáig boldogan vezérelhesse. Uram hallgasd meg imádságunkat, szeplőtlen szüz Anyánk, régi nagy patronánk, esedezzél érettünk, hogy az Atya, Fiú és Szt. lélek áldása legyen velünk mindenkor. Amen!«

Utána Nesztor Miklós gör. kat. püspöki helynök és a reá a gör. kel. lelkész áldották meg az emlékoszlopot; az egyházi szer-tartást Jánó Albert hátszegi ev. ref. lelkész fejezte be nagy áhitattal elmondott szívhez szóló szép könyörgéssel.

3. Nesztor Miklós püspöki vikárius román ünnepi beszédének magyar fordítása:

Szeretett keresztenyek és Szeretett Népem!

Mi most szent helyen állunk, egy vérrel áztatott és nagy történelmi fontosságú helyen; itt összpontosultak Erdély kereszteny hadai, hogy vítezséggel megverekedjenek a pogány ellenséggel, mely tűzzel és vassal támadta ezen dicső országot és a mely megsemmisíteni akarta a magyar szent korona ezen részének békés népeit.

Mi ma itt összegyűltünk, hogy egy szent kötelességet teljesítsünk, azon hősök tiszteletére, kik egykor a veszedelem idején

ott hagytak családot, tűzhelyet és siettek ezen szent helyre a haza-szeretettől lelkészítve, hogy vitézül szembeszálljanak az ellenséggel és hogy vagyonukat, vallásukat és a Hazát megvédjék a pogány törökkel szemben.

Összegyűltünk, mondom, hogy ezen emlék felállítása és meg-áldása által megörökítsük drága emléküket azon hősöknek, a kik vitézségükkel fényes győzelmet arattak a pogány törökök fölött, vérüket és életüket adták a Hazáért és vallásért. Másfelől olyan emlékoszlopot állítunk fel, melyről örökké leolvasható legyen a fényes múlnak dicsősége, megbámulván a jövő nemzedék őseik vitézségét a nagy tettekben, és lelkessedni tudjanak, midőn a Hazának szüksége lesz reájok.

Az 1442. szept. 6-án, ezelőtt 454 évvel, 80 ezer török kötött Schabeddin pasa vezetése alatt a Vaskapún Hunyadmegyebe, hogy elfogialják és megalázzák Erdélyt. Hunyadi János értesülvén a török jöveteléről, összegyűjtött vagy 15 ezer embert és ezen csekély sereggel elindult, hogy a pogány törököt kiüzze és ez csakugyan sikerült is neki és így ő megmenti Erdély szentföldjét a pogány török járma alól.

Szt. Augustin mondja: »magnae res magnos viros desiderant« (nagy tettekhez nagy férfiak szükségesek). Íme egy olyan nagy férfiú Hunyadi János erdélyi vajda, Magyarország helytartója, kire kire büszkék vagyunk.

Ime szeretetteim! ez hazánk azon történelmi fontosságú helye, hol egykor Erdély hadserege nyélv- és valláskülönbség nélkül, egyesült erővel, istenben való bízalomból és azon szent és szép mondástól: »dulce et decorum est pro Patria mori« (t. i. szép és nemes dolog a Hazáért meghalni) lelkészítve győzték le a hatalmas török hadsereget. Hunyadi pedig katonai érdemeink koszorújába egy hervadbatatlan rózsát tüzött, a mely által megszerezte magának a halhatatlan nevet.

Minthogy ő nagy tetteket és halhatatlan erényeket hozott áldozatul a haza és a trón oltárára, azoknak valamennyiünkben egy szent fogadalomtól és forró hazaszeretettől illetve kell gyümölcsözniök és nemzedékről-nemzedékre és fiúról fiúra átszállniok. S ha valamikor a vallás, a trón dicsőségének és a mi szeretett közös hazánknak védelme fogja igénybe venni karjainkat, akkor mintegy

felsőbb hatalom parancsszavára lépjünk, mint egykor, közös elhatározással a küzdőtérrre küllelenségeink ellen, akik megmernék támadni életünket, vagyonunkat, javainkat, vallásunkat, mert csak dicső küzdelem nyújthat győzelmet vagy dicső halált.

Aztán te! honfiú, vagy idegen, ha életed folyamán ezen bűvös-bájos vidéken útaznál, a melyet Hunyadi szelleme leng át, vagy ha ezen ma felszentelt emlék közelébe érkezel, állj meg ezen a helyen kissé, fedd le egy pillanatra fejetet és szent kegyelettel tekints rá, csodálván a múlnak dicsőségét, a mikor 15 ezernyi erdélyi keresztnység legyőzte és összetörte ezen a helyen a 80 ezernyi hatalmas török hadsereget és jusson eszedbe, hogy minden mulandó a földön, egyedül az erények és nagytettek tartanak a síron túl is és érdemesek a dicsőítésre,

Végre te hozzád fordulok égi atyáni és uram! ki bölcs és emberi elme által utólérhetetlen belátással intézed az országok és népek sorsát a földön, tekints le a magasból, nézz népeidre és országaidra és hallgasd meg a te szolgádonak ma ezen helyen hozzád intézett könyörgését.

Töltsd meg lelkünket szívünket a te kegyelmednek és áldásodnak súgarával, a melyek következtében megerősödvén, valamennyien tiszta szeretetben és testvéri egyetértésben egyesülvén; együtt működhessünk — így békében és nyugalomban fogunk előre haladni — e trón dicsőségére, közös hazánk nagyságára a mi mostani és örökös jólétünkre! *

4. *Hollaki Arthur* alispán következő beszéddel adta át az emléket *Pietsch Sándor* járási főszolgabirónak és az ünnepély tevékeny rendezőjének :

Nagyérdemű közönség! Tekintetes főszolgabiró úr!

E mai lélekemelő, magasztos ünnepély, valamint az imént elhangzott hazafias beszéd hatása alatt, mielőtt ez emlékoszlopot megőrzés és gondozás végett a főszolgabiró úr által képviselt hátszegi járás közönségének Hunyadvármegye nevében átadnám, mindenek előtt egy kedves kötelességet kell teljesítenem.

Örömmel tapasztaltuk, hogy hazafias ünnepélyünk sikérének és fényének emelése érdekében úgy e járás, valamint Hátszeg város hazafias közönsége elismerésre méltó egyetértéssel működött közre vallás és fajkülönbség nélkül, és ez által bizonyásot tett

arról, hogy a hazaszeretet és együvé tartozás érzelmei hatják át e vidék lakosságát. És midőn körültekintve, e díszes ünneplő közönség során, ezen a történelmi fontosságú helyen, hol elődeink egykor a haza védelmében egyesültek, most a hazafiúi kegyelet kifejezésére egybegyülve látom e vidék közönségét, a helyi rendező-bizottság tagjait és tisztelt vendégeinket: örömmel fejezem ki köszönetemet Hunyadvármegye és a központi rendezőség nevében a szíves fogadtatásért, valamint a helyi bizottság összes tagjainak buzgó tevékenységéért és tisztelt vendégeinek érdeklődéséért s megjelenéséért.

Ime átadom ez emlékoszlopot t. főszolgabíró úrnak! Ez az oszlop emlékeztet a múltra és figyelmeztet arra, hogy hogy a haza egykor veszélyben forgott és dicső elődeink a hazaszeretetben saj-különbség nélkül egyesülve védelmezték és mentették meg a hazát. Figyelmeztet a jövőre, hogy mindenjunknak, kik a hazának fiai vagyunk, szent kötelessége dicső elődeinek példáját követve ezt az édes anyát testvéries egyetértéssel megoltalmazni, fenntartani és utódainknak átadni.

Bizalommal adom át Hunyadvármegye nevében főszolgabíró úrnak és ezen járás közönségének az emlékoszlopot és felkérem, hogy ezt mindenkor gondozni és megőrizni szíveskedjenek; s az átadási aktust azzal az óhajtással fejezem be: »legyen ez az emlékoszlop egy boldog és szabad Magyarországnak jelvénye míg a világ fennáll!«

5. *Pietsch Sándor* főszolgabíró a hátszegi járás nevében:

»Nagyságos Alispán Uri Lelkes örömmel és hazafias készseggel veszem át járásom közönsége nevében a gondozásunkra bízott ezen emlékművet. Az örömet, mely járásom közönségének keblét a mai napon, ezen emlékmű felavatása alkalmából betölti, csak a hazafias lelkesűtség szent tüze műlja felül.

Négyszázötvennégy évvel ezelőtt őseink, dicső Hunyadi vezkrlete alatt páratlan vítezséggel, hazafias lelkesűtséggel és hősi elszántsággal e helyen verték vissza a török hadsereget, s fényes győzelmükkel megmentették hazánkat s különösen ezen vidéket az ellenség pusztításaitól és vad kegyetlenségeitől. Négyszázötvennégy év óta, minden igaz hazafi szent áhitattal meg kerestülv szoroson, s áldja a dicső hősök emlékét.

Midőn Hunyadvármegye törvényhatósága, hazánk ezredéves

fennállásának megünneplésére, dicső Hunyadi és hőseinek emlékezetére, ezen helynek emlékoszloppal való ellátását batározta el, nemcsak a vármegye törvényhatóságának, hanem különösen ezen vidéknek s a vidék összes lakónak régen táplált óhaját valósította. S bár örömmel és lelkesűltséggel tölti be a mai felavatási ünnepély minden horfitársunk keblét, a vármegye minden lakóját; legyen szabad azt mondani, hogy a mi örömkünk, a mi lelkesűltségünk mindazokét felülmúlja.

Köszönetet mondunk tehát ezen kiváló gondoskodásért a vármegye törvényhatóságának, köszönetet mondunk a törvényhatóság vezető férfiainak; és ezen szent pillanatban ünnepélyesen igéretet teszünk, hogy éber szemmel fogunk mindig őrt állani ezen magasztos mű mellett, s benne nemcsak dicső Hunyadi és hősei vitézségeknek emlékét, hanem egyúttal a lángoló hazaszeretetnek és soha nem tankadó honfiúi lelkesűltségnek szent oltárát is kegyelettel fogjuk őrizni és gondozni.

Az emlékművet járásom közönsége nevében ezennel átveszem.

Ezzel vége lett az emlékoszlop felavatásának, mely után mintegy háromszáz terítékű közebéd következett a deszkasátorban, melynek közvetlen közelében báró Nopcsa Elek, Pogány Károly, Nalácz Ákos birtokosok ajándékából tábori konyháknál vendégeskedett a környék népe; Hunyadi hőseinek ivadékai. A zajkányiak mellett, a kik között a Hunyadi név még mind tartja magát, a bukovai, klopotivai, bajesdi és lunkányi lovasalakok tüntek ki különösen a hunyadi vasgyár jelmezes tábori zenekarával. Az ünnepélyről felvett fényképek-ből kettő a Vasárnapi Ujság 1896. okt. 20. számában meg is jelent.

A vaskapui emlék Zajkánytól a Vaskapuhoz haladólag az első magaslat útbevágásától balra áll s a vulkánihoz egészen hasonló.

VASKAPU.

HUNYADI JÁNOS
TIZENÖTEZER VITÉZÉVEL
AZ 1442-KI Szeptember 6-ÁN
E SZOROSBAN VERTE SZÉT
SCHABEDIN BEGLER BÉGNEK
ERDÉLYBE NYOMULÓ
NYOLCZVANEZER FÖNYI HADSEREGÉT
A DICSÖ FEGLYVERTÉNY
ÖRÖK EMLÉKEÜL
ÁLLITTATÁ EZ OSZLOPOT
HUNYADVÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE
A HONFoglalás EZEREDIK ÉVÉBEN.

ALKALMI BESZÉDEK

HUNYADMEGYE II IK MILLENNÁRIS KÖZGYÜLÉSÉN 1896. OKT. 15.
PATAKY LÁSZLÓ FESTŐMŰVÉSZMÉL MEGRENDELTE HUNYADI JÁNOS
KÉP LELEPLEZÉSI ÜNNEPÉLYÉN.

1. Báró Szentkereszt György főispán megnyitó beszéde.

Egy nagy név örököse, legyen az egyén, testület vagy megye, csak akkor méltó ezen név viselésére, ha őseit tiszteli s a neki díszűl szolgáló nevet ki is érdemelni igyekszik. Megyénk a nagy Hunyadi nevét és címérét viseli s a múltban a csatáren, a jelenben a modern haladás, a tudomány, ipar terén igyekszünk e nagy névre rászolgálni.

Hazánk ezredéves fennállásának megünneplésében Magyarország megyei között Hunyadmegye a legtevékenyebben sietett részt venni. Egyebekről nem is szólva, az országos kiállításon az elsők között foglal helyet. Saját erején állított két diszes emlékkel örökítette meg a dicső Hunyadi János diadalmas harczainak emlékezetét azokon a csatáreken, melyeken a nemzet fiai különbség nélkül együtt ontották vérüket a trón, haza és vallás védelmében. Ezrek vettek részt ezen magasztos ünnepélyeken annak bizonyiságául, hogy az utódok az ősök iránt tartozó kegyelet megnyilatkozásában is együtt éreznek. Millennáris ünnepségünket méltóbban nem fejezhettük volna be, mint az által, hogy annak a feledhetetlen hősnek, a kinek nagy neve és dicső címere ékesíti megyénket, harczba vonulását festményileg is megörökítetve, ezen emlékképet ma ünnepélyesen leleplezzük.

A megjelenteket üdvözölve, az ülést ezennel megnyitom, s felhívom Réthy Lajos kir. tanácsos urat a Pataky László festőművészünk Hunyadi János hadbavonulását ábrázoló festményének felavatására szánt beszéde elmondására

2. Ünnepi beszéd.

Irta és elmondotta Réthi Lajos kir. tanácsos, Hunyadmegye kir. tanselügyelő Pataky László Hunyadi János harcza vonulását ábrázoló festményének felavatására 1896. évi október 15. ünnepi közgyűlésen.

Hosszú és eseményekben éppen nem szegény történelünk folyamán a maga nemében első azon ünnepély, a melyet itt ma ülünk.

Ezen vármegyeház díszes falait mától kezdve nemcsak múlt idők tekintélyes főispánjainak arcuképei, hanem egy művész ihlettől származó, művész kezével megalkotott történelmi festmény is fogja díszíteni.

Reméljük, hogy ez csak gyors egymásutánban kiegészülő nagy értékű sorozatnak első száma és mi is tovább haladhatunk a magasabb nemű mivelődés azon útján, a melyre ráléptünk és a melyen a történelem vezérnájai halhatatlanságukat biztosították.

Athenének, Rómának egykor hatalmas népeit, Spanyolország büszke arabjait rég elseperle az események árja; de emlékök él, mint tenger habjaitól elborított város kiemelkedő tornya, él örök szép költészeti költézetükben, bámulatot keltő építményeikben, szobrászati és festészeti remekeik kincseiben. Ezek hirdetői az ő magos szellemeknek és nevelői a terger habjaiként egymásra toluló emberi nemzedékek sorozatának.

Mi magyarok még csak most, rövid idő óta kezdjük gazdagítani az emberiség ilyenmű kincsesházát, mert ezeréves európai történetünket kevés kivétellel a létfentartás küzdelmei töltötték be.

Fegyverek zaja közül elmenekülnek a műzsák és nekünk alig lehetett letenni a segyvert, mert a világ mind a négy tája felől ismételve ránk zuduló támadások folytonos védelemre kényszerítettek. És ha olykor szünetelt is a kúzdelem, pihenésünk a kifáradás aléltsága volt és nem idegeneket edző nyúgovás.

Már voltak, a kik azt hitték és hirdették, hogy a magyar-saj magasabb rendű szellemi tevékenységre nincs is alkotva. Saját vetrőnkől támadoit főbefolyású testvéreink tagadták meg, hogy szellemünk egyetemes kifejezője, a magyar nyelv, alkalmas volna ország-kormányzásra és fejlettebb szellemi élekre.

De elkövetkezett az erők összegyűjtésének korszaka. Egy pillantás elég volt azon nagy távolság kimérésére, a hová szeren-

csésebb népek előttünk eljutottak. Nyomban következett az erős elhatározás, az alkotás vágya és az erő megnyilatkozása. Gyors és nagy lépésekkel indultunk a századok alatt kifejezetten távolság betöltésére. Petőfi, Arany és Jókaival a világirodalom útmutatói közé emelkedtünk egyszerre. Csodás gyorsasággal mintegy a földből kinőtt nagyszerű fővárosunk és a kiterjedett vidék annyi szép alkotása, legközelebbről a királyuktól magasztalt vaskapui munkákálatok építészeti tehetségünket hirdetik. A főváros ékes terei s Pozsonytól Brassóig a széles nagy magyar hazai megtelnek szobrászati remekekkel. A festészet terén pedig rátermett kitüinőségek díszes hosszú sora vívia az Olympust, saját nevének fényeért, hazája dicsőségére. Az egyes fejeket díszítő lángsugarak glóriává fonónak és Pannónia fennkolt homlokát ragyogtatják.

Ki merné kétségebe vonni hivatásunkat, midőn Munkácsyt és Zichyt iránykodás nélkül magasztalja már az egész világ?

Helyes gondolat volt az Wlassich vallás- és közoktatásügyi minisztertől, midőn arra szólította fel a törvényhatóságokat, hogy eme dicsőséges ezredévi fordulót egyéb alkotások és ünneplések mellett festészeti művekben is tegyék emlékezetessé, messze jövő időkre kihatová.

Hogy helyes volt, tanúsítja a visszhang, a melyet mindenütt keltett; tanúsítja a nemes verseny, a mely felpezdült mindenfelé.

Hozzánk is elhatott és kebleinkben fogékonyusra talált a felhívó szózat. És a mint ráirányoztuk gondolatunkat, nem azért jöttünk zavarba, mintha nem volna a festő ecsetjére méltó tárgyunk; hanem éppen a tárgyak bősége zavarta választásunkat. Mint az édes anya, aki gyötrelmes tépelődésben van, hogy a megkészített egyetlen szép ruhával sok szeretett gyermeket közül melyiket diszítse.

Nem voltunk úgy, mint ama nyugati ország, a mely gazdag vagyonban, művészeti érzékben és jeles művészekben; de nagyszámú műtárgyairól azt kérdezik, hogy ugyan kit és minő jelenséget ábrázolnak azok.

Minket, csupán megyénket is, elhalmozott a jóságos természet saját gazdag változatú remek alakulásaival. Népünknek sokféle megjelenése történelmi fejlődést és gazdag lelki életet tüntet fel. Hát e föld történelmének annyi lélekemelő jelenete!

Trajánt festessük-e, a mint leküzdve a nyers, de erőteljes dákokat, római miveltséggel nemesítette meg e földet? A dévai várat-e, Ottó királytal, a ki könnyen elveszített koronáját siratja? Verbőczyt-e, a ki nemzete törvénykönyvét alkotja? Dávid Ferenczczet, a ki nyughatatlan hitújításáért rablánczok között senyved? Martinuzzit festessük-e, a ki kardot kötött a bibornoki palást fölé és hol a törököt, hol a németet üzte ki e földről; okosságával pedig mint a kettőnek hatalmán túljárt: hogy megmentesen legalább egy darabka független magyar birodalmat? A zajkányi és kenyérmezei harczokat-e, a melyeken »magyar, székely, szássz és oláh egyesülten diadalmaskodott az országdúló török felett«? Bethlen Gábor dicső nemzeti ndvarát-e, a melynek itt volt bőlcsője és ma is érezzük még melegítő ragyogását? Avagy a félistenek ama csatáját, a melyet törékeny lengyel hős vezetése alatt öröök dicsőséggé tett a magyar vitézség, itt ama hid körül, a melyről meg volt mondva, hogy ha nincs hid, nincs haza?

A megye közönsége megbecsülte a kebelében alakult és megizmosodott történelmi társulatot, és attól kért véleményt a témara nézve.

A történelmi társulat nem habozott, nem vitatkozott, hanem egyhangúlag, ellentmondás nélkül jelölte Hunyadi János korát, abban éppen a nagy hős harczra vonulását. És a társulat ajánlatát egybehangzó lelkedesdéssel tette magáévá a vármegye közönsége.

Minő korszak! A keresztény világ szem: Magyarországon csüngött és pedig nemcsak az óriási küzdelem iránti érdeklődéssel, de azon tudattal és szorongással, hogy saját sorsa is ezen küzdelmekben dől el. Magyarország sorsát pedig Hunyadmegyéből irányozták, abból a vírból, mely régi dicsőségünknek maradandó hirdetője; az a hős, a kinél dicsőbb nem láta napvilágot egünk alatt.

Mily lóveset pihenhetett remek szép várában! Mily gyakran kellett hadba vonálnia család, vallás és a haza védelmére!

Midőn a nevét fentartó törvényhatóság első történelmi képét megfesteté, más téma választania nem is lehetett volna.

Hivatott művészért sem kellett idegen földre mennünk. Itt növekedett közöttünk, velünk ugyanazon levegőt szítta, a hagyományoknak ugyanazon ihlettevel telt el az ifjú művész, aki szép tehetségét kitartó tanulmányokkal fejlesztve, már is országos becsülésben részesülő nevet szerzett.

A megbízást elfogadta és a képet elkészítette lelke szerént.

Ime, ott elől a dicsőséges alak, a mint a történelem hiven ránk hagyta. Arczán magasztos komolyság, mint a ki tudja, hogy sikerétől ezrek és milliók üdve függ; tudja, hogy azt a nagy feladatot rajta kívül más el nem végezheti. Háta megett az elválaszthatatlan barát, Kapisztrán a szent kereszttel. Ama keresztert és a kereszt alatt, családért, becsületért, hazáért folyt az alig szünetelő élet-halálharcz. A hős körül történelmüük lapjain megörökített hűséges társai. Mit tudom én, hogy Szilágyi, Kemény, Kendeffi, Kanizsay, Rozgonyi, Madarász, Móré vagy kik azok, a kik e képen melléje vannak festve? De azt tudjuk, látjuk, érezzük, hogy mindenjájokat áthatja a hivatás magasztossága és a vezér személyébe helyezett bízalom.

Hátúl, a várból kijőve, névtelen hősök hosszú sora, a kiknek egy része talán már ezen csatában vérével fogja szentebbé tenni a haza földjét; más része babérral tér vissza és hosszú időkön át virágzó családok alapítója lesz!

Isten áldja meg ezt a hazát és ezt a megyét békességgel, gazdagsággal, műveltséggel, hogy mentől több magasabb fokú alkotást hagyhassanak az utónemzedékre!

Isten segítse meg az ifjú művészt; vezesse sikerről-sikerre, hogy díszünk legyen és neki magának öröm az élet!

TÁRSULATUNK 1896 ÉVI MÁJUS HÓ 25-ÉN MEGTARTOTT MILLENNÁRIS KÖZGYÜLÉSE.

Társulatunk 1896. május 25-én Déva város és Hunyad-megye előkelőségeinek s föleg díszes hölgyközönségnek részvételével ünnepelte meg a millenniumot. A megye főispánja báró Szentkereszthy György, nyugalmazott főispánja Pogány György, Hollaky Arthur alispán, dr. Sólyom Fekete Ferencz kir. törvényszéki elnök, báró Józsika Lajos, Réthy Lajos, Dobay Károly kir. tanácsosok, Barcsay Kálmán, Pogány Károly országgyűlési képviselők, a helybeli összes hivatalok, testületek, az állami főrealiskola, tanító-képezde, polgári leányiskola tantestületei, ifjúságainak küldöttei mellett, az Erdélyi Múzeum-egylet képviseltetett dr. Ferenczy Zoltán egyetemi könyvtári igazgató, a m. tud. Akadémia nevében dr. Márki Sándor és Téglás Gábor, az alsó-fehérmegei történelmi és régészeti társulattól dr. Balás Endre, dr. Kórody Péter gyulafehérvári theologai tanárok, az E. K. E. nevében Hóry Béla kolozsmegyei árvaszéki elnök hozták meg az illető társulatok üdvözletét hazafiúi áldozásunkhoz.

Millennáris ünnepélyeink jelentőségéről.

Dr. Kuun Géza gróf elnöki megnyitó beszéde.

Tisztelt közgyűlés !

Az életerős intézményeken, mint a szinára nyon, nem fog a vasérczet megemészítő rozsda, s azokon meg nem teremhet a régi köveket lassan elborító s majdan felrepeszítő moh. Életerős intézmény az, mely feszülékeny s nem merev, alkalmazható a külvilág áramlataihoz s nem mereven ellentálló, áthasonlító s nem ellőkő, fejlékeny és fejlesztő, — azon intézmény, mely e tulajdonságainál fogva időnként megújulhat, tökéletesíthető s mindenkorral hűnek marad alaptermésetéhez. Ilyen életerős intézmény hazánk alkot-

mánya nagyjában s egészben, mely dacolni tudott az időnek mindeneket megőrlő vas fogával. Ha alkotmányunk elévült intézményeit kutatjuk s vizsgáljuk, a politikai archeologia terére lépünk, olyat keresünk, a mi volt, működött s nincs többé, s mint a régészeti korszakok valamelyikének leletei azon idő műveltségi szükségleteinek megfelelők voltak s talán még egy régibb idő kulturhatásai alatt kezdetlegesebb s egyszerűbb szerkezetből idomultak s keletkeztek s utóbb a következő korszakok vagy divatok hasonhasználatú tárgyaira is befolytak, úgy az intézmények is szorosan összefüggnek saját idejük szellemével és ha ennél régibb időkre vezethetők vissza, egész eredetökig belső kapcsolatban vannak a bennök és átalok megnyilatkozott nemzeti szellemmel s a belőlük fejlett intézményekben határozott nyomuk még mindig meglátszik félreismerhetetlenül. Ha az illető régészeti tárgy idegen minták után készült vagy valamely szóban forgó elavult jogi intézmény részben vagy egészben kölcsönvétel, minden esetben, pedig mennyire különböző a kettő, egyaránt az összehasonlító archaeologia szabályai szerint kell eljárnunk, hogy a külföldi minták feltalálhatók, az átvétel módsza s útjai meg tudhatók s ha utánzásról van szó, az említetteken kívül, az utánzásnak hánrysze megállapítható legyen.

A magyar politikai intézmények esetében azt látjuk, hogy az idegen intézmények ép úgy mint az idegen — vagy kölcsönszavak, sőt még az idegen helynevek is, és leginkább az olyan helyek nevei, melyekkel őseinknek gyakori érintkezéseik voltak, alkalmazkodtak a magyar nemzeti szellemhez, és ha erre analogiát keresünk a nyugat-európai népeknél, azt leginkább az angoloknál találjuk meg. Igy p. o. a magyar várispánság nagyban különbözik a szláv *zupania*-tól, illet. a *zupa*-tól, mely a törzset s valamely törzstől lakott területet jelentette s a várispán sem az volt, aki a *zupan*, szlávul törzsfőnök; maga az *ispán* név is egy olyan szóalakot mutat, mely a szláv alakból nyelvünk hangtani igényeihez képest változott.

Ezer éve lesz annak, hogy Árpád, a fővezér s a vele szövetséges törzsfejedelmek őseinket e tejjel s mézzel folyó Kanaánba vezették. Még a gondolat is elfárad a tíz hosszú évszázad átölelése köz! Mi volt eredetileg népfajunk alkotmánya? Hogy a maga ősi szerkezetében igen egyszerű volt, nem szükséges mondani. A közélet hova tovább mind több igényt támasztott s mind bonyo-

lúltabbá lett s ez okon az alkotmánynak is bővülni kellett s túlterjeszkedni eredeti szűkes határain. A nomád népek törzsszervezete a magyaroknál a kazar és sassanida-perzsa befolyás következtében egyeduralmivá változott át, még pedig ugyancsak a kazar s perzsa mintának megfelelőleg olyaténképen, hogy a khán vagy főfejedelem tulajdonítmányaiból nehány jelentékeny átruházatik egy más egyénre, a ki kormányoz s a hadserget vezeti; ezek egyikét a magyarok *kendeh*-nek másikát *dsila*-nak (*gylas*) neveztek, mert Konstantin szerint is így neveztetett az Árpád utáni főtiszt.¹ A fennebbiekben vázolt szervezet Árpád uralkodása alatt s halála után némely változást szenvedett, úgy mint a nagyhatalmú Árpád hatalmából mit sem adott az ő korabeli *dsila*-nak, kiről krónikában említés sem történik. Halála után, Zoltán vezér idejében a fejedelmi hatalom ismét javább lesz s Zoltán három évvel halála előtt kifárasztva az uralkodás nehéz gondjai s a népét ismételten ért csapások által, 947-ben a fejelelemségről lemondott.

Fia, Taksony idejében ismét van szó *gylas*-ról *Gyula*, Horka fia, Töhötöm unokája személyében. Végre fajunknál a főhatalom a nyugati királyságok mintájára olyanná lett, a milyenük azt Szt. István első királyunk uralkodása mutatja, de a királysággá illetéenképen átidomult, átváltozott főhatalom azután is megtartotta a törzsrendszerben gyökeredző eredetének lényegét, melyben a törzs áll fönökéhez. Ősi alkotmányunk egy évezred alatt igen sokban és igen sokat változott; jogi szokásaink s intézményeink nem egyike romba dült, ámde mint a középkori Róma nem egy épülete a régi Róma omladékaiból épült, úgy e romok egy részét a későbbi nemzedék felhasználta az újabb intézmények felépítésére s lettek s lesznek alap- és szegletkövei a jövendő alkotásainak. Az, a mi örökk, az az intézmények szellemme, ez tülélte a romokat s áthatja törvényhozásunk újabb alkotásait is. minden igyekezettel azon kell lenünk, hogy a szellem sértetlenül, változatlanul fennmaradjon a közélet sokféle változásai közt, mert ha elhanyatlak, elhanyatlunk vele együtt; ha változást szenved, mi is változunk s nem leszünk többé azok, a kik nagy emlékű őseink voltak. Magyarország túlélhetné mind ezt, de csak névszerint volna Magyarország, mint

¹⁾ L : de amd. imp. 40 f. A *gylas* után a *Kirikus* következik.

annyi régi országnév, boldog is lehetne, de magyar nem volna többé. A törvényhozás, a végrehajtó hatalom, a magyar közélet, a társadalom minden tényezője, szerve, e nemzeti szellem részesse, kifejezője, közvetítője, fenntartója legyen! Hassa át e szellem az iskolát, tanácstermeinket, a köz- és magánélet épületeinek falait, palotákat s kunyhókat, ifjat és öreget egyaránt lelkesítve, az ifjú lelkébe nemes szándékok termékeny magvait elvetve, azokat, kiket az évek súlya lenyom, gyermekkoruk álmaira, az ifjú évek törekedéseire, a férfikor munkájára emlékeztetve.

A tudományok művelése közt is lássék meg rajtunk, hogy magyarok vagyunk, hű fiai a szeretett hazának, mert nem áll az, hogy a tudományok művelése csupán kosmopolitizmus lenne s hogy ennek a nemzeti lélekhez nem volna semmi köze.

Nagyon csatlakoznak azok, a kik azt hiszik, hogy napjainkban csupán csak a közműveltség terén hátramaradt népek őrizték meg s őrizhették meg szellemi sajátságaikat, hogy az eredetinek maradt népszellem egyedül ezek szellemi munkásságában nyilatkozik s hogy minden előre haladt nép eredetisége immáron a vadon termő népköltészet birodalmára szorítkozik.

A nemzetek a gondviselés által számukra kijelölt úton járnak, nemzeti missiójukat teljesítik, miidőn tudósaiak szellemi életök saját irányához képest mozdítják elő a tudományoknak minden nemzettel közös érdekeit. A tudomány nem valami régi pénz, melyet egyik korszak a másiknak megőrzés végett ad át, hanem a forgalon pénze, melyre a közszellem saját bélyegét nyomja.

Oly nép, mely évezredes fennmaradását hazájában oly buzgón, oly lelkesen ünnepli meg, mint a magyar, mely ősi hazáját oly régtől fogva kutatja, keresi mindenütt észak tartományaiban vagy messze keleten, mely nyelvét annyira félti, mely a hazai történelmet oly kiváló előszeretettel tanúlmányozza, mint nemzetünk, egy oly nép hű marad eszményileg önmagához, nemzeti szelleméhez s ilyetén-képen hatalma súlypontját megtalálja önnönmagában.

Magyarországon kívül csak az egy római birodalom tartotta meg évezredes ünnepét s Claudius császár mintha sélt volna attól, hogy a birodalom nem éri el milleniumát, betelte előtt kétszáz ével a város alapításának 800-ik évét nagy ünnepélyességgel ülte meg. A »carmen saeculare« évszázadok meglétét ünnepelte s

ebben a költő a mezőknek termékenységet, a nyájaknak szaporodást, az ifjak részére jó erkölcsöket s az öregeknek csendes nyugodalmat kért az istenektől. Hogy miképpen ünnepelte meg Philippus császár Róma millenniumát, megtudjuk *Julius Capitolinus* következő szövegéből: Mindazon állatok, melyek Gordianus császár egy évszáz elteltét ünneplő gladiatori játékaiban a küzdtérre bocsátattak, u. m.: 10 jávor, 10 tigris, 60 szelidített oroszlán, 30 szelidített leopard, 10 hyena, 1 víziló, 1 rhinocerus stb. és ezer pár fiscusi gladiator szerepeltek Philippus gladiatori játékaiban is, midőn maga és fia consulatusi évében a város alapításának ezredik évét ünnepelné.¹ Mily nagy a különbség a tudományokban, művészetben, állambölcsességen annyira előrehaladott Róma s a mai Magyarország millenniumis ünnepségei között, azok a gladitorok embertelen legyilkoltatásában érik el tetőpontjukat, mert hiszen Capitolinus nyilván mondja Philippusról, hogy *vel dedit vel occidit*, ezek a philanthropia műveiben nyilatkoznak s örökítetnek meg. Ebben az egyben is világosan áll előttünk a két műveltség közti felettesebb nagy különbség, ebből az egyből is világosan látjuk, hogy a jelenkor művelt népeinek kulturája mennyire felül áll, mennyivel meghaladja az ó-korét.

A valódi humanismus kétségen kívül a kereszténység fejleménye s tőle elválaszthatlan. De nemcsak humanismus, hanem kegyelet is jellemzi hazánk évezredes ünnepélyét. Hőseink szülöttéházait, sírjait, a dicsőségtől körülragyogott csatatereket a kegyelet emléktáblákkal, emlékjegyekkel látja el, — így megyénkben *Bethlen Gábor* szülöttéházát, *Maros Illyén*, a *vulkáni* és *vaskapui* ütközet helyét. Reméljük, hogy ez év nem fog a nélkül eltelni, hogy Déva és Szászváros valamely piacza vagy utcajára *Kún Kocsárd* gróf nevéről ne neveztetnék el, aki oly hoszsú időre kiterjedt áldásos élete alatt oly sokat tett megyénkben a művelődés, közjólét felvirágztatására s a kiben a faji érzés oly élénk és tevékeny volt.

Az élőkről millenniumis fák kereszteltetnek el s ez így jól van, ámde azokról sem szabad megfeledkeznünk, kiket földi szemünk nem lát ugyan többé, de a kik magokról nagy emlékeket hagytak hátra életük művében. Társulatunk is bizonyára megérdemli, hogy

¹ L. vit. Gordiani III,

az érdekeivel való foglalkozás az új ezredév programjából ki-ne szorújon. *Állandó múzeum helyiségre s ásatási évi segélyre felettébb igen nagy szükségünk van s úgy az, mint ez el nem halaszthatók későbbi időre.*

A tudományok jellegéje: *munkában az élet.* E jellegét tartjuk mi is s követjük és hívek leszünk hozzá. De a munka tartós s folytonos s kell, hogy a kifáradt munkások helyébe mások lépjenek.

Megyénk ifjai közül azok, kik a történettudomány s a régészeti iránt kedvet éreznek magokban, tegyenek millenánis szent fogadást, hogy e tudományokat komoly igyekezettel művelendik s közreműködésük által társulatunk fennmaradását biztosítandják.

A magyar tud. Akadémia és az »Erdélyi Múzeum-egylet« elejétől fogva társulatunkat igen becses pártfogásukban részesítették s rokonszenvük jeleivel kitüntettek e mai napon is, miőn amaz dr. Márki Sándor és Téglás Gábor, emez pedig tudományos irodalmunk egyik igen érdemes bajnoka, jeles tudósunk dr. Ferenczi Zoltán személyében képviseltette itt magát.

A társulatunkhoz úgy a helyre mint időre nézve legközelebb álló alsó-sehérmegyei tört. s régészeti társulat szintén elküldte képviseletében két igen érdemes tagját, dr. Balás Endre és dr. Koródy Péter theol. tanár urakat.

Tiszteletbeli tagjaink közül szerencsénk van hazai történelmünk kitűnőségét, dr. Márki Sándor egyetemi tanát urat mai díszközgyűlésünkön láthatni.

Fogadják mindenájan s mindenkor, kiket ide igazi érdek vezetett, társulatunk nevében legmelegebb üdvözletünket.

Ezzel a hunyadmegyei tört. és régészeti társulat millenniumi díszközgyűlését, illetőleg XVI. közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

Európa politikai constellatioja a honfoglalás idejében, 896-ban.

Dr. Márki Sándor tiszteleti tag felolvasása.

Nem sokáig tartott a frankok birodalma, az a germán királyság, mely a nyugatrómai császárság hagyományait kivánta föl-elevenítni. A IX. század folyamában különös figyelmet érdemelnek azok, a mikből Nyugat-Európa főbb államai alakultak. A Karolingok császárságának német, francia olasz és spanyol birtokai közül egyedül *Olaszország*, s néha *Aquitania* volt az, mely megközelítette

egy külön nemzeti királyság eszményét. Éjszaki-Gallia és Közép-Németország egyaránt *Francia* volt; s mindamellett, hogy egyikben román, s a másikban német nyelven beszéltek, Nagy Károly idejében tulajdonképen semmiséle nemzetiségi különbség sem volt a kettő között. A császárság felosztásának tervei közt senki sem javasolta, hogy különválaszszák *Neustriát* és *Austrasiát*, vagyis Nyugati- és Keleti Franciát. Ellenben Olaszország külön királyság volt, ha a császár felsősége alatt állt is; és egyszer-másszor külön alkirályság volt Aquitania, mely nagyjából a Loiretől délre levő Galliát foglalta magában. Ez a *provencal* vagy *langue d'oc* vidéke, azé a nyelvé, mely délselé egészen az Ebroig terjedt. A Jámbor Lajos, Nagy Károly utóda idejében tervezett vagy végrehajtott osztozkodások idejében történt az első *nemzetinek* mondható osztály Germania és Gallia közt s az első olyan államalakulás, mely valamennyire megfelel a mai Francziaországnak.

Ezen osztozkodások közt legrégebb a 817. évi, a mikor a császárság belséjében két alárendelt új királyságot alakítottak. Lajos és Lothár ekkor kapta meg a germán és a gall Franciát, Burgundia nagyobb részével együtt. Délnyugati Gallia, vagyis tágasabb értelemben Aquitania, Septimania és Burgundia parti részeivel egyettemben, alkirálysággá alakult át; délnyugati Germania, Bajorország s a rajta túl levő karantán vidék pedig szintén külön alkirályság lett. Italia maradt a harmadik rész.

Mindez legkevésbbé sem felel meg a mai Francziaországnak. Inkább az a szándék nyilvánul benne, hogy oly osztatlan frank királyságot állitsanak, melynek Germania, Gallia és Italia csak részei. A későbbi osztály alkalmával azonban Lajos fiának, Károlynak adván Neustriát s a következő (838.) évben, aquitaniai Pipinnek halával, Aquitaniát is, tehát két királysága lévén már Károlynak, megtörtént az első lépés Francziaország megalakítására. Az így alakult királyságnak azonban még nem volt neve s az még nem teljes nemzeti osztályt. A királyság nyelve főkép román volt ugyan, de a nyelv határai egyelőre nem jöttek számításba. Ekként inkább véletlenül alakították az egészet, hogy Lajos egyáltalán kielégíthesse legifjabb fiút. Még sem lehet kétségbenvonni, hogy ez az elhatározása adott alkalmat a tulajdonképeni Francziaország megalakítására.

A 843. évi verduni szerszódés már határozottabban tünteti fől azokat az elemeket, melyek Európának mai politikai térképein annyira szembeszökők. Itt már olyan királysága van Károlynak, mely, a Lothár alatt álló burgund és germán területekkel kiegészítve, megfelel a mai Francziaországnak s magában foglalja Neustriát, Britanniát, Nyugati-Franciát, Burgundia éjszak-nyugati részét, Aquitaniát, Gascognet, Septimaniát, sőt a spanyol határgrófságot is. A régi Francia legkeletibb részéből egészen a Rajnáig, délen Burgundia nagyobb részével s az Alpoktól délre Olaszországgal le egészen Beneventumig Lothár birodalma, Lotharingia terjedett, míg ettől keletre a szlávok és az avarok földéig először lép elénk határozottabb alakban a későbbi Németország Saxoniával, Keleti-Franciával, Alamaniával, Bavariával és Carinthiával.

A két nagy állam közé ékelődő Lotharingiának, a körülmények szerént, utóbb nagyrészt vagy az egyikbe vagy a másikba kellett olvadnia ; így pl. a 870. évi osztálynál Lothár utódának, II. Lajosnak része egészben véve csak az é. sz. $47\frac{1}{2}$ -ától délre kezdődik, míg attól éjszakra Lotharingia a Greenwichtől keletre számított 6 foktól nyugatra Franciaországhoz s attól keletre Németországhoz tartozott. »Gondolt-e Németország arra — kérdezi egy német író Magyarországnak az ezeréves ünnepre való készülődéseirol emlékezve, — gondolt-e arra, hogy a verduni, vagy a 870. évi szerződést máskép ünnepelje, mint történelmi megemlékezéssel ? Pedig ezt joggal lehet nevezni a politikai Németország szülörájának.« De még több joggal lehet nevezni a 887. évi osztályt, melynek legjellemzőbb újítása, hogy elősmerte a 880. és 885. évi változásokat s Itáliától teljesen függetlenül alkotta meg a Burgund-királyságot, mely Franczia-, Német- és Olaszországgal egyetemben csak mostantól szerepel külön, független királyság gyanánt. Sőt, közelebbről vizsgálva a dolgot, az összetartozás tudata még ezentúl is megmaradt s mindenmellett, hogy a dynastia megoszlott, róluk ezentúl is mint egy birodalom tagjairól emlékeztek. »Arnulf — írja egy ó-angol krónikás — a Rajnától keletre levő földön lakott ; Rudolf a középső királyságon uralkodott ; Oda (Odo) a nyugati részen ; s Berengár és Guido a lombardok földjén s a hegység aljában levő országon.«

Az az eszme tehát, mely Nagy Károly szeme előtt lebegett, midőn római birodalmát megalakította, az egység eszméje nagyon

is hamar megbukott s a földrajzi határok politikai határokká kezdték átalakúlni. Küzdött ezzel az egységet zavaró körülménynyel maga a spanyolországi arab khalifaság is, melyben, mint a mohammedanismusban most már mindenütt, a geographiai tekintetben kedvező alakulatú vidékek egyáltalán érvenesülni törekedtek s az állandóságot egyesegyedűl a kelet-római birodalom képviselte. Az éjszaki szélesség 45. fokától odább éjszakra s a Greenwichtől számított keleti hosszúság 15. fokától odább keletre levő birodalmaknak részint nem volt helyi középpontjuk, részint gazdátlan területek voltak, melyeken nomádok tartottak hosszabb vagy rövidebb időre szóló pihenőt.

Azonban, mint épen az egykori frank birodalom szétbömlásásának vázlatos története mutatja, ha nem kedvezett is az idő az erős kormányú nagy birodalmak alakulásának, viszont a nomádéteknél is mind szűkebb területre kellett szorúlnia. A népek az imperiumtól s a természeti népek állapotától egyaránt irtózva, szinte lázasan fogtak külön kisebb államaik és országaik megalakításához és a IX. század második felét az országalakítások klasszikus korának nevezhetnők.

Ekkor, 857-ben alakult *Brittania minor* (Bretagne), mely különben mint Francziaország része nem jön külön számításba; 862-ben Oroszország, 871. Velencze és Nagy-Morvaország, mely azonban egy negyedszázadig sem állt fenn, 875. Norvégia, 878. Angolország, 879. Alsó-Burgundia, 885. Alsó-Lotharingia, mely azonban önállását csakhamar elvesztette, 888. Franczia- és Oaszország s. Barcelona, 889. Felső-Burgundia, 895. Besenyőország, 896. Magyarország, 900. táján Dán- és Svédország, s 905. Navarra. Az Európában a IX. század végén fennállott 33 monarchikus szervezetű államból tehát, mely összesen több mint 3 millió km²-t, vagyis Európa területének egyharmadát foglalta magában, 17 s így több mint 50% Magyarországgal egyidőben alakult meg.

Ázsiának és Afrikának abban a részében, melyet Európa térképein dél- és keletfelé közönségesen feltüntetni szokás, 12 független államból 3 (a Karmáták s a Szadsiták országa és az új Arménia) szintén 885—900. közt alakult.

Területek, melyek régibb nagy államoknak — pl. a Görögcsászárságnak, a Frank-birodalomnak, az Arab-khalifaságnak, vagy

a Kazár-khánságnak - tagjai voltak, az anyaországból kiváltak és függetlenségre törtek; mások ellenben, hol a politikai szervezetnek eddig semmi nyoma sem volt — különösen a normannok és a szlávok vidékein — egyáltalán most kezdték meg az államéletet. Az a forrongás és az a pezsgés, mely ennyi változással járt, a régi birodalmakat is arra figyelmeztette, hogy szervezetöket kiegészítsék, erősítsék. Így Görögország szintén ekkortájban, Bölc Leó idejében (886—912.) rendezte újra közigazgatását s 25-ben állapította meg a kormányzóságok, a thémák számát. Némelyik ország pl. Lebedia Etelköz, Nagy-Morvaország, Alsó-Lotharingia, alig keletkezett, gyorsan meg is szünt és egyszerűen történeti fogalom lett. Európa 33 országa 64 s Ázsia és Afrika határos 12 országa 28, összesen tehát 92 ilyen kormányt olvasztott magába.

Sok helyütt azonban szó sem lehetett az államéletről. A szlávok pl., kik valami 15 milliónyian lehettek, az általuk megszállt közel 1.650,000 km² területen csupán 4 országot alkottak, mintegy 37 helyen azonban egyszerűen csak törzsekben éltek. Politikai alaktársra teljesen éretlenül, körülbelül 2.300,000 km² nyi óriási, de jobbadán kietlen föerdeiken szintén mintegy 11 törzsre oszolva barangoltak a finn-ugorok, az egyedüliek Európa népei közül, kik még a legkezdetlegesebb államot sem tudták megalakítani; a mit a mainá! alig nagyobb 3½ milliónyi számuk mellett csak rendkívüli szétszórtságuk igazolhat nemileg. A török-fajta népek, kik szintén alig lehettek számosabban, de kétannyi szláv és egyéb népen uralkodtak, a maguk 2.900,000 km² nyi területén 6 nagy vidéken szintén csak a törzsek egyszerű szövetségében éltek ugyan, földjük ²/₃-a azonban már mégis elfogadta a monarchikus szervezet egy nemét. Európa éjszaknyugati részeiben sem tünt ugyan még el egészen a törzsszerkezet, pl. a skótoknál, de már mindenütt alkalmazkodott az állam eszméjéhez. A törzsek egészben véve Európában még összesen közel 3.700,000 km² területen gátolták a monarchikus elv diadalát. A szintén csak ekkortájt alakult Német-, vagy helyesebben Keleti-Frank-, Orosz- és Magyar állam közt azonban a szlávok már szintén forronganak, államalkotásra gondolnak s a csehek, lengyelek, ruthének stb. nagyjából alkalmazkodni kezdenék a nyugat-európai állameszmékhez.

Azonban egyetlenegy akár akkor, akár még korábban alakult

európai ország sem dicsekedhetikazzal, hogy alkotmányával megelőzte volna Magyarországot. A vérszerződés, melyet a honfoglálásra induló magyarok kötöttek, ha pontjai csak a krónikákban maradtak is senn, Európa maig meglevő alkotmányai között a legrégebbi s a mai Magyarországnál még régibb a magyar alkotmány, melyet, a hazába megérkezve, a pusztaszeri első nemzetgyűlésen azonnal tovább fejlesztettek. A nemzet akaratát a törvények akkor egész Európában sehol sem fejezték ki olyan híven és közvetlenül, mint Magyarországon.

Pedig akkortájban az országok óriási terjedelme még épen séggel nem járt együtt a korlátlan uralkodásra való törekvéssel. Így Európának legtágasabb országa a IX. század végén 1.600,000 km² nyi területtel Kazár-ország volt ugyan s nemcsak monarchikus szervezetben élt, hanem az első is volt, mely magyarjainkat e szervezet előnyeire figyelmeztette; mindamellett a népet itt sem zárták ki a közügyek intézéséből.

Nagyságra nézve 930,000 km²-rel, Európának akkor második állama volt *Oroszország*, mely 30 évvel azelőtt egy dynastia tekintélyén s egy maroknyi nép vitézségén alapúlva, e rövid idő alatt, midőn folytonos küzdelemben állt, még távolról sem gondolhatott a kormányzat alapelveinek meghatározására; de nem is úgy indult, hogy e meghatározáshoz a nép tanácsát kérje. *Francziaország*, a harmadik nagyhatalom (484,000 km²) a capitulárék hagyományain csüggött s inkább külszinnek, mint valóságnak tartotta az alkotmányosságot; Normandia el sem ösmerte tekintélyét s Bretagne és Aquitania szintén aggodalmasan ragaszkodott a maga önkormányzatának jogához. A negyedik nagyhatalom, a *kordovai emirség*, (430,000 km²) a mohammedánok egyházi és világi törvényeit a Koránban kereste s azért semmit sem törődött a nép akaratával. Az ötödik, *Keleti-Frank-* vagy Németország (380,000 km²) szintén Nagy Károly kormányrendszerének hagyományain elősködött s azalatt a pár év alatt, a mióta önálló lett, még nem is gondoltott újabb rendszerre. Jellemző, hogy területére nézve *Magyarország* ma épen azt a helyet, t. i. a hatodikat foglalja el Európában, mint ezer esztendő előtt; sőt ha — mint akkor — a személyes unio felbontásával Svéd- és Norvégország ismét két külön államra szakadna, terjedelem dolgában most még előbbre, vagyis az

ötödik helyre kerülne. A mi annál tanúlságosabb adat, mert akkor Nagy-Bolgárország és a besenyők földe után voltakép csak a S. hely illette volna meg, ha ugyan e területeket igazán az államok közé sorozhatnók. Kisebb volt Magyarországnál Norvégország ($260,000 \text{ km}^2$), Svédország ($230,000 \text{ km}^2$), sőt — csupán európai birtokait tekintve — a hatalmas Görögcsászárság is ($220,000 \text{ km}^2$); Olasz- és Angolország pedig, melyeknek európai terjedelme most megközelíti hazánkét, ennek akkor még kétötödét sem tette.

Európát ezer év előtt az ázsiai és afrikai népek úgy szólvan gyarmatosításra való földrésznek tekintették. Ázsia felől még egyre tartott a turk-népek beszivárgása s pusztai államaik, igazi középpontjaik, a dolog természetéhez képest nem is lehetvén, nemcsak kiterjeszkedni, hanem úgyszólvan tovább haladni kívántak. Ázsia és Afrika közös adománya a kordovai emirség, mely azonban önálló birodalommá alakult, míg a Földközi-tenger szigetei közül $55,000 \text{ km}^2$ az Aghlabiták s 8618 km^2 a Tulunidák afrikai arab birodalmaihoz tartozott.

Kelet-Európának későbbi óriás méreteire még csak a különállásra képtelen törzsek nagy számából következtethetünk; de Nyugat-Európa, mely az ókor vége felé reáerőszakolt egységtől, vagy az ennek örökkébe lépő görög-frank dualismustól csak most szabadult meg igazán, és csak most szakított a világbirodalomak eszméjével, épen ekkor alkotta meg nemzeti államait. Az azóta lefolyt ezredév alatt egyik-másik ország változtatta ugyan gazdáját, de a keret nagyjából mindenütt ugyanaz maradt; talán csak azért is, mert a IX. század vegén keletkező államok rendesen a természetűl kijelölt határok közé ügyekeztek illeszkedni.

Az az idő tehát, mikor az ó- és középkor egybekavarodott állameszméi kisorrnak s Európának maig is főbb államai megalakulnak, a IX. század vége minden esetre alkalmas arra, hogy külön történeti térképet készítsünk róla. S arra is, hogy ezt a kort a magyarok honfoglalása korának nevezzük.

Az egész középkorban három nagy népvándorlás gyakorol befolyást Európa politikai alakulására. A hunoké s ezt követve az avarok összeroppantja a római birodalmat; óriási járás-kelést okoz Európaszerte s a vergődő népeknek tulajdonképen csak szállásokat ad, nem hazákat. Ennek száraz, de igaz bizonysgága, hogy a máso-

dik nagy népvándorlás, a *magyarok* honfoglalása után 29-ből csak 7 olyan állama volt Európának, mely a VIII. század előtt keletkezve, ezt az újabb forradalmat is túlélte. A IX. században délről az *arabok*, középiött a *magyarok*, éjszakról a *normannok* mozgolódásai teremtették új helyzetet. Azonban különbség van e mozgalomban. Az araboknál megkezdődött a részekre való bomlás és Európára magára csak Afrikán keresztül tudtak hatni; de erősen hatottak s a Földközi-tenger partvidéke nagyobb részének saját jellegöket adták. Úgy, mint éjszakon a normannok az Éjszaki- s a Keleti-tenger partjának. Csakhogy mig Skandináviában s Jüttlandon alapított országaik s a kalózhajóikkal fölfedezett oczeáni szigetek úgy szíván kiestek a nép-áradatok útjából, azok az államok, melyeket Európa belsejében alkottak, tényezői lettek ugyan a műveltségben s politikában való fejlődésnek; de elveszett bennük maguknak az országalapítóknak egyénisége, nemzeti jellege. S ők, Európa éjszaki tájainak már századokon át lakói, örökök kivándorlásaiikkal és betelepedéseikkel ép oly kevessé képviseltették az államisághoz oly szükséges állandóság eszméjét, mint az arabok, kik hatalmuk súlypontját Európán kívül keresték.

Ez az *Európán kívül való helyeskedés* mutatkozik a görögöknel, kiket a körülmények, főkép a *bolgárok*, arra kényszerítettek, hogy inkább Ázsiában kutassák államéletük föltételeit; sőt a *kasárok*nál is, kik nem tudnak szakítani ázsiai hagyományaikkal. Ha tőlük függ, běitengerré teszik vala a Kaspi-tengert. Mintha végzete volna a Szarmáta-síkságnak, hogy államai egyszerre két földrészhez tartozzanak! Ha azonban legalább is négy oly része van a IX—X. századnak, mely népek az ó-világ két más tagjával állandóan érintkeznek, sőt keresik ezt az érintkezést egy még ösmeretlen új-világgal is, valjon mi okon és mi jogon vetnek zárkozottságot a középkor szemére?

Az igazi népvándorlás emlékeit a *magyarok* elevenítik föl. Hazájuk az, a mi rokonaiké volt, a húnok s avarok népeié. Onnan a szélrózsa minden irányába intézik támadásaiat; van ország, melyet elkerülnek; de nincs nép, melylyel érintkezésbe nem jönnének. A három normannország közül csak Dániát közelítik meg, de normannokkal már Kiev alatt verekesznek. Görögök, bolgárok, szlávok, németek, olaszok, sőt francziák és spanyolok is megérzik

jöttüket. Tudomást kellett arról vennie egész Európának, hol többnyire ifjú államokkal állottak szemben, vagy épen szervezetlen tömegekkel. Igaz, hogy Európa lakossága ma egy év alatt is öthetannyi emberrel gyarapodik, mint a mennyit a magyaroknak alig félmilliáni népe ezer év előtt ellenébe állithatott;¹ mindamellett a magyarok honfoglalása nemcsak a magyarok házi ügye, hanem világtörténelmi tény, melynek súlyát megérezte Európa legnagyobb része s melynek nagy befolyása volt Európa államalakulásaira. A mellett ezúttal a magyarok képviselik azt a nyers erőt, melyet Ázsia időnkint Európába küldött, s mely új életet, új helyzetet teremtett, legutoljára a népvándorlás harmadik nagy hullámzása, a törökök betelepedése által.

Az a lap, mely Nagy Károly alkotásait mutatja, a 800. évről szóló térkép, teljesen érthehetetlen volna a 900. évben. Ott a *fitogtatott egység*, mely voltakép csak pár esztendeig, addig tartott, mint a nagy császár élete; itt az egészséges *nemzeti eszme*, mely »a koporsóból kitör és eget kér«.

Az Európa közepén a IX. század második felében történt összes államalakulások közül csak *Magyarországi az igazán új és eredeti*; a többi csupán átalakulás. Másik fontos eredménye, hogy *kapcsolatot teremtett az uralaltájiak közt*, kiknek Magyarországban idáig csak egyes (avar, bolgár, kazar) elszigetelt országocskái voltak, míg most az éjszaki szélesség 43. és 58. s a keleti hosszúság 15. és 60 foka közt Európában összefüggő tömegben sorakozott egymás mellé az *uralaltájiak három hatalmas birodalma*: Bolgár-, Kazar- és Magyarország. Valóban, Európa a IX. század végén nemcsak árja, hanem uralaltáji és sémi eszmék hatása alatt is állott. S ezek az eszmék nem vesztek el egészen azokkal a népekkel együtt, a melyek képviselték.

Őseink már betelepedésük alkalmával küldetést teljesítettek Európa államéletében s valamint az ő államuk megalakulását elősegítették az Európában, sőt a szomszédos Afrikában s Ázsiában is egymást éró államszervekedések, úgy Magyarország keletkezése

¹ 1885—1895. közt Európa népessége 29,922,800 emberrel szaporodott; ebből esik Oroszországra 12,510,000, Németországra 4 $\frac{1}{2}$, Ausztriára és Magyarországra 3 $\frac{1}{2}$, Angolországra 2 $\frac{1}{2}$, Törökországra 1 $\frac{1}{10}$ millió s Francziaországra 674,000.

is lényeges befolyást gyakorolt Közép-Európa egyes államaainak nagyságára, politikai szervezetére, hadi fejlődésére s műveltségére. Mert hiszen az maga is csak lényeges eredmény, hogy Magyarország, melyre Nagy-Morvaország vetette volt szemét, nem a szláv-ság, hanem a törökség kapcsa lett a Balkán-félsziget s a Szármátsíkság közt.

Az ural-altájiak mintegy tíz szélességi fokon át ékelődtek a Nyugati császárságból alakult ·államok s a Keleti-császárság közé, melynek részére csak a Balkán-félsziget délkeleti felét hagyták meg. Az a vonal, mely az Odera torkolatát a Quarnero legéjszakabb pontjával köti össze, néprajzi tekintetben tökéletesen elválasztotta Nyugat-Európát a Keletitől; a finn-ugorok, ural-altájiak s a közéjök szorúlt szlávok teljesen más jelleget adtak Kelet-Európának. A IX. század végén alakult hatalmas turáni államokból csak Magyarország maradt meg egész épsegében; az avarok, besenyők, kazarok stb. teljesen eltűntek, a finn-ugorok törzseiből csupán töredékek maradtak s a dunai Bolgárország összesugorodott és elszávosodott.

Néprajzi sajátságaikat sok helyütt megőrizték ugyan a kelták, legjobban a mai Nagy-Brittániában, politikailag azonban, ezt az egy szigetcsoportot kivéve, mindenütt tért visszítettek. Csupán North-Walesnek, Skótországnak és a Man-királyságnak függetlenségét őrizhették meg; magában Angliában germán népek versengtek a hatalomért, a kelták erős várának látszó Irországban pedig ez időtájban már általánosnak mondhatni a normann-hódoltságot.

Egyáltalában véve a fajoknak egymáshoz való aránya Európában a lefolyt ezer esztendő alatt lényegesen változott. Európának keleti fele az ural-altájiak kezében volt ugyan de, a török- s a finn-ugor-ágnak együttvéve is alig lehetett több tagja 7—8 milliónál; ezzel szemben állt az árják több mint 74 milliónyi tömege (21 millió szláv, 6 millió görög, 23 millió román, 19 millió germán-normann). A sémi arabok számát másfajta alattvalóikkal együtt 17 millióra becsülhetjük. Akkor legseljebb 100 millió ember lakott Európában, most 360 millió lakik; ebből a románok száma 28%-ról 26%-ra, a görögöké 6-ról 1-nél kevesebb %-ra, az ural-altájiaké 8-ról 5 s a sémiekké 17-ről $1\frac{1}{10}$ %-ra süllyedt, ellenben a germánoké 19%-ról 32-re emelkedett. Maga a tiszta magyarság akkor

az európai népességnak alig fél százalékát tette, most mintegy 2% -át teszi. S ha akkor fél millió magyar hazát tudott teremteni magának, most tizenötszörös, vagy, ha minden magyar állam-polgárt veszünk, harmincnégyszeres erővel bizonyosan meg is tartja azt magának, s az újabb ezredévnek.

A DÉVAI MAGY. KIR. ÁLLAMI FÓREALISKOLA MILLEN-
NÁRIS ÜNNEPÉN 1896 MÁJUS 9-EN ELMONDOTT BESZÉDEK.

Téglás Gábor igazgató ünnepi beszéde.

Mélyen tisztelt ünneplő gyülekezet! Kedves tanuló ifjuság!

A midőn európaszerte csodálattal emlegetik tündéri fényben pompázó székvárosunk ezredéves ünnepélyeinek mesés ragyogását; a midőn a magyar nemzet és a szent korona elválaszthatlan egységét Felséges királyunk hazánk védasszonyával, az uralkodóház tagjaival, az ország nagyjainak, a külföld képviselőinek fényes körében szellemi és anyagi haladásunk nagyszerű ünnepélyein, az egész világra kihatólag, minden képzeletet felülmúlólag valóságként manifestálják, s apostoli szellemi főpapunk az uralkodó és nemzet boldog jövendőjeért, a bibliai próféták ihlettségével elrebegett esdő szózatát a Kárpátok egekbe nyúló ormaitól az arany kalászt rengető rónaságon keresztül le az Adriáig különféle nyelven bár, de a meghatottságban és felmagasztosultságban egymással nemes versenyre kelve, az immár ezeréves nemzet milliói ujjongó lelkesűltéssel visszhangoztatják; s ma, a midőn az egész ország iskoláiban rajzó ifjú nemzedékek hálaadó fohászai közel s távolból a menybeli magasság felé röppenve a népek és országok sorsa felett őrködő Gondviselés kegyelmeért esedeznek, hogy a költők alig remélt álmaikat fényes valóságként ünnepelhetjük, e nagyszerű, e páratlan s csakis a jóságos Teremtő különös kedvezésének köszönhető ezredéves ünnepélyek szerencsés részeseiként, hogy ne vegyítenők mi is a hazaszeretet, a nemzeti mívelődés eme kicsiny templomának tagjai buzgó imáinkat a népek millióinak áhitatteljes zsolozsmáiba?

Avagy az első ezredév dicsőségéből, tengernyi szenvédéseiből, örömeiből és nehéz megpróbáltatásaiból kiket illethetné nagyobb osztályrész: ha nem a *Hunyadiak* szülőmegyéjét? Avagy a *Vaskapu*, a *Vulkán* szoros és *Nándorfejér*vár harczi dicsőségét nem a mi őseink kardja véste-e be kitörülhetetlenül a letűnt ezredév aranykönyvébe? s a *Pontus* partjain, a várnai csatasíkon, vagy a *Balkán* szívének mondható *Rigómezőn* nem *Hunyadmegye* hős fiai vérzet-

tek-e első sorban a szent kereszt és a magyar korona védelmében? És a középkori lovagerények, a királytisztelet és hithűség örökre utólérhetetlen példányképéül magasztalt Hunyadi János nem ettől az áldott földtől nyerte e első fellángolását? Avagy a magyarság örök dicsőségeül, ezredéves fennmaradásunk és jövőbeli fejlődésünk talismánjául emlegetett s az egész világon párrát ritkító alkotmányos szellem, jobbágyi hódolat és törhetetlen hazaszeretet polgári szent háromságának annyi vezérbajnoka élén Hunyadi Mátyás nem a trón biboráig emelte e fel szép megyénk címerét? És az erdélyi fejedelmeknek harczi erényekben, fenkört gondolkozásban, tudományszeretetben legkimagaslóbb alakját: Bethlen Gábort, nem Hunyadmegyének köszönheti az egész ország?

Valóban ennek a vármegyének s benne Déva székváros intézményeinek sok és lélekemelő jogcímünk jutott az ezredév lelkes megünnepléséhez; sőt általunk és bennünk is az országalapító és országfenntartó magyarság segítő és emelő jobbját áldhatják arról az oldalról is, honnan a közös mult és együtt átélt viszontagságok megtagadásával nem egy dissonans hangot próbálnak az annyi méltósággal, nemes önmegttagadással vezérkedő magyarság ünnepi harmoniájába vegyíteni.

Avagy Báthori, Kinizsi kenyérmezei diadalában, Hunyadi Jánosnak a fél Európára kiható védelmi harczaiban nem testvérek-ként védték-e őseink a hazát és királyt? s feledve volna-e már az a napnál is világosabb történelmi igazság: hogy Szent István koronájának köszönhetik a Kárpátok erdős koszorúja alatt ma békésen virágzó összes nemzetiségek nemcsak százados létiüket, de legféltebb kincsüket: nyelvük és vallásuk szabad gyakorlatát is? Hisz a magyar alkotmány és közszabadság napja egyforma bősséggel árasztja súgárkévéit e hon határai között élő lakosság egyetemére s a magyar királyságért lángoló hazaszeretet minden vészszel, viharral dacolni tudó védpaizsa nélkül nem szintúgy átcsap vala-e mindenjünk feje felett a zivataros évszázadok pusztító özöne, mint ama nálunknál sokkal hatalmasabb elődeink felett, kiknek nevét is majdnem elfejté már a történelem?

De fé're e komor gondolatokkal, hisz hallani véljük még a tündéri látományként alig pár nap előtt lezajlott s a magyar király és nemzet érzelmi és akaratbeli benső, elválaszthatatlan egységét, az egész világsajtóban szétterjesztő ünnepélyek mámorosító zaját s dicsőségteljes multunk megható történetei, a kereszténység védelmében az ozmán hordák ellen évszázadokon át folytatott önseláldozó harcaink jelentősége többé nem szorúlnak a mi igénytelen bizonyítgatásunkra, mikor a világhatalmak diplomatai képviselőinek a nagy nemzetek tanácsában a mi erőtelen szavunknál messzibbre ható dicszymnuszai a hír szárnyára vevék immár azok méltatását,

Véssetek azért büszke önérzettel e nagy és feledhetetlen szép napok emlékezetét szívetekbe, nemes Ifjak! Hunyadi hőseinek. Iadvákai! s tegyetek szent fogadást e magasztos alkalommal arról: hogy dicső őseitekhez méltóképen véretek hullásával is hívsége; támaszai leendetek majd a trónnak és hazának! Adjatok hálát velünk együtt a jóságos Teremtőnek, hogy a nemzeti katasztrósák enyészete helyett mindenannyiszor diadalra vezeté őseinket s adózatok a legmélyebb hódolattal a Nagy és Szent Királyaink méltó utódaként népeinek millióit atyai jóságával, páratlan bölcsessége kegyelmével boldogító Első Ferencz József dicső királyunknak, aki Magyarország védőszonyával: az imádva szeretett Királynéval s a felséges uralkodóház tagjaival ezredéves állami életünk örömeit megosztva, nemcsak állami önállóságunkról szolgáltatott országvilágzerte historiai jelentőségűnek üdvözölt ünnepélyes tanuságot, de a korona és a királyi ház jelenlétének pótolt hatatlan fényével is még erősebbé tevé azt a márás gyémánt-keménységű kapcsot, mely a magyarság szívét évszázadok óta a Habsburg dynastiához fűzi.

És nagyérdemű Gyülekezet! a kik a tanuló ifjúság lelkes felbuzdulását megjelenésükkel fokozni kegyeskedtek, borúljunk le mi is a nemzetünk sorsát kegyesen intéző isteni Gondviselés előtt: hogy az új ezredév jövő századaiban is vezérelje a király és nemzet akaratát az igazság és békés egyetértés utain, áldja meg hazánkat a tudományban, erkölcsökben, az Úr félelmében jeleskedő vezérekkel: hogy hatalomban, tekintélyben solyvást gyarapodva, a trón és haza védelmében, az ősök szerint vitézkedő boldog és legboldogabb nemzedékek váltogassák egymást s Szent István koronája utólérhetetlen fényben, dicsőségben ragyogjon az idők végeiglen. Éljen a haza! Éljen a király!

Kun Róbert főrealiskolai tanár beszéde.

Mélyen tisztelt ünneplő Közönség! Kedves Ifjak!

A gondolat sebes szárnyú sas, mégis elsárad, mire végig száll azon küzdelemteljes, de dicsőségtől ragyogó ezer esztendőn, melyet a magyar nemzet e hazában eltöltött; mire a letelt ezer év elsejéig ér, hogy hallja, hogy lássa, mi zaj riad, mi nép tolong Kárpát berczein; hogy lássa az ősrengetegben riadva bujdosó szláv lakosságot, és lássa a Latorcza völgyén a robogó harczedzett daliákat, kiket követ a hontalanul bujdosó, hazát kereső nép társzekereinek hosszú sora; hogy lássa az ősz tállosok által Munkács térein szitott áldozat tüzének vigan emelkedő füstjét és hallja a Hadúr tiszteletére itt először magyar szűzek ajkairól fel égnekk szálló dicsénekét!

Hol született e nép, hol ringott bölcsője, ki tudná azt megmondani? Eredete túl megy a történeti tudás határain, elvész a

mondák rózsaszínű ködében. Mondják némelyek, hogy az Altai-hegység lábánál, mások, hogy az Ural lejtőin született; mig mások szerint utóda azon skitháknak és pártus népeknak, kik Ázsia ismeretlen belsejéből előrontva alapjában megrázkoztatták az ó világ leghatalmasabb országát, az Assyr birodalmat; a kik ellen küzdve csatában esett el a hős Kyros és tehetetlen volt a nagy királynak, Dariusnak erekje. Csak annyi tény, hogy egy nagy kiterjedésű hatalmas népcsaládnak volt legkisebb, leggyengébb törzse, mely küzdelmes vándorlásai közben megfordult a Kaukázusban, a meoti ingoványok közt, *Lebediában* és *Etelközben*.

Hatalmasabb testvérnápek és idegen nemzetek ádáz haragja által telephelyről-telephelyre üzelve, végül átjöttek a Kárpátok szorosain erre a földre, Attila szép örökkébe, melyen kívül már nem volt számukra hely, melyen élniök vagy halniok kellett, mert körülöttük kereszteny czipplizációval biró államok terültek el, előbbre tehát nem mehettek, de vissza, üldözöök táborának sem fordulhattak. És ők élni akartak; az erőteljes, ifjú nép irtózott a haláltól, az enyészettől. Megvetette tehát itt lábat azzal az erős elhatározással, hogy ez új hazát megvédi bármely támadás ellen. És meg is védelmezte; Hadúr, a magyarok Istene, megsegítette népét, mely diadalmasan vert vissza minden, új hazája ellen intézett támadást, és a mire senki sem volt képes előtte, rómaiak, hunok, avarok sem, államot alkotott itt; de nemcsak alkotott, hanem azt meg is tudta tartani ezer esztendőn keresztül.

Ime a világtörténelem csodája! Egy maroknyi nép, kitéve ellenséges érzületű, merőben idegen szomszédok állandó támadásának, gyakran önmagával is meghasonolva, képes a véres harczok árán szerzett hazát sajátul megtartani. Képes arra saját jellegének békéget eltörölhetetlenül rányomni; képes a szláv, német, román népkeverékben, mely számát a tiszseresnél is többször felülmúltá, úgy az általa elfoglalt földet, mint önmagát is magyarnak megtartani; holott más államalkotó népcsoportok a többségen elenyésztek nyomtalanul, mint a frankok a galliai, a varágok az orosságban, a bolgárok a szlávágban, a longobárdok, góthok a románágban.

Egyedül a magyar volt képes a Kárpátok aljában elterülő Tisza—Duna közén államot alkotni, egyedül ő volt képes nyelvét s ezzel együtt nemzeti önállóságát elenyészően csekély száma daczára az őt körülhullámzó népíradatban megvédeni.

E példátlan sikер elérésében több tényező működött közre.

A magyar először is vitéz volt a harcban, bölcs a tanácsban. Honfoglaló őseink, kiknek élén alig volt kétszázezer harcos, véres csaták közben foglalták el az új földet, majd beszáguldozták egész Európát, karjuk erejével minden itt rettegést keltve. És a mikoron

belátnák, hogy a további vérengzés nemcsak célszerűtlen, hanem új hazájukat is veszélyezteti, e nép bölcs belátással megfékezte harczi kedvét s béke jobbot nyújtott az eddig üldözött ellenségnek. Sőt-látva, hogy csak a keresztény vallás felvétele által biztosíthatja fennállását és megélhetését, meghajlott a politikai szükségkényszere előtt, s bár nem minden küzdelem nélkül, meghozta a legnagyobb áldozatot is, elhagyta ősi vallását, eloltotta az áldozati tüzeket és térdre borult a kereszt előtt; a tállosok éneke elnémult s a magyar szűzek ajka Hadúr helyett Krisztusnak zengett dicséneket.

A magyar keresztény lett politikai szükségből, de azért ragaszkodott új hitéhez teljes meggyőződésből, lelkének egész vallásos áhítatával. A legnagyobb részt még sátrak alatt lakó nép fényes templomokat épített, a papságot első renddé emelte, kiváltságokkal felruházta, nagy javadalmakkal gazdagította; az Isten anyját, Szűz Máriát választá Pátronául; az ő képét festeté harczi lobogójára, vereté pénzeire.

Igaz, hogy ez intézkedések legnagyobbára Szent István nevéhez fűződnek, de vajon ő, az alkotmányos király, a nemzeti tanács által korlátolt fejedelein megtehette volna-e ezt a nemzet nagy többségének hozzájárulása nélkül.

Ez a vallásos érzelem, a keresztény erények gyakorlása, mely nemzedékről nemzedékre szállojt, megmaradásunknak, ezeréves életünknek második tényezője.

A keleti, perzsa műveltségű magyar nép, mikor még pogány volt és nomád életet folytatott, már a keresztény civilisatio és cultura védőjekint lép fel. Mint Leo görög császár szövetségei győzelmesen harccolnak a kelet-római birodalmat háborgató bolgárok ellen, és Arnu'f német császár csak az ő segítségükkel döntette meg Németországot és a nyugati culturát elárasztással senyegető Svatopluk nagy Moraviáját. Mikor aztán itt letelepedtek és a keresztény vallást felvették volt, folytatták az Európa érdekkében megkezdett küzdelmeket. Először is felsogták a nyomukba tóduló testvérnépeknek: kunoknak, jászoknak; besenyőknek támadását; e népek egy részét letelepítvén és a keresztény vallás felvételére kényszerítvén, magukba olvasztották, másik részét pedig visszaúrték a Szarmát lap'yra, hol nyomtalanul eltűntek, elnyelte őket a szláv áradat.

Később szembeszállt az Európára zúdult százezernyi mongol hadakkal; s habár az önmagával meghasonlott ország a szokottnál gyengébb ellentállást fejtett ki, s a Sajó mentén elterülő Mohi pusztán a nemzet színe-java esett el, még sem mertek a mongolok tovább hatolni, hanem Magyarország elpusztítása után visszatakarodtak, s habár a következő századok folyamán még uralmuk alatt nyögtek Oroszország térei, sohasem jöttek át többé a Kárpátokon,

A tatárjárás csaknem sirba dönté Magyarországot, de a király és nemzet erős akarata és vállvetett törekvése csakhamar virágzóvá tették az elpusztított földet úgy, hogy alig 35 ével később negyvenezer magyar és tizenhatezer kun vímez fegyvere dönti el a morvamezei csatában a Habsburgi Rudolf és Ottokár közötti küzdelmet, másodszor is megmentve Németországot a szláv uralomtól, megszerezve egyuttal a Habsburgoknak a Közép-Duna medencéjét, a mai Ausztriát.

Vázoljani-e a magyarnak az ozmán hatalom ellen vívott háromszázados élet halálharcát? A kereszt kiízelmét a félhold ellen? Sok honfivér áztatta e háromszáz év alatt a haza szent földét; ezren és ezren hulltak el a csatáren, ezreket hurczolt rabságba a török és sokaknak vérét ontá a hohér pállosa. Ez volt Magyarország történetének legszomorúbb korszaka, nemcsak a török harczolt ellene, hanem saját maga is: testvér testvére emelte a gyilkos fegyvert, sőt ellensége volt saját kormánya is, mely megakarta fosztani függetlenségtől, szabadságától, nemzetiségtől! Sok dicsőség, de végtelenül több gyász emléke fűződik e kor történetéhez. Ezt a vihart is túlélte a nemzet: a török hatalom megtörésében nem utolsó szerepe volt a magyarnak, a testvér kibékült testvérével, s a bizalom helyre állt a korona és nemzet közt, mely a bekövetkezett békések időket elhanyagolt culturájának fejlesztésére, szellemi művelődésének és anyagi gyarapodásának fokozására fordította nagy serényen.

A keresztény civilisatio védelme és hűséges ápolása ezredéves életünk harmadik tényezője.

Ha mindezekhez még hozzá vesszük azt a lángoló haza-szeretetet, melynek annyi kimagasló példájával találkozunk ezredéves történetünkben, mely férfiúban és nőben, öregekben és gyerkekben, a csaták zajában és a béke áldástozó műveiben, oly magasztosan megnyilatkozik; ha hozzá vesszük még azt az áldozatra kész, törbetetlen alattvalói hűséget, melylyel a magyar nemzet mindenkor viseltetett felkent királyával szemben, mely megmenté Mária Terézia fél Európa által megtámadott és alapjaiban megingatott trónját; mely I. Napoleon felhívására nem a Rákosra gyűjté össze a nemesi rendeket új királyt választani, hanem a győri táborba vezeté harczolni a törvényes uralkodó mellett, s melyet fényesen igazol dicsőségesen uralkodó király unknak az ősi erénybe vetett bizodalma: nagyjában mind előttünk vannak azon főbb tényezők, melyeknek magyar hazánk ezeréve fennállását köszönheti.

Nagy hálával tartozik a most élő nemzedék az isteni gondviselésnek, mely elérnie engedte ez ünnepi esztendőt, mely megengedte látnia a harcz tüzében megedzett és a béke munkájában megizmosult Magyarországot a második ezredév küszöbén. Hálával

tartozunk mi, kik túl az élet delén, a híven teljesített kötelesség megnyugtató öntudatával tekinthetünk vissza a letelelt évekre, és hálával tartoztok Ti, kedves Ifjak, kik az élet küszöbén biztos reménynyel és tettre kész akarattal néztek a jövőbe.

Legyen szívetekben harczi bátorság és karotokban férhui erő, ha zord idők bekövetkeztével fiainak vítezségére volna szüksége a hazának és trónnak. Ápoljátok lelketelekben a vallásos érzelmeket, fejleszszétek elmétekben a tudományos ismereteket, hogy tudástokkal is munkálhassatok a haza felvirágztatásán, a trón megszilárdításán. Lángoljon bennetek a legtisztább honszeretet és a legodaadóbb alattvalói hűség; éljetek úgy, hogy bennetek és általatok éljen a haza, éljen a király.

A HUNYADMEGYEI EMKE MILLENNÁRIS DÍSZGYÜLÉSE
1896. DECEMBER 20-ÁN A DÉVAI ÁLL. FÖREÁLISKOLA TORNACSARNOKÁBAN.

Réthy Lajos kir. tanácsos elnöki megnyitója.

Ime, a végére értünk ennek az 1896. esztendőnek is, a melyet jóslagos Gondviselésünk ajándékozott számunkra, mint ezer megelőzőnek verejtékes küzdelmeire következő valóságos vasárnapot.

Ünnepeltünk egész éven át együttes hálaadó érzéssel, egy nagy hivatású, életrevaló nemzet közéletének felmagasztosító nyilvánulásával

A nevezetes esztendő életmécse még nem aludt ki; még nehány napig az ő életének birodalma tart Élénkítük fel mi is lelkeinkben az oly jól eső ünnepi hangulatot s legyen e mai összejövetelünk kis körünknek ismétlődő ezredévi ünnepe!

Hol is lehetne méltóbb ezredévi ünnepet ülnünk, mint itt, ahol a közművelődés önkéntes munkásaiaként nyujtunk szövetséges kezet egymásnak?

Hiszen nemzeti műveltségünk a lefolyt küzdelemteljes ezer esztendőnek eredménye és az óhajtott s imádással kért újabb ezernek legfőbb biztosítéka. Műveljük meg a földet, hogy bőven teremje tápláló gyümölcszeit. Műveljük értékes kincseiért annak mélységeit. Műveljük az emberi lelket, a mely kifogyhatatlan bányája a szellem és érzés magasztos adományának. És műveljük a kart, hogy ne csak őserővel, hanem tanult ügyességgel forgathassa fegyvereit a létezés minden nemű küzdelmeiben.

Az oly létezésnek, mely fejlődésében megállott, nincs célna. Nemzet is csak addig méltó élni, tényleg csak addig élhet, a mik tovább tud haladni az erőteljes művelődés útján; tovább, mind feljebb, feljebb! A műveltségnek látszatát, mely csak elpuhulás,

lelki egyoldalúság, terméketlen, sivár mező, — el ne fogadjuk valódi műveltség helyett. Olyan az, mint mikor a termő fának gyümölcse sokkal korábban sárgúl a kellő időnél. Sárgúl, pirúl, mert férges belül; le is hull csakhamar élvezhetetlenül.

Legyen a mi műveltségünk, mint az éltető levegő. Hassa át testünket, lelkünket, egész életünket. Legyen támasza, sikere, segítsége az egyénnek, nemes kapcsa a családnak, irányzója a közéletnek.

Emez életadó műveltség forrásainból merítsünk magunk s napról-napra újolag, mert ez a léleknek és életnek olyan tápláléka, a melyből bármilyen sok sem elég, ha egészséges szervek rendszeresen veszik föl. Az ismeret mennyiséget szaporítani, a lélek fényét ragyogóból tenni, a jellem határozottságát erősíteni minden lehet és kell. A legbölcsebb és legjobb, a ki világító fény egész környezeteknek, magára soha sem tökéletes.

Egy önművelésben eltöltött hosszú élet végén, a földi lét feloszlását megelőző utolsó pillanatokban is még minden mutatkozik a tovább haladás útja. És a mennyire elvitathatatlan, hogy létezésünknek legfőbb feladata a művelődés által való tökélyesbülés, annyira bizonyos, hogy e nemű kincseinknek csak letéteményesei vagyunk; kötelességeink azokat folyvást osztani, mintegy kisugárzni embertársaink közt. Az apa gyermekének, a tanító tanítványainak, az előljáró a vezetésére bizottaknak, minden nemzedék a következőnek folytonos és köteles nevelője.

Lelki kincseinket, minden ügyességünket és jóavalóságunkat kölcsönként kaptuk és kamatozzunk kell visszasolgáltatnunk, nem ugyan azoknak, a kik reánk szállították, mert azok elődeink voltak, és már eltávoztak, vagy folytonosan távoznak körükönkből, hanem az együtt élő társaknak és utódoknak, a kik joggal követelik osztályukat az apai örökségből. Nem csak az közkincs, a mit Plátó, Sz.-Pál, Shakespeare, Göthe, Franklin, Deák, Arany nagy szellemei szétsúgároztak, hanem a célszerűbb eke, az emberi munkát helyettesítő gépek, a góz, villany és fény felhasználásának módja a legkisebb írótoll vagy varrótű használata is.

Ember keresd fel társaiddat mindenütt és részeltesd az emberiség közös kincseiből! Nyisd folyvást az útat, hogy a műveltség éltető levegője bőven és üdén áradjon a tartózkodási helynek és léleknek minden rejtekébe!

Sok hasonló célú intézmény mellett az Erdélyrészti Magyar Közművelődési Egyet, az EMKE is azért alakult, hogy sok egyéni erő összetételével hatályosabban szolgálhassuk műveltség-terjesztési feladatainkat. Egyesületünk magyar, de balgaság volna feltételezni is, hogy rontására lehet más nemzetiségek hasonló törekvéseinél. Egyik fénysúgár csak erősítheti a másikat és kölcsönvétel útján mindenik meggyarapodik saját hatályában.

Az én kertemben nyíló rózsának virúlása mikép lehetne ártalmára a szomszédé pompájának?

Ezen szent esztendő utolsó ünnepélyes perczeiben ébreszszük fel lelkeinkben és tegyük állandólag éberré a kötelességnek azon tudatát, hogy a műveltség minden áldásait, a melyeket a lefolyt ezer esztendő reánk hagyott, tevékenyen fejlesztjük és terjesztjük a következő ezredévek fényesebbé és biztosabbá tételeire. Legyünk fáradhatatlanok egyénileg és ezen egyesület kötelékében a művelődés szerzése és műveltség terjesztése munkáiban!

Ne csak felesleges filléreinket, hanem példaadó tevékenysé-günket is forditsuk buzgón e célra!

As EMKE és as eszedév.

Tegyük le most a véráztatta kardot,
A kardot, mely sok küzdelem között
— Mig a csaták viharcsapása tartott —
E hon felett minélünk őrködött.

Tegyük le azt, most nincs szükség reája!
Pihenhet is, sok véres harcz után!
Mert a világ mostan vivott csatája
Nem karddal dől el, más segyvert kiván.

Igaz, hogy még örök nem lett a béke;
A háború fog még kivánni vért . . .
Mégis e kor törekvő nemzedéke
Más küzdteren keres ma már babért.

A tudomány lolyton növekvő sénye
Minden zugnak juttat egy súgarat;
Világot vct a titkok rejtekébe
S az útra, melyen a világ halad . . .

A segyverek uralkodó korában
 Mi magyarok az elsők közt valánk;
 A pályatéren mostan egymagában
 El nem maradhatott Magyar hazánk!

Felépíténk, hogy légy útunknak űr; —
 Az Éjbe' légy világító torony; —
 És törtetünk gyorsan lépve előre
 A czél felé vezérlő útakon. . . .

Szítsd a tudás lángját, a mely világol,
 Hogy sénye e hazát áraszsa be;
 Nyerjen világot égő súgarától,
 E drága hon minden kis szöglete.

De gyújtsd tűzét fel a honszerelemnek,
 Hadd szórja az súgárzó melegét;
 Hadd töltse be minden egyes kebelnek,
 A legmélyebben fekvő rejtekét!

De tiszta is legyen, mint Vesta lángja,
 És büszke, mint a tény Vulkán felett;
 Ne vesse önzés árnyékát reája,
 Érdek előtt ne hajtson az fejet . . .

Vezesd a népet, mely e földet lakja,
 Hogy lássa be nő, férfi és gyerek;
 Hogy e haza, mindenjük édes anyja,
 Közös anyánk, de csak Magyar lehet!

Tanítsad meg, hogy az Istant imádják;
 Hogy tiszteljék a trónt, a koronát;
 Egy jelszavok legyen csak: a szabadság;
 Hogy vérrel is védjék e hon jogát!

De úgy, miként szitod az ész világát,
 Fejleszd erőben, testben a Magyart;
 Hogy viharok, vészek, ha úgy kívánják.
 Súlyos legyen kezébe' majd a kard.

Mert az a kard nincsen végleg letéve,
 Csak most, belépve ezen küszöbön;
 Most, a midön mosolyg reánk a béke;
 De készen áll, a döntő percz, ha jön,

A vész között. Akkor zászlónk' a harczba'
 Vegye körül a hazaszeretet,
 S mutassa meg a védők elszánt arcza,
 Hogy ott velünk küzd a te szellemed.

Ha túl leszünk a leviharzott vészen
 S te is pihenhetsz békében velünk ;
 Ottan leszünk mind, áldozatra készen,
 Hogy oltárodra koszorút tegyünk !

GR. KUUN ISTVÁN.

Hunyadmegye jelentősége az első esredévben.

S hol legtöbb honfivér fedé
 A harczi síkokat,
 A népszabadság ott tenyészt
 Legszébb virágokat.

Itt, hol a szőke Maros hullámai a Városvize, Sztrigy és Cserna folyóktól megerősödve, mint szerelmes hitves urát karjaival, mint repkény a sziklafalt lombjaival, úgy ölelik át örök időkre a váromladékos, egykor büszke hegyszírteket, hol a rege három szép tündére a történelem előtti időben, melyről emlékeink a mythos világáig érnek, leszállva a völgybe, fentartandók örök emléküket, varázsvesszejükkel Déva és Arany várát, Kalán szikla-fürdőjét egy éjjelen felépítik; itt, hol nincs váromladék, nincs község, melyről a dajka regét nem regélne elmult büszke leókról, véres harczokról; itt, nagy magyar hazánk e külön részében, történelmi vármegyénk ősi szép székvárosában legyen üdvözölve a második ezredév hajnalán a letünt ezred legnagyobb társadalmi alkotása: az Erdély-részi Magyar Közművelődési Egyesület.

Vajha az összetartozóság érzete s a szeretet melege, mely ez egyletet megalkotta, melengette volna csak egy századdal előbb őseinket, s a pártoskodás és rút viszályok s egységünk hanyatlása helyett megtartani igyekeztek volna azt, a mi megvolt.

Egykor a völgyeinkben ringó arany kalászokat magyar leányok dalai mellett magyar legények rakták kévébe, s a büszke nemességet a magyar nép uralta mindenfelé.

De a tatárjárás elpusztította nagyrészét, s idegen ajkú népek telepedtek be; a mi megmaradt, azt megtizedelte. Várna és Mohács,

meg a többi török hadjáratok, midőn keletnek védbástyái valánk; megritkitotta a Dózsa-lázadás és a 48-iki szabadságharcz s meg leginkább az uralkodó rendszer, mely nagy részét az elnemzetlendésnek, az anyanyelv elfelejtésének útjára hajtotta, s a nemesség, mely apathiával, tétlenül nézte: »mint hull szét oldott kéveként nemzetünk« s a kor iránylata által vezéreltetve inkább jobbágyokat és zseléreket igyekezett szerezni, mintsem társadalmi úton odahatni, hogy az elszegényedett községek nemzeti nyelvüket és érzületüket megtartsák.

Mert »nyelvében él a nemzet«, s őseink e közömbösségeit, melyet a kor uralma s az urbéri intézmények túlságos enyhítő körülményekként kiegyenlitenek, most az utódok válvetve igyekeznek tettekkel, és nemes törekvésekkel kiegyenliteni s a múlt ezredév mulasztásait helyre hozni.

Kettőzött erővel és fokozott hazafiúi lelkesedéssel kell épülni vármegyénknek sorompóba lépni és a cultura harczosai közt elől kell járni, mert a letűnt ezredév történelmében a véres háborúkból éppen megyénknek jutott ki leginkább.

A letűnt századok kimagasló óriása: a nagy Hunyadi itt pihente ki a harczok fáradalmát ősi várában, s ha csatára hívta a kürt, megyénk színe, java sereglett melléje s az ifjúság virága esett el a sokszor egyenetlen harczokban Vaskapu-, Szentimre, Kenyérmező- és Várnánál.

Valjon Hollós Mátyás hires hadjáratai, Zápolya János szerencsétlen hadjárata, az erdélyi fejedelmek nagyrészének pírtháborúi nem járultak-e nagyrészben a megye kiváltkép nemes családinak nagymérvű apadásához? S így erőink hanyatlásával megfogyva erőben és sámban, a Hora-lázidás és a 48-iki mészárlások a legsötétebb képei vármegyénk nemességének s tehát magyarságának pusztulásairól.

Ha az emlékezet világánál visszatekintünk Hunyadvármegye múltjába, megilletődve látjuk, hogy az a nemesség, mely a megye fenntartó és közéletben szereplő családait alkotta, nagyrészben immár nem létezik, hírukét is elhordta a feledés és a negmaradt nem egy fényes nevű családok sorai közé más megyék családai települtek be s alkotják a régiekkel együtt a jelenbeni Hunyadvármegyét.

Csak a Sztriggyvölgyét, a megye ezen egyik részét tekintve, hány egykor virágzó család nem jött át ez új ezredévre? A boldog-falvy, Cserményi, Rusori, Bolosnyiczai, Gridi, Boér, Hernya, Bacsaláry, Deák, Osztroy, Móré stb. családok, kik egykor Hátszegvidékének virágzó családai valának, rég nincsenek többé, s emléküket is csak szétszórt családi okmányok őrzik addig, mig ezek is az enyészet itélő széke elé nem kerülnek. A kegyelet által legyen indokolva neveik felemlítése.

És ha feltárul lelki szemeink elő a nagy idő, midőn »négy nap dörgött az ágyú Vizakna és Déva közt, hol minden talpalattyú földet vér öntözött.....« és midőn útunk a piskii csatateren átvezet, hol apáink a félistenekkel a szabadságért, Erdély meg-tartásáért harczoltak, teljes önérzettel mondjuk el, hogy ez a föld, melyet őseink karddal és vérrel szereztek, a mienk és rendithetetlen a meggyőződésünk, hogy Isten kegyelméből a mienk a második ezredéven át is. Mert a mit annyi balszerencse, viszály és rombolás el nem temethetett, azt az új ezredév megízmosodott kultúrája és munkája nagygyá fogja még növelni ezután.

Mert:

»Új nap fényle reánk, annyi viszályok után
Él magyar, áll Buda még, a múlt most példa legyen csak
S égve honért, bizton nézzen előre szemünk . . . «

Az új ezredév hajnalán nemzetünk példátlan ünnepéssel mondott búcsút a letűnt századoknak, megerősödve, megízmosodva állott kulturájával a mivelt világ itélőszéke elő. A dicsőséges király, kinél igazságosabb Mátyás óta nem ült Szt.-István trónján, hű nemzetétől ünnepelve fogadja az idegen államok üdvözleteit s a nemzet minden tagja örömtelt kebellel érzi, hogy Magyarország a múlt ezredév utolsó 28 évében minden téren mily óriási haladást tett, századok mulasztásait pótolta és mint Phönix megifjodva, megízmosodva került ki az új ezredévre.

Az állam földrajzi keretében nemes vármegyénk a közmívelődés terén kettős erőfeszítéssel munkálkodott, mert ethnographiai helyzete a meggyérült magyarságnak kettős kötelmeket parancsolt.

És állam és társadalom vállvetve versenyeznek, hogy Hunyadink vármegyéje újból lerombolhatatlan oltára, erős vára legyen a magyarságnak.

És jönnek a tudomány apostolai s a népnevelés felkent papjai s az elnemzetlenedés lejtőjéről néünk visszaszorítják. Megindul a nagy munka minden téren, mindenfelé.

Az állam maga industriális, közigazgatási és kulturális téren adja meg az életfertételeket.

A csataér, az oly sok honfivérrel áztatott róna nincs többé, helyén ma virágzó erős telep áll, erős vára megyénk magyarságának, lakói magyarok, templomaiban magyarul dicsérik a Mindenhatót, s az e helységből kiágazó vasút-hálózatok ez ipar-telepet az új ezredév egyik legszebb jövőjű magyar városaként jelölik ki.

S a Hunyadi várát kegyelettel meglátogató idegent, kit néhány évvel ezelőtt a lakosság idegen nyelven köszöntött, ma már mindenki magyarul köszönti; a rombadult vár ősi alakjában újjá születve, körülötte a hatalmas vasművek telepe, a politikai betelepítés és erős iskolák a Cserna völgyének magyar jellegét az új ezredévnek biztosítják.

A Strigy- és Zsilyvölgyén végig lakó egykori magyarság közé ha magyar vetődött, felkiálthatott a költővel, hogy »szerte nézett s nem lelé honját a hazában . . .« Ma már a hajdani vér emlékezetének szővétnekét honfi kezek újból meggyújtották a már-már feledő kebelekben s a nagyvidék minden jelentékenyebb helye be van hálózva jó iskolákkal. A kik ezeket alkották, áldás nevükre, a legnagyobbat tették. Visszahódították a magyart a magyarnak; az új ezredévben ez erős bástyák új magyar nemzedéke minden hálás leend.

És szeretett városunk, megyénk székhelye, mely a hajdani szép idők után kicsiny, nagyrészt idegen nyelvű városka vala, melyben csak a markalis és megyei gyűések alkalmával lüktetett a magyar társadalmi érzésszíve, ma valódi központja a megyei társadalom vérkeringésének; főiskolája, tanítóképezdése, polgári leányiskolája és állami népiskolái mindmegannyi tempomai a tudománynak, nevelés- és közmívelődésnek, jótékonyiségi, közigazgatási, közmívelődési ipari és gazdasági intézményei mindmegannyi biztosíték arra, hogy az új ezredév itt a Maros völgyén Déva vár lábainál hatalmas, minden ízében magyar várost fog látni, melynek egykori boldog lakói csak a város levéltárának mohos adatai-

ból fognak visszaemlékezni a jelenkor azon lakóira, kik tehetségük szerint, bár egy szemernyi törekvéssel járultak hozzá városunk újjá alakításához.

A közművelődés hatalmas pyramidisa erdélyrészti fővárosunkban a gazdagok ezreiből s a szegények filléreiből felépült, a porszemekből szikla alakult, melyet az idők viharai meg nem ingatnak. A magyar közművelődés e tűzoszlopa besugározta hazánk palotáit és kunyhóit egyaránt, útat tört magának minden kebelbe, hol magyar szív lakik és bearanyozta vármegyénk bérceit; fénye világánál tetterős hazafiak támadnak e megyében, kik a nemzeti nyelv zászlaját kezökbe véve, azt magasan lobogtatják. A fény nőni, a zászló lobogni fog az új ezredévben mindig magasabban, magasabban

S én, a vármegye őslakónak szerény ivadéka, a megye minden igaz fiával együtt meleg hálával adózom a férhaknak, kik a nemes harczban az elsők között legelsők valának.

Az új ezredév hajnalán, az első közgyűlésen szálljon hala és kegyelet a vármegye legnagyobb magyarjának feledhetetlen nevéhez. A szegényes, még tanuló koromban csak egy tanárral működő régi Rákóczi, ma már hatalmas Kún-collegium, a szegény református egyházak, iskolák gazdag alapítványai, az algýogyi földmives iskola és az Emkének tett páratlan alapítványok örök dicsőségét hirdetni fogják mindaddig mig e földön magyar leend. Sziklasírájában békében alhatja örök álmát, a hálás utókor a kegyelet virágáival, s a hazaszeretet általa élesztett me'egével fog emléke oltárain mindörökké áldozni.

A nagy név méltó örököse, a tudós főür, a tudományos Akadémia egyik díszse, a szászvárosi Kún-főtanoda főgondnoka, s megyénk közművelődésének elnöke, vármegyei közéletünk kimagasló alakja: Kuun Géza gróf legyen ez új ezredév első közgyűlésén mindenjünk által üdvözölve.

A ki Hunyadvármegye magyar művelődésében, tudományos és történeti kutatásaiban oly feledhetetlen érdemeket szerzett, a magyarságért élt, kiüzdelmeiről fogadja ma a hala koszorúját a kir. törvényszék tudós elnöke: Sólyom Fekete Ferencz.

Hazafíui elismeréssel emlékezzünk e napon egyik oszlopos munkásról, a megye hű fiáról: Szathmáry Györgyről, ki a közművelődés és népnevelés körül megyénkben oly sokat alkotott.

És az új ezredév virágzó iskolái, a jövő nemzedék magyarságának e melegágyai, örömkünk és büszkeségünk, ha majdan történetedet megírja az avatott kéz, valjon nem lesz-e történeted egybeforva Réthi Lajos nevével, ki egész munkás élete javát nektek áldozta ?!

Ott küzdöttél tudásod ragyogó fegyvereivel a legelsők között főrealiskolánk nemes főigazgatója Téglás Gábor, ki fényes elmeéssel behatoltál vármegyénk sötét éjjelébe, ismeretlen multjába, s a feledésből elénk tártad Dáciát és annak romjain megismertettél önnön multunkkal. A koronás király kitüntetett, a tudósok társasága kebelére ölelt, vármegyénk évlapjai nevedet megőrzik.

Erdélyrészti közmivelődési egyletünk nemes ambicióval és fáradhatatlan munkássággal megáldott bajnoka megyénk területén: Kénosi Sándor József, ki vasszorgalommal, páratlan agitatióval hordotta össze a homokszemeket a nagy pyramidisra, legyen munkáján áldás, mondassa el tevékeny élete késő alkonyán a költővel »..... szent hazám, megfizettem mind, mivel csak tartozám.«

Ők valának az elsők közt legelsők, kik sok más munkatársukkal együtt Hunyadvármegye mű közmivelődési állapotát megalkották. Dicsőség nevükre, áldás életükre, hála egykoron emlékükre.

A dárab föld pedig, melyet ők megindítottak, dicsőségesen gördül tovább . . . tovább.

Egyletünk pedig virágzani fog az új ezredévben, egykoron eljövendő hatalmas alkotásait csak lelkí szemeinkkel látjuk, de a multakon való okulás, a nemzeti összetartás lobogtatja hitünk világát és biztosít arról, hogy az elvetett mag kikél, a munka nem volt hiában; Hunyadmegye virányain magyar dalt susog az esti szellő az új ezredéven át, s hol egykor legtöbb honfivér fedé ` a harczi síkokat, ott a magyar közmivelődés bevezetetlen várai fognak tündökölni örökkin örökké!

DR. FARKAS BÉLA.

GONDOLATOK A MAGYAR FAJ HIVATÁSARÓL AZ ÚJ EZREDÉV KÜSZÖBÉN.

Az éjjeli lámpa fénye mellett virasztvá nemcsak a tudást s a rejtett igazságokat keressük, de keressük a vigasztalást is, és ha egy vigasztaló gondolat megcsillámlik előttünk s fényét a kétség

köde el nem fedi, e gondolat erőt önt csüggédő lelkünkbe, erőt és bizalmat. Most is, a midőn a millenniumi ünnep felkelő napja hajnalódik, s a múlt évezred már mint árnyék távozik tőlünk, mi, kik a történelem magaslatairól szoktuk a korszakok változásait szemügyre venni, a jövőben is bizonytalan árnyképeket látunk s a bizonytalanság érzete vesz erőt rajtunk. Úgy lesz-é, a mint volt? Ezt elhinnünk nem lehet, hiszen nyilván látjuk, hogy a közvélemény az ország jóllétét s boldogulását új intézményektől várja s a régiek emlékét immár a hazai Clio hirdeti csupán. Hogy az új közállapotok mennyire fognak beválni, megmutatja a jövő. A tárgyak elváltozhatnak, csak az alany ne nagyon változzék? Az élet hullámos s a legtöbb emberre nézve viszontagságteljes, az egyén más más viszonyok közé sodortatik; boldog, ki élte alkonyán nyugodt kikötőre talál. Ha az egyén maga is változnék a változott körülményekhez képest, honnan vehetné azt az ellentálló erőt, melylyel a küzdeleimet felvehetné s az ellentétes áramlatokat legyőzhetté? Így van ez a nemzetekkel is. A magyar nép a múltban szívósan ragaszkodott nemzeti jellegéhez s ennek köszönhette, hogy több idegen népfajt olvasztott magába, így a kunokat, bessenyőket, kabarokat stb. s hogy azon számhoz viszonyítva, a mely a honfoglalókké volt, jelentékeny s bámulatra ragadó gyarapodást mutat s hogy annyi idegen áramlatok közepte faji tulajdonságait mint eddig megőrizhette. Ez egy vigasztaló gondolat, mert remélünk lehet, hogy e faji szívőssága a jövőben sem fog alábbszállni. Az időnek becsét tartalma s nem mennyisége határozza meg; ha visszatekintünk hazai történetünk ezredévére, ennek folyamata nyilván tesz arról tanúbizonyságot, hogy nem hiában éltünk, hogy történeti küldetést teljesítettünk. Nyugat-Európa műveltségének nemcsak őrei voltunk s védelmezői, de voltunk közvetítői is Kelet felé s tényezői, sőt zászlóvivői a dícső emlékű Mátyás korabeli renaissance fellendültével s mindenkoron részesei s hogy ez így volt, ez is vigasztaló gondolat.

GR. KUUN GÉZA.

HIVATALOS RÉSZ.

A TÁRSULATI GYÜLÉSEK RÖVID KRÓNIKÁJA

1893 januáról 1896 májusáig.

Összeállította Téglás Gábor h. ütkár

1893 január 4-én gróf Kuun Géza elnök a megjelenteket szívélyesen üdvözölve, sájdalommal emlékezett meg Szentiványi Gáborné az. Rigó Cecilia alapítónk haláláról. A megboldogult a társulat këletkezése éveiben több estély rendezésével járult társulatunk megizmósításához. Ebbeli érdemei jegyzőkönyvileg megörökítetni határoztattak.

Téglás Gábor Furka Ferencz keresztúri birtokos ajándékából bemutatja Hunyadmegye törvényhatóságának 1814-beli igazoló végzettsét arról, hogy a Furka-család ösi neve Keresztúri volt s a Furka név gúnynevül ragadt idő folytán reájuk, miután a hagyomány szerint egyik török-becsapás idején egyik Keresztúry »furca«, villára! jelszóval buzdítá védelemre a vidéki oláhságot.

Dr. Sólyom-Fekete Ferencz alelnök, miután hivatali nagy elszigiltsága miatt a megye családaira és birtokviszonyaira besses oklevélgyűjteményét maga nem érkezik feldolgozni, késznek nyilatkozik arra, hogy a társulat másolóinak, megbízottainak átengedi a kiválasztandókat. Köszönettel vétetik.

1893 március hó 1-én. Dr. Sólyom-Fekete Ferencz alelnök elnöklete alatt Kolumbán Samu könyvtáros arra utasítatik, hogy megfelelő vevény nélkül a könyvtár használatát meg ne engedje senkinek és Király P. által a még vissza nem juttatott könyveket szorgalmazza.

Szinte Gábor reálisk. tanár a Kendeffy-család malomvizi lovagváráról (az u. n. Kolczvári) alaprajzokkal értekezik. (L. Évkönyv.)

Kolumbán Sámuel kép. tanár a lozsádi nyelvjárásról szóló értekezését olvassa fel. (L. Évkönyv.)

1893 ápril 13-ki gyűlésen dr. Sólyom-Fekete Ferencz előadja, hogy az 1892. évi októberben elhalálozott Salamon Ferencz jeles tudósunk szülöháza helyén emelt ref. papílak falába illesztendő márvány-emléktábla költségei Szöts Sándor ev. ref. lelkész jelenése szerint biztosítva vannak, juniusra emlékünnepekre határozatot,

melyre a megboldogult özvegye, családja, a Magy. Tud. Akadémia, a Kisfaludy és Országos Történelmi Társulatok is meghívatnak, dr. Sólyom-F. Ferencz alelnök pedig emlékbeszéd tartására felkéretik.

Az 1893 évi junius 10-ki közgyűléssel kapcsolatos Salamon Ferencz emlék-ünnepélyen a Kisfaludy-Társaságot képviselő dr. Beöthy Zsolt, a M. Tud. Akadémia és Orsz. Tört. Társulat küldöttei: dr. Márki Sándor, dr. Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanárok, Téglás Gáborral, majd övv. Salamon Ferenczné s leánya dr. Bodola Lajos műegyetemi tanárné, a dévai állami föreáliskola, tanítóképző és polgári iskola tantestülete, ifjúsága, valamint az összes hatóságok, testületek és nagyszámú érdeklődő közönség részvételével tartatott meg. A társulat alelnöke, dr. Sólyom Ferencz emlékbeszéde előtt és után a dévai tanítóképezde ifjúsági dalköre működött közre és Szöcs Sándor ref. lelkész, mint az emléktábla kezdeményezője, alkalmi beszédével járult a leleplezéshez. Gyűlés után közebéd, melyen dr. Beöthy Zsolt, dr. Szádeczky Lajos, dr. Márki Sándor a küldő társulatok nevében méltánylák Salamon Ferencz emlékezetét s üdvözölték a társulat lelkes ünnepélyét és Déva értelmiségét. Mailand Oszkár lemondása következtében Kun Róbert titkárrá választatott.

1893 július hó 5-én. Gróf Kuun Géza elnök meleg szavakban emlékezett meg dr. Teutsch György Dániel nagyszebeni ág. evanglikus püspök és társulatunk tiszteletbeli tagjának, mint a hazai történetírás nagynevű munkásának elhalálozásáról.

Elnök jelenti, hogy gróf Csáky Albin vall. és közokt. miniszter a társulat munkásságának méltánylásául 500 frt segélyt engedélyezett. Az 500 frt a dévai várromok és várterület megvédelmezése céljából a várhegy megvételére fordítatni határoztatik s a vétel elintézésére dr. Sólyom-Fekete Ferencz felkéretik.

A várhelyi amphithaeatrum tovább tanúlmányozásával Téglás Gábor és Szinte Gábor megbízatnak.

Téglás Gábor megbízatik, hogy az Aldunánál folyamatba levő szabályozási munkálatok felhasználásával helyrajzi tanulmányokat tegyen, az onnan megyénkbe vezető római útakat s a belgrádi múzeumot tanúlmányozza.

1893 szeptember 15-én a vajdahunyadi vár lovagtermében gróf Kuun Géza elnök lelkes szavakban üdvözölve a szép számban egybegyülteket, Hunyadi várának történetéről értekezett. Majd Markup Ferencz vasgyár főmérnök a gyalasi vasbányászat multjáról értekezett. Kun Róbert egy századunk elején, 1817-ben Nádasdon lefolyt ribillióról értekezett.

1893 október 4. A közelgő millenniumra utalólag gróf Kuun Géza elnök indítványára a megye közgyűléssének figyelmét a megyei monographia megíratására kikérendőnek határozta társulatunk,

Buda Ádám nagybecsű múzeumát s kiválóan megyénket illető madár- és kövület-gyűjteményét megvételre felajánlván, választmány egyfelöl anyagi erejének elégtelenségből, másfelöl az elhelyezést biztosító helyiségek hiánya miatt azt a legjobb akarata mellett sem vásárolhatja meg. Felhívja azonban cultusminister ő excellentiája figyelmét e becses gyűjteményre, mely a kolozsvári egyetemnek például nagy hasznára szolgálhatna.

1893 november 4-én gr. Kuun Géza elnök örömmel jelenti, hogy a megye közönsége a monographia megíratásával társulatunkat bízza meg. Választmány Téglás Gábor szerkesztőül felkérvén, tervezet és költségvetés előterjesztésére utasítja.

Téglás Gábor előadja, hogy a választmány megbízatásához képest az Aldunánál összehasonlító tanúlmányokat tett és sikerült megállapítani gróf Marsigli Alajos 1690 körüli határjárása alkalmával ott látott, de pontosan meg nem határozott és el nem ért hármas feliratát a Kozla munkateleppel átellenes Gospodin szirten. Egyúttal ismerteti a három felirat szövegét és kimutatván, hogy azok a Tachalia zuhatagon felül 7 kilométerre oly veszélyes örvény felé esnek, a hova csakis halászok tévednek el, de még azok sem képesek a harmadik s az örvény felett 7 m. bevésett táblát megközelítni. Ez a körülmény teszi érthetővé, miért nem sikerült annak lemásolása idáig, miért említi gróf Marsigli is oly határozatlanul s miért nem láthatta azt Griselini sem 1775-ben, mikor gróf Potténg császári biztos kíséretében lecsolnakázott.

A felvételt is csakis Lukács Béla kereskedelemlügyi ministerünk áldozatkész segédkezése és Szinte Gábor tanár önseláldozó vállalkozása tette hozzáférhetővé. Egy gözhajóval eresztték le a kövekkel erősen megterhelt dereglyét az örvényig. Ott ügyes hajósok kiugrálván, a dereglyét kikötésekkel megrögzítették. Akkor az előre elkészített állványt összeillesztve, a feliratig jutottak s azt letisztítva, a hely egyenetlensége miatt 12 gypslapba öntötték. Ezekről itthon Szinte Gábor gypsmásolatot készített. A felvételt Szinte Gábor fénykép másolatában be is mutatja s egyúttal jelenti, hogy Domitiamis Kr. u. 92—93-beli útmunkálatait örökíti meg az idáig ismeretlen Domitianus-tábla Milanováctól (Taliatae) fel a Gospodonig terjedő 45 km. vonalról. A Domitianus-táblán alul 100 méterrel a szerb halásztanya felett a Marsigli által is lemásolt Tiberius-tábla a rómaiak első térfoglalását s a legio IV Scithycia és legio V Macedonicával K. u. 33—34-ben eszközöltetett sziklabevágásokat örökíti meg. Kissé alább Vespasianusnak rosszul olvasható táblája a Kr. u. 75—79 között végzett munkálatokra vonatkozik.

E hármas szikla feliraton alul 9 km. Izlas átellenében a Boljetin víz torkolatnál a második Tiberius táblát ugyancsak Kr. u. 33—34-beli felavató ünnepély alkalmával véshették be. Ily módon

az Alduna felső zuhatagjainál + sziklafelirat látható a szerbiai parton. Idejáról ötödikül a Kazan-szoros, Traianus táblája, melyet a szerb kormány Tabula Traiana homlokselírattal meg is jelöltetett.

Gróf Kuun Géza a várhelyi Mithra feliratokon elésorduló Cautus és Cauto Pati elnevezések jelentőségéről értekezett.

1893 deczember 13-án gróf Kuun Géza elnöklete alatt tartott gyűlésen Téglás Gábor beterjeszti a megye által 25 ívre szabott monographia lehető tervezetét. E szerint a legrégibb kort a dákok, rómaiak, a népvándorláskor emlékeivel felkaroló első rész után a honfoglalástól a mohácsi vészig számító második és onnan e század elejéig terjedő harmadik fejezettel volna a monographia megírandó. A jelenkor közéleti, mívelődési és közigazdasági viszonyait lehető rövid vázlatban azután foglalnók együvé. A munka a Szilágyi Sándor Magyarország története, illetőleg Beöthy Zsolt Irodalomtörténete alakjában a megyére jellemző illustratiókkal volna kiadandó.

Dr. Sólyom-Fekete Ferencz egy Várhelyről megvételre beküldött kis bronzszobor fejet mutat be. Megvétetik.

Dáne Károlynak, mint a hátszegi ev. ref. egyház gondnokának köszönet szavaztatik az odavaló régi ref. templom falazatából napfényre került négy soros felirat és bályeges téglák ideajándékozásáért és beküldetéseért.

1894 február 7-én dr. Sólyom-Fekete Ferencz elnöklete alatt Szöllösy Lajos pénztárnok javaslatához képest a társulati tagok lajstroma revideáltatik, az eltávozottak, kilépettek törültettek.

Az EKE abbeli felszólítása: hogy társulatunk a helynevek megállapításában, illetőleg helyreállításában támogassa, adandó esetben készséggel teljesítetik.

Kun Róbert tanár ajánlatára Markup Ferencz v.-hunyadi vasgyári fönöksegéd és Pietsch Lajos megyei főszámvevő 1894-től rendes tagokul selvétetnek.

1894 március hó 4-én dr. Sólyom-Fekete Ferencz elnöklete alatt Szinte Gábor a krivádai őrtorony cz. értekezését adja elő rajzok kíséréttében. Választmány kérésére a becses felolvasást az Évkönyvnek átengedi. Melich János reáltanár A magyar nyelv idegen elemeiről értekezett.

1894 junius 13-án dr. Sólyom-Fekete Ferencz elnöklete alatt László Zsigmond és Szöllösy Lajos a Várhegy és várromok megvételére vonatkozó számadásokat helyesnek jelentik s Hajduczky Józsefnek köszönet mellett felmentvénny adatik.

Hollaky Arthur alispán azon felhívása, hogy a megye közigazdasági viszonyaira vonatkozó történeti adatok vele közöltessenek, alkalmilag elég lesz téve.

1894 junius 17-ki közgyűlést gróf Kuun Géza elnök távollété miatt dr. Sólyom-Fekete Ferencz alelnök megnyitván, a hivatalos

jelentések után ugyancsak dr. Sólyom-Fekete Ferencz »Regestak a Kendeffy-család legrégebb okmányaiból« címm alatt értekezett a a megyénk történetében jeleskedő s Hunyadi János vitézi tetteiben kitünt és általa fölemelt család legrégebb multjáról kimutatta : hogy Zsigmond idejében előkelő szerepet játsztak a Kendeffyek. Miklós Hunyadi vezérkarában kitüntette magát. A család délvidékről származott hozzáink. Praedicatuma Plemenicza vagy Tutteosfalwa. Egyik ág Szatmármegyébe kiszármazott s ott lassankint elenyészett. *Téglás Gábor* »A rómaiak aldunai határörvidékének viszonya Dáciához és Sarmizegetusához« címm alatt a Tiberius császár által Kr. u. 33—34-ben felíratilag megörökített s a Legio IV. Scythica és Legio V. Macedonica legénységével a Duna nagy könyökhajlásában a felső zuhatagok (Izlas, Tachtalia) mentén kivágatott s Brzo Palankaig, a Timok folyó torkolatához vezetett hadi útnak és vár sorozatnak stratégiai viszonyát fejtette ki a Sarmizegetusából (Várhely) le egy-felöl Karánsebes-Bazias, másfelöl Orsova felé, valamint a Zsil és Olt mentén használt dák támadási vonalakkal szemben. *Kun Róbert* társulati titkár felolvasása »Déva városának birtokviszonyai és határszervezete a XVII. században«. I. Rákóczi Györgynek 1643-ban kelt oklevele szerint Déván a következő nemesi családoknak volt házuk és birtokuk : Kováts András, Keömives János, Makai Gergely, Ujvári Benedekné, Váradi Ferencz, Lakatos István, Kassai Farkas Márton, Kenderessy Farkasné, Nagy János, Szabó Miklós, Kenderessy János, Szabó Jánosné, Pattantyus János, Gyöngyösi István, Király Ferenczné, Farnádi Lőrincz, Borsai Péter, Uzoni Boldizsár ref. lelkész, Szentgyörgyi Balázs. A felolvasás kiterjeszkedik a szomszédságokra és utcákra, melyekből ma is megvannak a magyar- és felszeg-utcák ; azonban a piacz- és kovács-utcza ma nem fordul elő. Legtöbb nemesi curia a maig meglevő Magyar-utcában volt.

1894 november 14-én gr. Kuun Géza elnöklete alatt Téglás Gábor előadást tart a Bruz László szőlőjében felmerült Árpádkori temetkezőről. A város föterétől délre kiemelkedő első magaslat szolgálhatott temetkezőül. Ott több ponton gyermek és felnőtt egyének vázait találták. Arczczal minden keletre valájnak helyezve. Medvefog amulett, vaslándzsa, nyilvégek, durva edények képezték a sír-adalékok. Egyik váz szájában László érme találtatván, így a legrégebb települési adatot birjuk a honfoglalás után. A választmány Bruz László tagtársunk nemes érdeklödéséért elismerését nyilvánítja.

Szinte Gábor Hunyadmegye pecsétjéről és címeréről előadást tartva, a megye 1490 évszámával jelzett hivatalos ezüst pecsétjét, melyet az alispánok hivatalukba iktatásánál használnak, bemutatja.

Téglás Gábor ajánlatára Schuber Mályás, Pais Elek, Fogolyán Sándor föreálisk. tanárok és Franca Lajos maros-berettyei birtokos 1895-től számítva r. tagokúl vétetnek fel.

Kun Róbert titkár utasítatik a társulattal csereviszonyba lépett társulatok jegyzékének bemutatására s a megkeresendők kijelölésére, felszólítandók a társulattól megbízatást nyert egyének jelen téseiik megtételére.

Az 1895. junius hó 12-én gr. Kuun Géza elnöklete alatt a hátrálékosok ügyében és a számadások megvizsgálására kiküldött bizottság teszi meg jelentését. Elnök felolvassa dr. Szádeczky Lajos egyet. tanártól a Kaukázból kapott levelét. A műz. igazgatója jelenti, hogy a múzeumnak az áll. elemi iskolából való átköltözöttséét a bekövetkezendő szünidőn fogja eszközölni. Téglás Gábor indítványára Dobay Károly kir. tanácsos, ügyvéd r. tagúl felvétezik. Ugyancsak Téglás G. jelenti, hogy Werner Ignácz dévai lakos a múzeumnak egy drb. Leopold-féle húszast és egy XVII. századból való Szt. György-tallért adományozott. Gróf Kuun Géza elnök jelenti, hogy neje a múzeumnak aquilaei tárgyakat ajándékoz. Mind ezekért köszönet nyilvánítatik.

A vallás és közokt. ministerium a segélyt a f. évre meg tagadván, Téglás Gábot ennek újból való kérésével bízatott meg.

1895. junius 16-ki közgyűlésen gróf Kuun Géza elnök a történeti kutatások és múzeumok jelentőségéről (L. Évkönyv.) tartott megnyitó beszéde Pogány György választm. tag indítványára jegyzőkönyvre vétetett. Elnők az országos történelmi társulat képviselőjét: Dedeck Crescens Lajos egyetemi könyvtári tisztet, Torma Zsófia tiszteletbeli tagot és az erdélyi múzeum dr. Fekete Gábor kir. táblai elnököt s a megjelent díszes közönséget melegen üdvözölvén, Kun Róbert titkári, Szöllösy Lajos pénztári, Téglás Gábor múzeumigazgatói, Kolumbán Sámuel könyvtári jelentése adatik elé. 1894—95-ről áthozatal 4202 frt 82 kr., évközi bevétel 394 frt 71 kr. kiadás 537 frt 87 kr. Pénztári maradvány 4059 frt 66 kr. és pedig alapítványi töke 3050 frt, vegyes alapok 1009 frt 66 kr. Mailand Oszkár föreálisk. tanár »Mithologai elemek a román nép költészettelben« címmel a hold és nap kultusnak a Hunyadmegye területén gyűjtött román népköltészeti adalékairól értekezett. Téglás Gábor a rómaiak keleti határvonaláról s a két Küküllő mellékén egyfelől a katonai székhely, vagyis Apulum (a mai Gyulafehérvár), másfelől Sarmisegetusa, vagyis a tartományi székhely biztosítására tett védelmi intézkedéseit és hadi útvonalait ismertette. (L. Évkönyv.)

A társulati válaszelmény Schuber Mátyás föreáliskolai tanárral kiegészítettéven, következő nap a társulat vendégei és törzskara gróf Kuun Géza elnök marosnémeti kastélyában, a grófi pár vendégszeretetéből, élvezetes és szellemes pohárköszöntőkkel fűszerezett lakkal fejezte be a tanulságos közgyűlést.

Az 1895. szept. 11-én Sólyom-Fekete Ferencz elnök jelenti, hogy Farkas Árpád algyógyi járásbíró két darab barbár érmet (thasosi tetradrachma utánzat) ajándékoz Algyógyról a múzeumnak.

Az 1895. okt. hó 9-én tartott r. v. gyűlésen Sólyom-Fekete Ferencz jelenti, hogy Beke Ferencz dévai törv. iktató társulatunk alapító tagjai sorába lépett. Ezzel kapcsolatban a választmány azt határozá, hogy társulatunk minden alapító tagjának alapító levelet küld, melynek szövegezésére Téglás Gábor, technikai részével pedig Szöllösy Lajos bizatnak meg. Örvendetes tudomásul szolgált, hogy társulatunk tagjai 80-al szaporodtak, s Hollaky Arthur alispánnak köszönetet szavaz a tagok gyűjtésében kifejtett fáradozásáért. Szöllösy Lajos indítványára a dévai magy. kir. pénzügyigazgatóságtól a Várhegy adómentessége kérelmeztetik.

Téglás Gábor a »Limes Dacicus« keleti határvonala cz. ismerteti azon védműveket s azok helyzetét, rendeltetését, melyek a Hargita alján Rapsonne útja, Ördögútja, Ördögárok néven ismertesek s Dácia határait képezék. Ugyanő több érdekes leletet, ezek között egy Orsován talált bályeges téglát mutat be. Ugyancsak Téglás Gábor ajándékozza az Al-Kenyér mellett a Kenyérvízből kihalászott szép bronzdomborművet.

1895. nov. 28-án gr. Kuun Géza elnöklete alatt Szinte Gábor »Két örtorony a hátszegi völgyben« cím alatt ismerteti a Rekettyefalvánál és a hátszegi állomás feletti őrhegyen látható örtornyonkat. Ez felolvásásból kisfolyólag érdekes eszmecsere keletkezett a két torony korát illetőleg Sólyom-Fekete Ferencz és Téglás G. között. Felolvásó Évkönyvünknek átengedi értekezését s választmány bővebb kutatásra kéri.

Mailand Oszkár »A rumén nép a néppsychologia világításában« cz. értekezését olvassa fel, melyért elnök köszönetet nyilvánítva, azt Évkönyvünknek elkéri. Téglás Gábor indítványára a millennium alkalmából egy a magyarságnak megyénkben való multját, szereplését tárgyaló Évkönyv kiadatása elhatározatit.

Téglás G. jelenti, hogy a múzeumot a régi reáliskolai épületből a reáliskola tulajdonát képező Dobay-házba átköltöztette. Sajnálattal tudatja, hogy az ideiglenes elhelyezés nehezen, és nem óhajtása szerint sikerült, mert a helyiségek a régiknél is szűkebbek. Indítványozza tehát, hogy cultusminiszter úr ő excellentiája egy a dévai iskolákra is oly fontos múzeum végleges elhelyezésére felkéressék. Beke Károly algyógyi főszolgabíró egy római bronz kardot és egy tokos vésöt küldött Bojbun lelöhelylyel. Köszönettel vétetik. A marosilyei szolgabírói hivatal Dumesd községből 19 bronztörököt megvételét ajánlja. 5 frittal megvétetik. K. Sándor Lajos nyug. megyei főpénztáros a Várhegy sétánya részére 30 frtot adományozott; köszönettel vétetik.

1895. decz. 4-én Sólyom-Fekete Ferencz elnöklete alatt Imhoff Mór alvinczi zárdafönök kilépése tudomásul vétetik. A tagok teljes névsorának elkészítésére Téglás Gábor, Kun Róbert, Szöllőssy

Lajos és Kolumbán Samu kiküldetnek s pénztáros javaslatára b. Jósika Lajos felkéretik az alapítók levélbeli megkeresésére alapítványai befizetését illetőleg. Dr. Sólyom-Fekete Ferencz indítványát, hogy egyes vidéki tagok és megyei kültisztviselők az ügykezelés megkönnyebbítése széljából a tagdíjak behajtásával, a nyugták átadásával az esetleges régészeti leletek bejelentésével, új tagok gyűjtésével megbízandók, elhatároztatik.

1896 május 25-iki millennáris közgyülésen gr. Kuun Géza mindenekelőtt üdvözli a Kolozsvári tud. egyetem és a Múzeum-Egylet nevében megjelent dr. Márki Sándor, Hory Béla vendégeinket, az alsófejér megyei történelem régészeti társulat küldöttét s a magy. tud. Akadémia képviselőjét, Téglás Gáborát. Majd a millennium méltatására kiterjeszkedő nagyhatású beszédét tartotta meg. Báró Szentkereszthy György indítványára jegyzőkönyvbe vétetik. (L. Évkönyv.)

Hollaky Arthur alispán indítványára Hunyadi János vaskapui diadala évfordulóján, szept. 5-én a megye által megrendelt emlékoszlop felavatásával kapcsolatosan Hunyadi jeles vezérének: Kendeffy Miklósnak csatahelye: »Vulkán hágó« emlékjellel látatták el a millennium emlékére, s a társulat gondoskodik emlékbeszédekről.

Dr. Márki Sándor tiszteleti tag »Európa politikai constellatioja a honfoglalás idején« cz. értekezését nagy figyelem és érdeklődés mellett előadja. Elnök a tanuságos értekezésért köszönetet nyilvánít. (L. Évkönyv.)

Dr. Sólyom-Fekete Ferencz »A Ponori- és Tornya-család leveleslázájából« cz. értekezik megyénk e két nevezetes családjáról.

Téglás Gábor Sarmizegetusa (Várhely) legrégebb kutatóiról értekezik, kimutatva, hogy Mátyás király innen budai palotájába is vihetett felíratokat s valószínűleg általa származott el a bécsi apátság romjaiban talált felírat is. Ugyanő felíratokat küldött Rómába a Vatikánba. Atyja, Hunyadi János várhelyi kövekkel diszitteté hunyadi vára környékét. Ebben Csulay More Fülöp lehetett Mátyásnak segítségére, a ki utóbb, mint egri nagyprépost Velençében II. Lajos követeként működött. Felírati jegyzetei is így kerülhettek Velencébe és a Vatikáni könyvtárba Rómába. Pécsi püspökként esett a pécsi egyetem ifjúságával a mohácsi csatában el.

Csulay-More Fülöp mellett Mezerius kolozsmonostori apátnak köszönhetjük az első feljegyzésekét, a ki 1516 szeptemberében Tussyán, Pestényben, Osztron, Kernyesden, Demsuson, Hátszegen, Boldogfárván már sok oly felíratot látott, melyek maig ott vannak. Csakhogy ezek nagyrészét később Bethlen Gábor fejedelem Gyulafehérvárra vitette. Még többet vitetett el 1723-ban gróf Áriosti ezredes, a ki Dévánál 6 hajóra rakatta gyűjteményét. A kierőszakolt déva vidéki oláh hajósok Szegedenél két hajót szándékosan el-

sülyesztettek. A többi Bécsbe került s ott az udvari könyvtárban beszalazott feliratok nagyrészét képezik.

Hivatalos jelentések után Barcsay Béla, Borostyányi Béla, Issekutz Antal, László Ignácz, Lázár György, Szinte Gábor, Szőts Sándor választmányi tagok újból megválasztatnak. Új választmányi tagok Rácz Pál (kit elnök a gyűlésen ajánlott tagúl), Pietsch Sándor Hátszeg, Benedekty Lajos Guraszáda.

A TÁRSULAT TAGJAINAK, TISZTIKARÁNAK ÉS VÁLASZT-MÁNYÁNAK NÉVJEGYZÉKE.

Tiszteletbeli tagok.

Dr. Amlacher Gusztáv, ág. ev. lelkész és történettudós, Romosz, u. p. Szarvas.
 Barabás Miklós, festőművész, Budapest.
 Dr. Benndorf Ottó, egyetemi tanár, Bécs.
 Dr. Finály Henrik, egyetemi tanár, Kolozsvár.
 Dr. Fraknói Vilmos, püspök, Budapest.
 Dr. Hampel József, egyetemi tanár, Budapest.
 Löhhardt Ferencz, erdélyi püspök, Gyulafehérvár.
 Dr. Márki Sándor, egyetemi tanár, Kolozsvár.

Dr. Pauler Gyula, orsz. levéltári igazgató, miniszteri tanácsos, Budapest.
 Pogány György, nyug. főispán, Déva.
 Dr. Pulszky Ferencz, nyug. orsz. múzeumi igazgató.
 Dr. Szádeczky Lajos, egyetemi tanár, Kolozsvár.
 Szász Károly, ev. ref. püspök, Budapest.
 Szilágyi Sándor, minisz. tanácsos, egyetemi könyvtári igazgató, Budapest.
 Torma Zsófia, archaeol. irónő, Szászváros.
 Dr. Zimmermann Ferencz, városi levéltáros, N.-Szeben.

Elhalálozott tiszteletbeli tagok.

Dr. Hunyadvári Arányi Lajos, egyetemi tanár, 1887 VII. 28. Budapest.
 Baritiu György, román író, 1893 XII. 27. N.-Szeben. Deák Farkas, minisz. oszt. tanácsos, 1888 VII. 4. M.-Vásárhely. Dr. Haynald Lajos, kalocsai érsek, 1891 VII. 4. Kalocsa. Dr. Henselinann Imre, egyetemi tanár, 1888. XII. 5. Budapest. Ormos Zsigmond, nyug. főispán, 1894 XI. 16. Temesvár. Rómer Flóris, egyet. tanár, kanonok, 1889 III. 18. N.-Várad. Salamon Ferencz, egyet. tanár, 1892 X. 9. Budapest. Szabó Károly, egyet. tanár, 1890. VIII. 31. Kolozsvár. Gróf Széchen Antal, főudvarmester, 1896 — Bécs. Dr. Teutsch Gy Dániel, ág. ev. püspök, 1893 VII 2. Dr. Torma Károly, egyet. tanár, 1897 III. 2. Róma mellett. Anzino.

Alapító tagok.

Az alapító tag neve és lakhelye	Taggal lett	Alapítványi Összeg	Alapítványára fizetett		Hány évi kámatháraték?
			tökében	évi kainatokat	
Ő Felsége Első Ferencz József dicső királyunk	1887	100	100	—	—
Dr. Arányi Lajos, † Budapest.....	1887	50	50	—	—
Alsó Elekné † Déva	1883	50	50	—	—
Báró Apor Károly † Marosvásárhely.....	1884	50	—	1885	11
5 Barcsay Béla, Déva	1880	50	—	1892	4
Barcsay Kálmán, Déva	1880	50	—	1886	10
Özv. Barcsay Lászlóné, † Déva	1883	50	50	—	—
Bágya Farkas	1880	50	—	1895	1
Bágya Károly, † Fehérviz.....	1880	50	50	—	—
Átvitel....		500	300	—	26

Az alapító tag neve és lakhelye

	Taggá lett	Alapítványi Összeg	Alapítvá- nyára fizetett	Hány évi ká- mathártelek?	
				töké- ben	évi kama- tokat
	Áthozat...	—	500	300	—
				26	
10	Bágya Zsigmond, Budapest	1880	50	50	—
	Benedikty Iózsef, V.-Hungary	1880	50	—	1882 14
	Benedikty Lajos, Guraszáda	1895	50	—	1896 —
	Beke Ferencz, Déva	1895	50	50	—
	Bernád Miklós, Hászeg	1880	50	50	—
15	Br. Bornemisza Tivadar, M.-Illye	1880	50	—	1896 —
	Br. Bornemisza Tivadarné, M.-Illye	1891	50	50	—
	Brúz László, Déva	1880	50	—	1896 —
	Buda Ádám, Rea	1880	50	—	1896 —
	Buda Elek, Alvincz	1880	50	—	1882 14
20	Csongrády Kálmánné	1888	50	50	—
	Dévai Előlegezési Szövetkezet, Déva	1885	50	50	—
	Dévai Nemzeti Casino, Déva	1885	50	50	—
	Emich Gusztáv, Budapest	1883	50	—	1892 1
	Földváry Alexandrin, Arany	1884	50	—	1896 —
25	Gergelyfi Tamás, Déva	1880	50	50	—
	L. Gyárfás Ferencz, Budapest	1880	50	50	—
	Dr. Haynald Lajos, † Kalocsa	1883	100	100	—
	Hollaki Imre, Déva	1880	50	—	1896 —
	Báró Horváth Ödönné, Alvincz	1883	50	50	—
30	Gróf Horváth Tholdi Lajos, Budapest	1880	50	—	1896 —
	Gróf Horváth Tholdy Lajosné, D.-Szt.-Márton	1885	50	—	1896 —
	Hunyadmegyei első takarékpénztár, Hászeg	1880	50	50	—
	Inkey Béla, Boldogfalva	1886	50	—	1896 —
	Báró Jósika Géza, † Branyicska	1880	50	50	—
35	Báró Jósika János, † Lemberg	1884	50	50	—
	Id. báró Jósika Lajos, † Kolozsvár	1880	50	50	—
	Ifj. báró Jósika Lajos, Branyicska	1880	50	50	—
	Itj. báró Jósika Lajosné, Branyicska	1886	50	50	—
	Báró Jósika Leó, † Zsibó	1880	50	50	—
40	Báró Jósika Pepi Fáni, Branyicska	1885	50	50	—
	Báró Jósika Samu, Bécs	1880	50	50	—
	Kendesfy Sámuel, † Kernyesd	1880	50	50	—
	Kenderessy Ernő, † Déva	1885	50	50	—
	Kolozsi Antal, † Gyulafehérvár	1884	50	25	1884 6
45	Gróf Kuun Kocsárd, † Algyógy	1880	100	100	—
	Gróf Kuun Géza, M.-Németi	1880	100	—	1896 —
	Gróf Kuun Gézáné, M.-Németi	1885	50	50	—
	Kolozsvári Nemzeti Casino, Kolozsvár	1885	50	50	—
	Gróf Kornis Berta, Kolozsvár	1888	50	—	1896 —
50	Kun Róbert, Déva	1889	50	50	—
	Gróf Lázár Jenő, Medgyesfalva	1880	50	—	1882 14
	Lázár László, Lapusnyak	1880	50	—	1881 15
	Átvitel...	—	2800	1725	—
					93

		Az alapító tag neve és lakhelye	Taggá lett	Alapítványi tőkében	Üsszeg	Alapitvá-nyára fizetett évi kamato- kat	Hany évi ka- mathátrálek?
		Áthozat . . .	—	2800	1725	—	93
		Lázár Pál Oszkár, † Lapusnyak	1880	50	50	—	—
		Lengyel Gergely, Déva	1880	50	—	1895	—
55		Gróf Lónyay Gábor, Budapest	1883	50	—	1885	11
		Gróf Lónyay Menyhértné, † Budapest	1883	50	50	—	—
		Lönhardt Ferencz, Gyulafehérvár	1884	100	100	—	—
		Maderspach Viktor, Iszkrony	1880	50	50	—	—
		Moldován Demeter, † N.-Szeben	1880	50	50	—	—
60		Nemcs János, † Kolozsvár	1891	50	50	—	—
		Báró Nopcsa Elek, Budapest	1880	50	—	1896	—
		Báró Orbán Balázs, † Sz.-Udvarhely	1887	50	50	—	—
		Petrosény és Livazény községek	1886	50	—	1885	11
		Pogány Ádám, † Déva	1880	50	50	—	—
65		Pogány György, Déva	1880	50	50	—	—
		Pogány Károly, Budapest	1893	50	50	—	—
		Puy Zsigmond, † Puj	1880	50	—	1887	9
		Báró Radák Ádámné, Mikeszsásza	1885	50	50	—	—
		Rudai 12 apostol bányatársaság, Brád	1880	50	50	—	—
70		Kénosi Sándor József, Déva	1880	50	—	1896	—
		Dr. Solyom-Fekete Ferencz, Déva	1880	50	—	1896	—
		Szentiványi Gáborné, † M.-Solymos	1880	50	50	—	—
		Szilvássy László, † O.-Brettye	1880	50	—	1882	14
		Szereday Aladár, Lesnáék	1880	50	—	1894	2
75		Báró Szentkereszty György, Déva	1892	50	—	1896	—
		Gróf Teleky Samu, Sáromberke	1883	50	50	—	—
		Téglás Gábor, Déva	1885	50	50	—	—
		Téglás Gáborné, Déva	1897	50	—	1896	—
		Torma Zsófia, Szászváros	1880	50	—	1897	—
80		Türök Árpád, Ponor	1880	50	—	1893	3
		Gróf Teleky Domokosné, † Kolozsvár	1893	50	50	—	—
		Gróf Wass Ottilia, Kolozsvár	1883	50	50	—	—
		Velicska Lajos, † Bábólna	1880	50	—	1891	5
		Báró Wesselényi Istvánné, Kolozsvár	1887	50	50	—	—
		Összesen . . .	—	4450	2675	—	148

85 alapító tag jegyzett 8·9 alapítványt . . . 4450 srt.

50 alapító tag fizetett 53 $\frac{1}{3}$, alapítványt . . . 2675 >

34 alapító tag tartozik 35 $\frac{1}{3}$, alapítványt . . . 1775 "

34 alapító tag 148 évi 3 frt alapítványi
kamathátrálek 444 >

34 alapítványos társulati kövtelés kamatokkal 2219 >

Déván, 1897. február 12-én.

*Szöllősy Lajos, s. k.,
péntáros.*

Rendes tagok.

Az rendes tag neve és lakhelye		Taggá lett	Legutolsó fizetési éve	Hány ével hátralékos?
Apáthy László, Budapest		1880	1896	— —
Dr. Balog Pál, Déva		1880	1896	— —
Balog Gyula, Déva		1887	1896	— —
Balog József, Szászváros		1880	1885	— 11
5 Barcsay Gábor, Csóra		1883	1896	— —
Barcsay Lajos, N.-Barcsa		1880	1882	14
Bartha Gyözü, Gyulafehérvár		1880	1882	14
Bartha Lajos, Piski		1880	1887	9
Borostyáni Béla, Déva		1887	1896	— —
10 Borostyáni Béláné, Déva		1890	1896	— —
Brády Lipót, Brád		1880	1896	— —
Id. Brády Albert, Brád		1892	1896	— —
Ifj. Brády Albert, Brád		1892	1895	1
Brády Árpád, Brád		1892	1893	3
15 Borbátvíz község		1895	1895	1
Bigner Károly, Brád		1895	1895	1
Ifj. Brassován Ferencz, Hondol		1895	1895	1
Buda Károly, Petrosény		1880	1892	4
Brázovay Elekné, Brázova		1885	1884	12
20 Biró József, Déva		1888	1896	— —
Csernovitz Mihály, Zám		1895	1895	— —
Dáné Károly, Hátaszeg		1880	1882	14
Demián Basil, Brád		1883	1882	14
Dósá Dénes, Szászváros		1880	1890	6
25 Dózsa Gergely, Tornesd		1885	1884	12
Dombora László, Petrosény		1886	1885	11
Dobay Károly, Déva		1895	1894	2
Gróf Esterházy Miguel. Deéés		1880	1891	5
Fáy Béla, Dédács		1880	1896	— —
30 Ferenczy Gyula, Déva		1892	1896	— —
Franca Lajos, M.-Brettye		1894	1896	— —
Fülöp György, N.-Szeben		1895	1894	2
Friedmann Livius, Alkenyér		1896	1896	— —
Fodor Gyula, Szászváros		1896	1896	— —
35 Fogolyán Sándor, Déva		1895	1894	2
Báró Györfy Árpád, Brád		1892	1893	3
Hirsch Adolf, Déva		1880	1886	10
Hollaky Arthur, Déva		1880	1896	— —
Horváth Simon, Déva		1880	1894	2
40 Herlea Procop, Kudzsir		1884	1885	11
Herlea Tivadar, Felkenyér		1884	1885	11
Hajduczky József, Déva		1892	1896	— —
Átvitel		—	—	176

Az rendes tag neve és lakhelye

	Áthozat . . .	Taggá lett	Legutolsó fizetési éve	Hány ével hártelekös?
	—	—	—	176
	Hahn Károly, Alsó-Telek	1895	1895	—
	Hondol község	1895	1896	—
45	Inkó János, Alvácza	1885	1885	11
	Issekutz Antal, Déva	1884	1896	—
	Báró Jósika Samuné, Bécs	1881	1896	—
	Íj. Imperát György, Brág	1895	1895	1
	Báró Kemény Béla, Szenterzsébet	1886	1896	—
50	Kenderessy Mihály, Déva	1880	1894	2
	Király Pál, Fehértemplom	1880	1879	17
	Kohn Jónás, M.-Ilye	1880	1882	14
	Kőrmendy Gyula, Brág	1880	1894	2
	Gróf Kuun István, Déva	1886	1885	11
55	Klimó Mihály, Déva	1887	1886	10
	Kolumbán Samu, Déva	1887	1895	1
	Kovács Ödön, Budapest	1880	1887	9
	Kovács Ferencz, M.-Vásárhely	1895	1896	—
	Krasznay Olivér, Brág	1892	1891	5
60	Kassián Sándor, Toplicza	1895	1895	—
	László Ignácz, Déva	1880	1896	—
	László Zsigmond, Déva	1880	1895	1
	Lázár Árpád, Dobra	1880	1879	17
	Lázár György, Déva	1882	1896	—
65	Lészay János, Puj	1880	1881	15
	Lakatos Demeter, Zám	1895	1895	1
	Lasaly Vilmos	1895	1895	1
	Íj. Lázár Farkas, Körösbánya	1890	1889	6
	Dr. Lengyel József, Puj	1890	1889	6
70	Löbl Salamon, Dobra	1890	1889	6
	Makray László, Felpestes	1883	1892	5
	Mailand Oszkár, Déva	1884	1887	9
	Dr Mihu János, Szászváros	1880	1885	11
	Miksa Imre, Hadrév	1880	1893	3
75	Miklós Lajos, Brág	1892	1895	1
	Mikanesd község	1895	1895	1
	Mátyásovszky József, Vulkán	1895	1896	—
	Mező-Livádia	1895	1895	1
	Nagy István, Rákosszék	1880	1894	2
85	Naláczy Ákos, Nalácvád	1882	1881	15
	Nemes Sámuel, Gyulafehérvár	1880	1887	9
	Orbonás József, Szászváros	1890	1889	7
	Pap József, N.-Pestény	1881	1882	14
	Ponory Sándor, Brassó	1880	1893	3
85	Piskii tisztviselői olvasókör	1882	1896	—
	Pais Elek, Déva	1895	1894	2
	Átvitel	—	—	408

A rendes tag neve és lakhelye

	Áthozat....	Taggá lett	Legutolsó fizetési éve	Hány évvel hátrálékos?
			—	408
	Pánkl Vilmos, Brád.....	1892	1891	5
	Pietsch Sándor, Hátszeg	1895	1895	1
	Pap Adolf, M.-Solymos.....	1890	1889	7
90	Pápiu János, N.-Szeben	1890	1889	7
	Dr. Reichenberger Zsigmond, Déva.....	1880	1896	—
	Réthi Lajos, Déva	1880	1896	—
	Rimbás Sándor, N.-Pestény	1895	1896	—
	Rácz Pál, Déva.....	1896	1896	—
95	Radnóti Dezső, Kolozsvár	1887	1886	9
	Schiesei Károly, Körösbánya	1880	1888	8
	Schindelka Ernő, N.-Ág	1880	1896	—
	Szabó József, Budapest	1880	1889	7
	Szacsvary Sándor, Hidalmás	1880	1896	—
100	Szegedy Miklós, Körösbánya	1883	1882	14
	Szentirmay Alajos, Déva	1883	1883	13
	Szintc Gábor, Déva	1884	1896	—
	Szőcs Sándor, Déva	1880	1896	—
	Szászvárosi takarékpénztár	1880	1895	1
105	Szöllösy Lajos, Déva	1888	1896	—
	Schuber Mátyás, Déva	1895	1894	2
	Schwennhammer István, Lupény	1895	1895	1
	Schusnek Albert, Brád	1892	1891	5
	Szabó Antal, Toplicza	1895	1895	1
110	Szabó Lajos, Brád	1895	1895	1
	Szida Dénes, Ribicze	1895	1896	—
	Dr. Szász Iván, V.-Hunyad	1890	1889	7
	Tallacsek Ferencz, Budapest	1881	1889	7
	Gróf Teleky Györgyné, Nalácvád	1881	1896	—
115	Gróf Teleky Gusztávné, Kolozsvár	1880	1896	—
	Gróf Teleky Károly, Kolozsvár	1880	1896	—
	Téglás István, Torda	1885	1896	—
	Gróf Thoroczkay Miklós, Kernyesd	1886	1896	—
	Tolnay János, Déva	1887	1894	2
120	Tornya Ödön, Felpestes	1895	1895	1
	Thoroczkay Venczel, Guraszáda	1895	1896	—
	Váradyi Bertalan, Bácsi	1880	1896	—
	Venter Gerő, Arad	1885	1887	9
	Vané Ferencz, Boicza	1892	1895	1
125	Báró Zeyk József, Gombás	1883	1883	13
	Zomor Antal, Körösbánya	1880	1885	8
	Ils. Zudor Elek, Benczencz	1884	1885	11
	Zám község	1895	1895	1
	Összesen....	—	—	538

Vagyonmérleg 1897. február 10-én.

Befizetett alapítványi tőkében	2675	—	srt.
Választmány csatolása az alapítványi tőkéhez.....	525	—	> 3200 — srt.
Készpénz a forgó tőkében	1217'79	—	> 1217'79 >
Összesen készpénz	—	—	4117'79 srt.
Alapítványi tőkekövetelés.....	1775	—	srt.
Alapítványi tőkekamatok 1897. jan. 1-ig.....	444	—	>
Rendes tagsági díj-hátrálek 1897. jan. 10-ig.....	1620	—	>
Összes hátrálek követelésben —	—	3839	— srt.
Társulati vagyon összesen 1897. febr. 10-én	8256'79	srt.	8256'79 srt.
Déván, 1897. február 10-én.			
<i>Szöllősy Lajos, s. k.,</i> pénztáros.			

Tisztikar:

Elnök: gróf dr. Kuun Géza, a m. t. Akadémia tiszt. tagja, förendi tag, az ethnographiai társulat elnöke, a finn tud. társaság, a magyar Földrajzi Társulat tiszt. tagja stb. *Alelnök*: dr. Solyom-Fekete Ferencz, kir. törvénysz. elnök. *Titkár*: Kun Róbert föreálisk. tanár; 1896. decembertől Téglás Gábor, cz. föigazgató, áll. föreálisk. igazgató, a m. tud. Akadémia I. tagja. *Segéd-titkár*: Fogolyán Sándor, internatusi első felügyelő tanár. *Ugyész*: Lázár György, Hunyadmegye tiszti főügyésze. *Pénztáros*: Szöllősy Lajos, nyug. áll. tkép. tanár. *Muzeumi igazgató*: Téglás Gábor.

Választmányi tagok: Barcsay Béla, m. kir. áll. anyakönyvv. felügyelő, Déva. Barcsay Kálmán, orsz. képv. Kis-Barcsa. Bernáth Miklós. kir. közjegyző, Hátszeg Bíró József, főisp. titkár, Déva. Borostyáni Béláné, áll. polg. leányiskolai igazgatónő, Borostyáni Béla, föreálisk. tanár, Déva. Buda Ádám, birt. és természetbúvár, Rea. Buda Károly, főszolgabíró, Petrosény. Id. Buda Imre, árvaszéki tisztviselő, Fogolyán Sándor, föreálisk. tan., Issekutz Antal, polgármester, Hollaky Arthur, Hunyadmegye alispánja, mind Déva. Báró Jósika Lajos, nagybirtokos, Brányicska. Klimó Mihály, föreálisk. tanár, Kun Róbert, föreálisk. tanár, László Ignácz, takarékpénzt. igazgató, László Zsigmond, nyug. áll. tkép. tanár, Lázár György, tiszti főügyész, mind Déva. Makray László, nagybirtokos, Felpestes. Pogány György, Hunyadmegye nyug. főispánja, Déva. Pogány Károly, orsz. képv., Hátszeg-Poklisa. Réthy Lajos, kir. tanácsos, tanfelügyelő, dr. Reichenberger Zsigmond, megyei kórházi igazgató, Rácz Pál, zárdafőnök, Kénosi Sándor József, kir. közjegyző, mind Déva. Pietsch Sándor, főszolgabíró, Hátszeg. Báró Szentkereszty György, Hunyadmegye főispánja, Déva. Szinte Gábor, föreálisk. tanár, Szőcs Sándor, ev. ret. lelkész, Schuber Mátyás, föreálisk. tanár, Tolnay János, kir. törvész. bíró, mind Déva. Torma Zsófia, régészeti író, Szászváros.

A társulattal csereviszonyban állnak :

M. Tud. Akadémia, Budapest. Erdélyi Muzeum, Kolozsvár. E. K. E., Kolozsvár. Verein für Landeskunde, Nagy-Szeben. Naturwissenschaftlicher Verein, Graz. Glasnik, a bosznia-herzegowinai muzeum közlönye Serajevo. Délmagyarországi történelmi régészeti társulat, Temcsvár. Alsófehérmegei történelmi régészeti társulat, Gyulafehérvár. A lengyel Tudom. Akadémia, Krakkó.